

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ
2022 ЖЫЛДАН БАСТАП ШЫҒАДЫ

ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

ЮРИДИЧЕСКАЯ СЕРИЯ
ИЗДАЕТСЯ С 2022 ГОДА

ISSN 2958-8618

№ 3 (2026)

Павлодар

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ90VRY00046812

выдано

Министерством информации и коммуникаций
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация результатов научных исследований, актуальных проблем
в области права, привлечение внимания к перспективным
и актуальным направлениям юридической науки

Подписной индекс – 76199

<https://doi.org/10.48081/BTOULaw3.2026/2958-8618>

Бас редакторы – главный редактор

Колесников Ю. Ю.,

к.ю.н., ассоц. профессор (доцент)

Заместитель главного редактора Олжабаев Б. Х., к.ю.н., ассоц. профессор

Ответственный секретарь Жамулдинов В. Н., к.ю.н., ассоц. профессор

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Биштыга А.,	доктор PhD, профессор (Республика Польша)
Зайцев О. А.,	д.ю.н., профессор (Российская Федерация)
Аюпова З. К.,	д.ю.н., профессор
Ахмеджанова Г. Б.,	д.ю.н., доцент
Ишеков К.А.,	д.ю.н., профессор (Российская Федерация)
Дуйсенов Э. Э.,	д.ю.н., профессор
Дорожинская Е. А.,	к.ю.н., доцент (Россия Федерация)
Балымов Е. К.,	доктор PhD,
Жетписов С.К.,	д.ю.н., доцент
Искакова З. С.,	технический редактор

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

© Торайгыров университет

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

Абдакимова Д. А., Каур Е. М.

Искусственный интеллект в системе образования: возможности,
риски и перспективы развития.....5

Баданина М. А.

Деятельность контрольно-надзорных органов
и их взаимодействие с общественным контролем в миграции.....21

Жумабаев Б. А.

Сотқа дейінгі тергеуде кінәсіздік презумпциясы
қағидатын іске асыру мәселелері31

Кыдралинова А. К.

Қазақстан Республикасының азаматтық құқығындағы
шарттарды құқықтық реттеу және орындау мәселелері45

Қарамбай А. Ә., Ахмеджанова Г. Б.

Виды присяг в системе обычного права казахов57

Олжабаев Б. Х., Ахмадиева А. Т.

Жеке өмірді қорғаудың конституциялық-құқықтық аспектілері.....66

Талипова Ж. Ж.

Қазақстан Республикасындағы нотариаттың қазіргі
өзекті мәселелері.....79

Третьяков И. Г.

Доктрина четырех свидетелей в исламском уголовном
процессе: теоретические основы и современная практика87

Шагиева Г. Т.

Организация незаконной миграции как особо
тяжкое преступление.....100

Шамшудинова Г. Т.

Современное природоресурсное законодательство
Республики Казахстан: изменения и дополнения110

Авторлар туралы ақпарат

Сведения об авторах

Information about the authors.....123

Авторларға арналған ережелер	
Правила для авторов	
Rules for authors	129

Жарияланым этикасы	
Публикационная этика	
Publication ethics.....	141

МРНТИ 14.35.09

<https://doi.org/10.48081/BTOULaw3.2026/5-20>***Д. А. Абдакимова¹, Е. М. Каур²**¹Институт законодательства и правовой информации
Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Астана;²Международный университет «Астана»,
Республика Казахстан, г. Астана.¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1800-2851>²ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5860-3507>*e-mail: abdakimova_dana@mail.ru

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ: ВОЗМОЖНОСТИ, РИСКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты внедрения искусственного интеллекта в систему образования. Анализируются основные возможности использования технологий искусственного интеллекта, направленные на повышение эффективности образовательного процесса, персонализацию обучения и расширение доступа к образовательным ресурсам. Особое внимание уделяется применению адаптивных образовательных платформ, интеллектуальных систем поддержки обучения и цифровых инструментов оценки знаний, способствующих формированию индивидуальных образовательных траекторий обучающихся.

Наряду с преимуществами исследуются основные риски использования искусственного интеллекта в образовательной сфере, включая снижение уровня социальной коммуникации, усиление цифрового неравенства, изменение роли преподавателя и возникновение зависимости от технологических решений. Рассматриваются также вопросы обеспечения информационной безопасности, защиты персональных данных и соблюдения этических принципов при использовании интеллектуальных технологий.

В результате исследования обосновывается необходимость обеспечения баланса между цифровой модернизацией образования и сохранением традиционных педагогических подходов. Определяются перспективные направления развития искусственного интеллекта в образовании, связанные с совершенствованием нормативно-

правового регулирования, развитием цифровых компетенций педагогов и формированием этических стандартов его применения. Отмечается, что успешная интеграция технологий искусственного интеллекта возможна только при комплексном подходе, сочетающем технологические, правовые и педагогические механизмы регулирования. Подчеркивается необходимость подготовки педагогических кадров к эффективному использованию интеллектуальных цифровых решений в образовательной деятельности. Сделан вывод о том, что дальнейшее развитие искусственного интеллекта в сфере образования должно осуществляться с учетом принципов прозрачности, ответственности, защиты прав обучающихся и обеспечения высокого качества образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, система образования, цифровизация образования, адаптивное обучение, персонализация обучения, образовательные технологии, этические риски, цифровые компетенции.

Введение

Современный этап общественного развития характеризуется активным внедрением цифровых технологий, которые стали неотъемлемым элементом повседневной жизни и профессиональной деятельности. Как показывает исторический опыт, появление и распространение новых технологических решений всегда сопровождается как положительными эффектами, так и определенными рисками, что отражает их двойственную природу. Искусственный интеллект в этом контексте также обладает амбивалентным характером, сочетая в себе значительный потенциал для развития различных сфер, включая образование, и одновременно вызывая ряд вызовов и проблем, требующих научного осмысления и правового регулирования.

Искусственный интеллект в системе образования представляет собой совокупность цифровых технологий и алгоритмов, используемых для автоматизации отдельных образовательных процессов, повышения их эффективности и обеспечения индивидуализации обучения. Его применение охватывает адаптивные образовательные платформы, интеллектуальные обучающие системы, обработку и анализ учебных данных, а также поддержку педагогических решений. Кроме того, технологии искусственного интеллекта позволяют анализировать образовательные запросы обучающихся, что способствует более точному подбору учебного материала и формированию персонализированных образовательных траекторий, ориентированных на повышение результативности усвоения знаний.

Вместе с тем внедрение искусственного интеллекта в образовательную среду сопровождается рядом потенциальных рисков. Одним из них является снижение уровня социальной вовлеченности обучающихся. Образовательный процесс традиционно предполагает развитие коммуникативных навыков, эмпатии, способности к сотрудничеству и командной работе, а также формирование навыков активного взаимодействия с другими участниками образовательного процесса. Чрезмерная опора на цифровые технологии может ограничивать возможности непосредственного общения между обучающимися и преподавателями, снижать интенсивность группового взаимодействия и ослаблять развитие социальных компетенций. В результате возникает риск частичной изоляции обучающегося от коллективной образовательной среды и сокращения практики живого педагогического взаимодействия.

Кроме того, регулярное использование ИИ при выполнении учебных заданий может иметь определенные последствия, а именно: снижение навыка самостоятельного анализа информации, ослабление показателя критического мышления. Также систематическое взаимодействие с автоматизированными цифровыми инструментами способствует формированию так называемого «клипового мышления», который характеризует мозаичное восприятие информации, что потенциально может приводить к снижению способности субъектов образовательного процесса к осмыслению учебного материала.

Одной из главных характеристик XXI века выступает высокий темп жизнедеятельности, диктующий свои условия восприятия информации. В попытке адаптироваться к нарастающим информационным потокам, современный человек зачастую отказывается от глубокого анализа данных, ограничиваясь лишь поверхностным ознакомлением с фактами. Такое явление, получившее название «клиповое мышление», сегодня трактуется исследователями как масштабное изменение человеческой природы. При этом особую роль в закреплении данного когнитивного стиля играют современные технологии, в частности активное внедрение искусственного интеллекта. Делегируя нейросетям функции анализа и синтеза информации, человек рискует окончательно утратить навык критического мышления, что делает проблему трансформации сознания еще более актуальной.

Таким образом, феномен «клипового мышления» требует более детального научного анализа в контексте влияния искусственного интеллекта на образовательный процесс. В этой связи представляется, что влияние ИИ на когнитивные процессы обучающихся носит не однозначно негативный, а скорее двойственный характер. С одной стороны, чрезмерная зависимость от цифровых инструментов действительно может снижать

уровень самостоятельного анализа и критического осмысления информации. С другой стороны, при грамотном и контролируемом использовании искусственный интеллект способен выступать вспомогательным инструментом, способствующим более глубокому пониманию учебного материала. Следовательно, проблема формирования «клипового мышления» определяется не столько самим фактом внедрения технологий ИИ, сколько особенностями их применения в образовательной среде.

Материалы и методы

Методологическую основу исследования составляют формально-юридический метод, позволивший проанализировать нормативную базу регулирования искусственного интеллекта; сравнительно-правовой метод, применённый для сопоставления зарубежного и национального опыта; а также системный и аналитический подходы, обеспечившие комплексную оценку возможностей, рисков и перспектив использования искусственного интеллекта в образовании.

Эмпирическую основу составили статистические и аналитические данные международных организаций и национальных источников. В частности, использованы данные Всемирного банка о масштабах онлайн-занятости и цифровизации труда, отчёты OECD и UNESCO о развитии цифрового образования.

Методологическую основу исследования составляют формально-юридический метод, сравнительно-правовой метод, а также системный и аналитический подходы, обеспечившие комплексную оценку возможностей, рисков и перспектив использования искусственного интеллекта в образовании.

Результаты и обсуждение

В Республике Казахстан развитие искусственного интеллекта рассматривается как приоритетное направление государственной цифровой политики и один из ключевых факторов повышения конкурентоспособности национальной экономики. Данная сфера закреплена в стратегических программных документах и ежегодных Посланиях Президента Республики Казахстан К.-Ж. К. Токаева, в которых последовательно подчеркивается необходимость формирования цифрового государства, расширения применения технологий искусственного интеллекта и подготовки квалифицированных специалистов. В рамках реализуемой политики осуществляется масштабная цифровая трансформация экономики и системы государственного управления, включающая развитие IT-инфраструктуры, внедрение интеллектуальных решений в социально значимые отрасли, а также модернизацию механизмов предоставления государственных услуг, в том числе в сфере образования [1].

Важную координирующую роль в данной сфере выполняет Министерство искусственного интеллекта и цифрового развития Республики Казахстан, созданного в сентябре 2026 года и осуществляющее реализацию государственной политики в области цифровизации и внедрения технологий искусственного интеллекта. В его компетенцию входит развитие цифровой экосистемы, электронного правительства, государственных цифровых сервисов, а также внедрение решений на основе анализа больших данных и автоматизации процессов. В рамках деятельности министерства реализуются национальные инициативы, направленные на развитие цифровой инфраструктуры, формирование единого информационного пространства и расширение применения интеллектуальных технологий в государственном управлении и сфере услуг населению, включая использование чат-ботов и автоматизированных цифровых сервисов.

На практике государственная политика реализуется через внедрение цифровых технологий в образование, здравоохранение, государственное управление и иные социально значимые сферы. В образовательной системе применяются цифровые платформы, элементы адаптивного обучения, системы автоматизированного тестирования и аналитики учебных достижений, а также интеллектуальные сервисы, обеспечивающие взаимодействие пользователей с государственными структурами.

Таким образом, развитие искусственного интеллекта в Казахстане носит комплексный и системный характер, обеспечивается сочетанием стратегического планирования, институционального управления и постепенного формирования нормативной базы, направленной на эффективное и безопасное внедрение цифровых технологий в общественную и государственную практику.

Вопрос применения искусственного интеллекта в образовательной сфере в последние годы занимает важное место в научных исследованиях. Это связано с активной цифровизацией общества, распространением онлайн-обучения и внедрением новых технологий в учебный процесс.

Актуальность исследования обусловлена ускоряющимися процессами цифровизации труда и образования, а также расширением применения интеллектуальных технологий в различных сферах общественной жизни. Согласно докладу Всемирного банка, в 2023 году около 435 млн человек в мире были вовлечены в онлайн- и платформенные формы занятости*, что свидетельствует о глубокой трансформации глобального рынка труда под влиянием цифровых технологий.

* World Bank, 2023: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/ebc4a7e2-85c6-467b-8713-e2d77e954c6c>

По данным OECD, более 90 % стран-участниц организации внедрили цифровые образовательные платформы и активно используют инструменты анализа данных и интеллектуальные технологии в образовательном процессе, включая персонализацию обучения и цифровое управление образовательными системами*

В отчетах UNESCO отмечается, что лишь около трети государств мира имеют сформированные национальные стратегии цифрового образования, при этом сохраняется значительное неравенство в доступе к цифровым ресурсам, особенно в развивающихся странах**

В научной литературе использование искусственного интеллекта оценивается неоднозначно: с одной стороны, исследователи отмечают его значительный потенциал для модернизации образования, с другой – обращают внимание на возникающие правовые, этические и социальные проблемы.

Часть ученых рассматривает искусственный интеллект как эффективный инструмент совершенствования образовательного процесса. Так, в работах авторов Spector [2]; Xu & Ouyang [3] отмечается, что искусственный интеллект выступает главным инструментом персонализации обучения, позволяя адаптировать образовательные траектории под индивидуальные особенности обучающихся, тем самым повышая доступность образования и облегчая организацию учебного процесса. Отмечается, что подобные технологии особенно востребованы в условиях дистанционного и смешанного обучения.

В то же время ряд исследователей Selwyn N. [4], Luckin R. [5] подчеркивает, что внедрение ИИ в образовательную сферу требует учета рисков цифрового контроля, этических аспектов и возможного усиления неравенства в доступе к образовательным ресурсам. Они подчеркивают, что цифровые технологии не способны заменить педагога полностью, поскольку обучение включает не только передачу знаний, но и воспитательную, коммуникативную и социальную функции. В научных работах нередко высказывается мнение о том, что использование искусственного интеллекта должно рассматриваться как вспомогательный элемент образовательного процесса, а не как альтернатива традиционному взаимодействию преподавателя и обучающегося.

Существенное внимание уделяется вопросам академической добросовестности. Распространение генеративных цифровых платформ

* OECD, Education at a Glance: <https://www.oecd.org/education/>.

** UNESCO Global Education Monitoring Report: <https://www.unesco.org/gem-report/>.

значительно упростило подготовку текстов, рефератов и иных учебных материалов, что создает дополнительные сложности при оценке самостоятельности работы обучающихся. В связи с этим исследователи говорят о необходимости пересмотра подходов к контролю знаний и развитию навыков критического мышления.

Отдельное место в научной литературе занимают вопросы правового регулирования применения искусственного интеллекта в образовании. Авторы обращают внимание на недостаточную разработанность механизмов защиты персональных данных, соблюдения авторских прав и определения ответственности за результаты использования подобных технологий. Например, в своей работе Wachter S., Mittelstadt B., Floridi L, авторы отмечают, что развитие технологий искусственного интеллекта сопровождается рядом правовых вызовов, связанных с возможностью проверки алгоритмических решений, определением субъектов ответственности за результаты функционирования таких систем и обеспечением эффективных гарантий защиты персональных данных [6]. Кроме того, подчеркивается необходимость формирования единых правил и этических стандартов применения искусственного интеллекта в образовательной среде.

Ряд исследований посвящен социальным последствиям цифровизации образования. В частности, отмечается, что чрезмерная зависимость от цифровых технологий может негативно отражаться на способности обучающихся к самостоятельному анализу информации, снижать уровень коммуникации и мотивацию к обучению. Одновременно ученые обращают внимание на проблему цифрового неравенства, поскольку уровень доступа к современным технологиям в различных странах и образовательных организациях существенно отличается.

Так, американский исследователь Nicholas Carr приходит к выводу, что постоянное взаимодействие с цифровой средой способствует фрагментации внимания и затрудняет глубокое осмысление информации. По мнению автора, интенсивное использование цифровых технологий может снижать способность человека к концентрации и самостоятельному аналитическому мышлению [7; с.78].

Схожей позиции придерживается Sherry Turkle и отмечает, что доминирование цифровых коммуникаций постепенно вытесняет живое общение, что оказывает влияние на развитие социальных навыков, способность к диалогу и межличностному взаимодействию [8].

Значительный вклад в исследование социальных последствий цифровизации образования внес Neil Selwyn. В работе Education and

Technology: Key Issues and Debates он указывает, что внедрение современных технологий не всегда способствует сокращению образовательного неравенства и в ряде случаев может усиливать существующие различия между обучающимися, образовательными организациями и регионами [9].

Вопросы использования искусственного интеллекта в образовании в последние годы получили широкое освещение как в казахстанской, так и в зарубежной научной литературе. Большинство исследователей рассматривают данные технологии как один из факторов совершенствования образовательного процесса, позволяющий расширить доступ к образовательным ресурсам, повысить эффективность обучения и учитывать индивидуальные особенности обучающихся.

Так, в коллектив авторов в своей работе отмечают, что внедрение технологий искусственного интеллекта создает дополнительные возможности для персонализации обучения, автоматизации отдельных образовательных процессов и повышения качества образовательных услуг. Вместе с тем авторы обращают внимание на необходимость развития цифровой инфраструктуры и подготовки педагогических кадров к работе в условиях цифровой трансформации образования [10; 66].

В другом исследовании анализируется отношение преподавателей высшей школы к использованию технологий искусственного интеллекта в образовательном процессе. Авторы отмечают, что применение таких технологий создает дополнительные возможности для индивидуализации обучения, совершенствования образовательных методик и оптимизации отдельных видов педагогической деятельности. Вместе с тем обращается внимание на необходимость развития цифровых компетенций профессорско-преподавательского состава, а также формирования единых подходов к использованию искусственного интеллекта в системе высшего образования. Особый интерес представляет вывод авторов о том, что эффективность внедрения технологий искусственного интеллекта во многом зависит от уровня готовности преподавателей к работе в условиях цифровой трансформации образования [11; с.140].

Продолжая анализ существующих научных подходов, следует отметить, что расхождения в оценке роли искусственного интеллекта в образовании обусловлены различием методологических оснований исследований. Представители технологически-оптимистического направления исходят из идеи функциональной эффективности цифровых инструментов. В рамках данного подхода искусственный интеллект рассматривается как нейтральный инструмент, способный повысить продуктивность образовательного процесса

за счет автоматизации рутинных операций, расширения аналитических возможностей и индивидуализации обучения.

В рамках критического подхода в научной литературе отмечается, что внедрение цифровых и интеллектуальных технологий в сферу образования приводит к трансформации традиционных образовательных отношений. Подчеркивается, что по мере расширения использования таких систем усиливается асимметрия между участниками образовательного процесса, поскольку значительная часть функций контроля за содержанием, организацией и оценкой обучения постепенно переходит к технологическим платформам. В результате обозначается риск изменения роли преподавателя, который утрачивает статус центрального субъекта образовательного процесса и все чаще выполняет функции координатора и сопровождения образовательной деятельности.

Особое внимание в критических исследованиях уделяется проблеме прозрачности алгоритмов и ограниченной возможности их интерпретации. Отмечается, что значительная часть решений, принимаемых интеллектуальными системами, носит непрозрачный характер, что затрудняет оценку их объективности и корректности. Это, в свою очередь, ставит вопрос о пределах допустимого делегирования образовательных и оценочных функций автоматизированным системам.

Существенным элементом дискуссии является также вопрос о влиянии искусственного интеллекта на когнитивное развитие обучающихся. Если сторонники технологического подхода указывают на повышение доступности знаний и снижение нагрузки на обучающихся, то критики обращают внимание на возможное снижение самостоятельности мышления и формирование зависимости от внешних цифровых инструментов. Таким образом, цифровизация образования одновременно расширяет доступ к информации и изменяет способы ее усвоения.

Несмотря на существующие различия, в научной литературе прослеживается тенденция к сближению позиций. Все чаще подчеркивается, что искусственный интеллект не может рассматриваться ни как исключительно позитивное, ни как исключительно негативное явление. Его влияние на систему образования носит дуалистический характер и зависит от характера правового регулирования, уровня цифровой грамотности участников образовательного процесса и институциональной готовности образовательной системы.

В этой связи формируется промежуточный, сбалансированный подход, согласно которому искусственный интеллект должен интегрироваться в образовательную среду как вспомогательный инструмент, функционирующий

под контролем человека. Такой подход предполагает сохранение ключевой роли преподавателя, развитие этических и правовых механизмов регулирования, а также обеспечение прозрачности использования интеллектуальных технологий.

Таким образом, современная научная дискуссия постепенно смещается от противопоставления «плюсов и минусов» искусственного интеллекта к поиску условий его безопасной и эффективной интеграции в систему образования.

Выводы

Проведённый анализ показывает, что внедрение искусственного интеллекта в систему образования сопровождается не только расширением образовательных возможностей, но и рядом практических проблем, требующих системного решения.

Одной из проблем является недостаточная нормативная определённости использования искусственного интеллекта в образовательной среде. Отсутствие единых правил приводит к размыванию ответственности за результаты обучения и обработку данных обучающихся. В этой связи необходима разработка более чётких правовых механизмов, регулирующих применение цифровых технологий в образовании, включая распределение ответственности между образовательными организациями и разработчиками цифровых платформ.

Существенное значение имеет вопрос защиты персональных данных и обеспечения прозрачности алгоритмов. В настоящее время контроль за использованием образовательных цифровых систем остаётся фрагментарным, что требует введения обязательных процедур независимой оценки и аудита таких технологий, а также усиления государственного и институционального надзора.

Отдельного внимания заслуживает трансформация роли преподавателя. Расширение применения цифровых решений приводит к изменению традиционной педагогической модели, при которой преподаватель постепенно смещается к роли координатора образовательного процесса. В этих условиях возрастает значение повышения цифровой компетентности педагогических кадров и закрепления за преподавателем ключевой роли в организации и контроле образовательного процесса.

Отдельной проблемой выступает усиление цифрового неравенства между образовательными организациями и регионами, что требует целенаправленных мер государственной поддержки и модернизации инфраструктуры.

Наряду с этим в научной дискуссии все чаще обращается внимание на распространение среди обучающихся явления, обозначаемого как «клиповое мышление». Оно проявляется в фрагментарном восприятии информации, ориентации на краткие и быстро сменяющиеся информационные блоки, снижении способности к длительной концентрации внимания и затруднениях при работе с объемными и логически выстроенными текстами. Подобные изменения во многом связываются с постоянным потреблением цифрового контента, характерного для современных информационных платформ, где преобладают краткие форматы и ускоренный темп подачи информации. В результате снижается глубина анализа, ослабляется навык последовательного рассуждения и усложняется формирование устойчивых когнитивных связей.

Указанная тенденция приобретает характер системной проблемы, затрагивающей не отдельных обучающихся, а значительную часть молодого поколения. Это отражается на качестве усвоения учебного материала, уровне критического мышления и способности к самостоятельной исследовательской работе.

В целях минимизации обозначенных рисков необходим пересмотр подходов к организации образовательного процесса. В частности, требуется усиление роли заданий, ориентированных на длительную аналитическую работу, чтение и осмысление объемных текстов, выполнение исследовательских и проектных задач. Важным направлением является сохранение баланса между цифровыми форматами обучения и традиционными методами преподавания, предполагающими системное изложение материала и поэтапное формирование знаний.

Кроме того, целесообразно развитие у обучающихся навыков информационной гигиены и критического восприятия цифрового контента, включая умение оценивать достоверность источников и отделять поверхностную информацию от содержательной. В совокупности данные меры позволяют снизить негативное влияние фрагментарного восприятия информации и обеспечить более устойчивое развитие когнитивных и аналитических навыков обучающихся.

Таким образом, внедрение искусственного интеллекта в образование требует комплексного подхода, сочетающего правовое регулирование, развитие педагогических компетенций, модернизацию инфраструктуры и учет когнитивных изменений у обучающихся. Только при соблюдении данных условий возможно сбалансированное использование технологий без ущерба для качества и глубины образовательного процесса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на международном форуме Digital Bridge, 2025 // Akorda.kz. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-mezhdunarodnom-forume-digital-bridge-2025-29369>

2 Spector, J. M. Personalized adaptive learning: an emerging pedagogical approach enabled by a smart learning environmen. – 2019. [Electronic resource]. – <https://link.springer.com/article/10.1186/s40561-019-0089-y>

3 Xu, W., Ouyang, F. A systematic review of AI role in the educational system. – 2022. [Electronic resource]. – <https://link.springer.com/article/10.1007/s10639-021-10774-y>

4 Selwyn, N. The Impact of Artificial Intelligence on Higher Education in England AI and the Future of Education Polity Press. – 2019. [Electronic resource]. – <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3627290>

5 Luckin, R. Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century. – 2018. [Electronic resource]. – <https://www.educateventures.com/machine-learning-and-human-intelligence>

6 Wachter, S., Mittelstadt, B., Floridi, L. Why a Right to Explanation of Automated Decision-Making Does Not Exist in the General Data Protection Regulation. International Data Privacy Law. – 2017. [Electronic resource]. – <https://academic.oup.com/idpl/article/7/2/76/3860948>

7 Carr, N. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. – New York : W.W. Norton & Company, 2010. – <https://doi.org/10.1080/01972243.2013.758481>

8 Turkle, S. Reclaiming Conversation : The Power of Talk in a Digital Age. – New York : Penguin Press, Conversation : The Power of Talk in a Digital Age, 2015.– <https://doi.org/10.24926/jcotr.v27i2.3099>

9 Selwyn, N. Education and Technology: Key Issues and Debates. – London : Bloomsbury Academic, 2016. – <https://doi.org/10.1007/s11159-022-09971-9>

10 Ельшина, М. К., Маженова, Р. Б., Санхаева, А. Н., Айтжанова, Р. М. Білім берудегі жасанды интеллект: мәселелері мен перспективалары // Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ Хабаршысы «Педагогика ғылымдары» сериясы. – 2025. – №1 (76). – 58–71-б.

11 Спирина, Е. А., Казимова, Д. А., Копбалина, С. С., Турсынғалиева, Г. Н., Турмуратова, Д. А. К вопросу об интеграции искусственного интеллекта в систему высшего образования : мнение преподавателей // Bulletin of the Karaganda University/ Pedagogy Series. – Том 29. – № 4 (116), 2024. – С. 136–145. – <https://doi.org/10.31489/2024Ped4/136-145>.

REFERENCES

1 Tokaev, K.-Zh. Vystuplenie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva na mezhdunarodnom forume Digital Bridge 2025 [Speech of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev at the international forum Digital Bridge] [Text]. – 2025. [Electronic resource]. – Available at: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-mezhdunarodnom-forume-digital-bridge-2025-29369>

2 Spector, J. M. Personalized adaptive learning: an emerging pedagogical approach enabled by a smart learning environmen. – 2019. [Electronic resource]. – <https://link.springer.com/article/10.1186/s40561-019-0089-y>

3 Xu, W., Ouyang, F. A systematic review of AI role in the educational system. – 2022. [Electronic resource]. – <https://link.springer.com/article/10.1007/s10639-021-10774-y>

4 Selwyn, N. The Impact of Artificial Intelligence on Higher Education in England AI and the Future of Education Polity Press. – 2019. [Electronic resource]. – <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3627290>

5 Luckin, R. Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century. – 2018. [Electronic resource]. – <https://www.educateventures.com/machine-learning-and-human-intelligence>

6 Wachter, S., Mittelstadt, B., Floridi, L. Why a Right to Explanation of Automated Decision-Making Does Not Exist in the General Data Protection Regulation. – International Data Privacy Law, 2017. [Electronic resource]. – <https://academic.oup.com/idpl/article/7/2/76/3860948>

7 Carr, N. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. – New York : W.W. Norton & Company, 2010. – <https://doi.org/10.1080/01972243.2013.758481>

8 Turkle, S. Reclaiming Conversation : The Power of Talk in a Digital Age. – New York : Penguin Press, Conversation : The Power of Talk in a Digital Age, 2015.– <https://doi.org/10.24926/jcotr.v27i2.3099>

9 Selwyn, N. Education and Technology: Key Issues and Debates. London: Bloomsbury Academic, 2016. – <https://doi.org/10.1007/s11159-022-09971-9>

10 Elshina, M. K., Mazhenova, R. B., Sankhaeva, A. N., Aitzhanova, R. M. Bilim berudegi zhasandy intellekt: maseleleri men perspektivalary [Theoretical and Practical Aspects of Artificial Intelligence in Education: Issues and Prospects] // Bulletin of Ablai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages. Series «Pedagogical Sciences» [Text]. – 2025. – No. 1 (76). – P. 58–71.

11 Spirina, E. A. Kazimova, D. A., Kopbalina, S. S., Tursyngalieva, G. N., Turmuratova, D. A. K voprosu ob integratsii iskusstvennogo intellekta v sistemu

vysshego obrazovaniya: mnenie prepodavatelei [On the Issue of Integrating Artificial Intelligence into the Higher Education System : The View of Teachers // Bulletin of the Karaganda University. Pedagogy Series] [Text]. – 2024. – Vol. 29. – №4 (116). – P. 136–145. – <https://doi.org/10.31489/2024Ped4/136-145>

Поступило в редакцию 02.06.26.

Поступило с исправлениями 01.07.26.

Принято в печать 01.10.26.

*Д. А. Абдакимова¹, Е. М. Каир²

¹Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты, Қазақстан Республикасы, Астана қ.;

²«Астана» халықаралық университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

02.06.26. ж. баспаға түсті.

01.07.26. ж. түзетулерімен түсті.

01.10.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: МҮМКІНДІКТЕРІ, ТӘУЕКЕЛДЕРІ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Мақалада жасанды интеллектті білім беру жүйесіне енгізудің теориялық және практикалық аспектілері қарастырылады. Жасанды интеллект технологияларын пайдаланудың білім беру процесінің тиімділігін арттыруға, оқытуды дараландыруға және білім беру ресурстарына қолжетімділікті кеңейтуге бағытталған негізгі мүмкіндіктері талданады. Білім алушылардың жеке білім беру траекторияларын қалыптастыруға ықпал ететін бейімделген білім беру платформаларын, оқытуды қолдаудың интеллектуалдық жүйелерін және білімді бағалаудың цифрлық құралдарын қолдануға ерекше назар аударылады.

Артықшылықтарымен қатар, білім беру саласында жасанды интеллектті пайдаланудың негізгі тәуекелдері, оның ішінде әлеуметтік коммуникация деңгейінің төмендеуі, цифрлық теңсіздіктің күшеюі, оқытушының рөлінің өзгеруі және технологиялық шешімдерге тәуелділіктің артуы зерттеледі. Сондай-ақ интеллектуалдық технологияларды пайдалану кезінде ақпараттық қауіпсіздікті

қамтамасыз ету, дербес деректерді қорғау және этикалық қағидаттарды сақтау мәселелері қарастырылады.

Зерттеу нәтижесінде білім беруді цифрлық жаңғырту мен дәстүрлі педагогикалық тәсілдерді сақтаудың арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету қажеттілігі негізделеді. Білім беру саласында жасанды интеллектті дамытудың перспективалы бағыттары ретінде нормативтік-құқықтық реттеуді жетілдіру, педагогтердің цифрлық құзыреттерін дамыту және оны қолданудың этикалық стандарттарын қалыптастыру айқындалады. Жасанды интеллект технологияларын табысты енгізу технологиялық, құқықтық және педагогикалық реттеу тетіктерін үйлестіретін кешенді тәсіл негізінде ғана мүмкін екендігі атап өтіледі. Педагог кадрларды білім беру қызметінде интеллектуалдық цифрлық шешімдерді тиімді пайдалануға даярлаудың маңыздылығы көрсетіледі. Зерттеу қорытындысы бойынша білім беру саласындағы жасанды интеллектті одан әрі дамыту ашықтық, жауапкершілік, білім алушылардың құқықтарын қорғау және білім беру сапасының жоғары деңгейін қамтамасыз ету қағидаттарын негізге ала отырып жүзеге асырылуы тиіс деген тұжырым жасалады.

Кілтті сөздер: жасанды интеллект, білім беру жүйесі, білім беруді цифрландыру, бейімделген оқыту, оқытуды дараландыру, білім беру технологиялары, этикалық тәуекелдер, цифрлық құзыреттер.

*D. A. Abdakimova¹, E. Kair²

¹Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Republic of Kazakhstan Astana;

²Astana International University, Republic of Kazakhstan, Astana.

Received 02.06.26.

Received in revised form 01.07.26.

Accepted for publication 01.10.26.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EDUCATION SYSTEM: OPPORTUNITIES, RISKS, AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article examines the theoretical and practical aspects of integrating artificial intelligence into the education system. It analyzes the key opportunities offered by artificial intelligence technologies aimed at improving the efficiency of the educational process, personalizing learning,

and expanding access to educational resources. Particular attention is paid to the use of adaptive learning platforms, intelligent learning support systems, and digital assessment tools that facilitate the development of individualized learning pathways for students.

Alongside the advantages, the article explores the major risks associated with the use of artificial intelligence in education, including reduced social interaction, the widening of the digital divide, changes in the role of teachers, and increasing dependence on technological solutions. It also addresses issues related to information security, personal data protection, and compliance with ethical principles in the application of intelligent technologies.

The study substantiates the need to maintain a balance between the digital modernization of education and the preservation of traditional pedagogical approaches. It identifies promising directions for the further development of artificial intelligence in education, including the improvement of the legal and regulatory framework, the enhancement of teachers' digital competencies, and the establishment of ethical standards for the use of artificial intelligence. The article emphasizes that the successful integration of artificial intelligence technologies requires a comprehensive approach combining technological, legal, and pedagogical regulatory mechanisms. It also highlights the importance of preparing educators for the effective use of intelligent digital solutions in educational practice. The study concludes that the further development of artificial intelligence in education should be based on the principles of transparency, accountability, protection of learners' rights, and the provision of high-quality education.

Keywords: artificial intelligence, education system, digitalization of education, adaptive learning, personalized learning, educational technologies, ethical risks, digital competencies.

МРНТИ 10.01.07

<https://doi.org/10.48081/BTOULaw3.2026/21-30>***М. А. Баданина**

Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9222-3492>

*e-mail: marina_vip_72@mail.ru

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОНТРОЛЬНО-НАДЗОРНЫХ ОРГАНОВ И ИХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ С ОБЩЕСТВЕННЫМ КОНТРОЛЕМ В МИГРАЦИИ

Статья посвящена анализу деятельности должностных лиц контрольно-надзорных органов и механизмов их взаимодействия с институтами общественного контроля в сфере миграции. Цель исследования состоит в определении основных направлений государственного контроля за миграционными процессами, выявлении проблем межведомственного взаимодействия и оценке возможностей участия общественных институтов в обеспечении законности и защите прав мигрантов. Методологическую основу составили формально-юридический метод, анализ нормативных правовых актов Российской Федерации, обобщение научной литературы и систематизация функций органов, участвующих в миграционном контроле. Рассмотрены полномочия подразделений МВД России по вопросам миграции, органов прокуратуры, налоговых органов, Роструда и иных контрольно-надзорных структур. Показано, что эффективность государственного контроля зависит не только от разграничения компетенции и согласованности действий органов власти, но и от прозрачности процедур, доступности механизмов обратной связи и взаимодействия с общественными организациями. Выделены формы общественного участия: мониторинг, общественные консультации, информационное сопровождение, правозащитная деятельность и совместные программы по адаптации и интеграции мигрантов. Сделан вывод о необходимости совершенствования правового регулирования, укрепления межведомственной координации и развития устойчивых механизмов взаимодействия государства и гражданского общества в миграционной сфере.

Ключевые слова: миграционная политика, контрольно-надзорные органы, общественный контроль, государственное управление, правовое регулирование, миграционный процесс.

Введение

Эффективность миграционного контроля определяется четким разграничением компетенции государственных органов, межведомственной координацией и наличием устойчивых механизмов общественного участия. Общественный контроль способен дополнять государственный надзор посредством мониторинга, консультаций, обратной связи и правозащитной деятельности. Совершенствование правового регулирования взаимодействия государственных и общественных институтов позволяет одновременно укреплять законность и обеспечивать защиту прав участников миграционных отношений.

В современном обществе вопрос миграции стал одним из ключевых аспектов государственной политики. Средства массовой информации, научные исследования и общественное мнение все чаще поднимают темы, связанные с миграцией и её влиянием на социально-экономическую ситуацию в стране. В этом контексте роль контрольно-надзорных органов, осуществляющих мониторинг миграционных процессов, становится особенно важной.

Управление миграционными процессами можно рассматривать как специфическую область юридической деятельности, регулируемую нормами права. Это порядок работы государственных органов, который использует определенные юридические инструменты и механизмы для организации общественных отношений, возникающих из перемещения людей. Ключевым аспектом государственной политики в этой области должно стать, с одной стороны, создание единой стратегии управления миграцией, принимая во внимание как национальный, так и международный опыт в данной сфере, а также улучшение предоставления государственных услуг и выполнения функций, связанных с миграцией. С другой стороны, необходимо разрабатывать и внедрять государственные программы, направленные на адаптацию и интеграцию мигрантов.

Материалы и методы

Материалами исследования послужили нормативные правовые акты Российской Федерации, регулирующие миграционный учет, деятельность органов прокуратуры и федеральный государственный контроль (надзор) в сфере миграции [1; 2; 3], а также научные публикации по вопросам деятельности органов внутренних дел, прокурорского надзора и общественного

участия в миграционной сфере [4; 5; 6; 7]. В работе использованы формально-юридический и системный методы, анализ нормативных правовых актов и научной литературы, а также обобщение функций и форм взаимодействия государственных и общественных институтов. Сопоставление российских подходов с современными международными исследованиями миграционного управления использовано для оценки роли гражданского общества и межведомственной координации [8; 9; 10].

Результаты и обсуждение

Рассмотрим основные контрольно-надзорные органы, осуществляющие мониторинг миграционных процессов в Российской Федерации:

Министерство внутренних дел Российской Федерации и его территориальные органы. В структуре МВД есть Главное управление по вопросам миграции, которое выполняет функции головного подразделения Министерства в сфере государственного контроля (надзора) в сфере миграции. [3].

Деятельность органов внутренних дел при реализации функции по контролю и надзору в сфере миграции направлена в первую очередь на предупреждение, выявление и пресечение преступлений и правонарушений, связанных с незаконной миграцией, обеспечение общественной безопасности, выявление среди мигрантов лиц причастных к террористической и экстремистской деятельности [4].

Федеральная налоговая служба, Федеральная служба по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека, Федеральная служба по ветеринарному и фитосанитарному надзору. Эти органы контролируют соблюдение трудовыми мигрантами положений налогового законодательства, различных норм и стандартов.

Федеральная служба по труду и занятости (Роструд). Ведомство осуществляет контроль и надзор в сфере труда, занятости и альтернативной гражданской службы, в том числе в области внешней трудовой миграции [7].

Прокуратура – это надзорный орган, который следит за соблюдением Конституции России и исполнением законов, действующих на территории РФ в сфере внешней трудовой миграции. Обеспечение законности в сфере миграции является одним из актуальных направлений надзорной деятельности прокуратуры. В то же время при осуществлении надзора прокуроры должны исходить из принципа недопустимости подмены функций органов контроля (надзора), а также создания препятствий правомерной предпринимательской деятельности участников экономических отношений [5; 6].

Особого внимания прокуратуры заслуживает исполнение полицией, органами государственной власти и местного самоуправления функции по противодействию незаконной миграции, обеспечению правопорядка и общественной безопасности. Причины практически всех произошедших в целом ряде регионов резонансных происшествий массового характера на почве миграционных процессов заключаются именно в бездействии указанных органов, нежелании разбираться по существу с поступающими обращениями граждан и иными сигналами о негативных тенденциях в местах скопления мигрантов. Правонарушения, совершаемые нелегальными и легальными мигрантами, требуют принятия действенных мер профилактики. Бездействие органов полиции крайне отрицательно сказывается на состоянии правопорядка, порождает всплеск национализма. Эти факты используются различными политическими силами для дестабилизации обстановки.

Контрольно-надзорные органы и учреждения, занимающиеся вопросами миграции, выполняют несколько ключевых функций:

- регулирование миграционных процессов: обеспечение соблюдения законодательства о миграции, контроль за порядком въезда, выхода и пребывания иностранных граждан.
- проверка законности пребывания мигрантов: ведение учета иностранных граждан, выявление и предотвращение нелегальной миграции, а также борьба с преступностью, связанной с миграцией. Проверка лиц, находящихся на территории страны, на предмет наличия необходимых документов (виз, разрешений на работу и т. д.).
- контроль за правами мигрантов: защита прав иностранных граждан, работающих и проживающих на территории страны, а также предотвращение случаев эксплуатации и дискриминации.
- обработка заявлений и документов: оказание услуг по оформлению виз, разрешений на работу, временного и постоянного проживания.
- поддержка социального адаптирования мигрантов: совместная работа с другими государственными и частными организациями для помощи мигрантам в их интеграции в общество.
- сбор и анализ данных: систематизация информации о миграционных потоках, что позволяет прогнозировать изменения в миграционной политике.
- применение мер административной ответственности: привлечение к ответственности лиц, нарушающих миграционное законодательство, включая депортацию нарушителей.
- сотрудничество с другими государственными органами: взаимодействие с правоохранительными учреждениями, службами занятости

и другими государственными структурами для эффективного решения вопросов миграции.

Международные исследования также показывают, что современное миграционное управление все чаще рассматривается как многоуровневая система, в которой наряду с государственными органами участвуют международные организации, экспертное сообщество и институты гражданского общества. В работах по глобальному управлению миграцией подчеркивается значение содержательного участия организаций мигрантов и иных общественных акторов, а международные обзоры обращают внимание на необходимость сочетать управленческую эффективность, интеграцию и защиту прав человека [8; 9; 10].

Общественный контроль в сфере миграции играет важную роль в обеспечении прозрачности и подотчетности деятельности контрольно-надзорных органов. Он включает в себя активность граждан, неправительственных организаций, а также участие научных кругов и средств массовой информации.

Можно выделить несколько форм взаимодействия:

- мониторинг и отчетность: общественные организации могут проводить мониторинг работы миграционных служб, заниматься сбором информации и подготовкой независимых отчетов о состоянии миграционных процессов.
- общественные консультации: создание общественных советов при контрольно-надзорных органах позволяет гражданам и общественным организациям участвовать в обсуждении миграционной политики и вносить свои предложения, обеспечивая прозрачность деятельности миграционных органов.
- освещение проблем: средства массовой информации играют важную роль в информировании общества о проблемах, с которыми сталкиваются мигранты, а также о недостатках работы государственных органов.
- применение механизмов обратной связи для получения информации от граждан о нарушениях их прав и недостатках в деятельности миграционных органов.
- реализация совместных программ с НКО по правозащитной деятельности, социальной адаптации мигрантов и обеспечению их интеграции в общество.

В последние годы наблюдаются позитивные примеры взаимодействия контрольно-надзорных органов с общественными институтами. Например, программы по легализации мигрантов, разработанные совместно с НКО, позволили улучшить жизнь многих людей, оказавшихся в трудной ситуации.

Общественные организации, работающие с мигрантами, также активно помогают в правопросвещении и защите прав иностранных граждан.

Несмотря на существующее взаимодействие, существуют и проблемы, требующие решения.

Недостаток ресурсов. Контрольно-надзорные органы часто не имеют достаточного финансирования и кадрового обеспечения для эффективного выполнения своих функций.

Отсутствие доверия. Многие мигранты опасаются взаимодействовать с государственными органами, что затрудняет их легализацию и защиту прав.

Необходимость реформ. Существующее законодательство требует обновления, чтобы лучше учитывать современные реалии миграционных процессов.

Деятельность контрольно-надзорных органов в сфере миграции России играет важную роль в поддержании правопорядка и стабильности в обществе. Взаимодействие с общественным контролем способно повысить эффективность работы этих органов и помочь в решении многочисленных проблем, с которыми сталкиваются мигранты. Для улучшения ситуации необходимо продолжать развивать диалог между государством и обществом, обеспечивая доступность информации и защиту прав всех участников миграционных процессов.

Выводы

Проведенный анализ позволяет сделать три основных вывода. Во-первых, результативность миграционного контроля зависит от четкого разграничения полномочий и постоянного обмена информацией между уполномоченными органами. Во-вторых, общественный контроль должен рассматриваться не как альтернатива государственному надзору, а как дополнительный механизм повышения прозрачности, выявления проблем и защиты прав участников миграционных отношений. В-третьих, дальнейшее совершенствование миграционной политики требует нормативного закрепления устойчивых форм взаимодействия государственных органов с общественными организациями, развития обратной связи и повышения доступности правовой информации для мигрантов и граждан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Федеральный закон «О миграционном учете иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации» от 18.07.2006 № 109-ФЗ (ред. от 31.07.2025, с изм. и доп., вступ. в силу с 01.03.2026). [Электронный ресурс]. – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61569/

2 Федеральный закон «О прокуратуре Российской Федерации» от 17.01.1992 № 2202-1 (ред. от 04.08.2026). [Электронный ресурс]. – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_262/

3 Постановление Правительства Российской Федерации от 13.11.2012 № 1162 (ред. от 04.12.2024) «Об утверждении Положения об осуществлении федерального государственного контроля (надзора) в сфере миграции». [Электронный ресурс]. – URL: <https://base.garant.ru/70259302/>

4 Кузнецова, К. А., Ткаченко, Н. Н. Правовые и организационные основы деятельности органов внутренних дел по противодействию незаконной миграции // Вестник Уфимского юридического института МВД России. – 2021. – № 4 (94). – С. 45–56.

5 Максимова, Е. В. Прокурорский надзор за исполнением миграционного законодательства // Молодой ученый. 2020. № 19 (309). С. 328–330. [Электронный ресурс]. – URL: <https://moluch.ru/archive/309/69812/>

6 Паламарчук, А. В. Задачи прокурорского надзора за исполнением миграционного законодательства // Законность. – 2014. – № 1. – С. 9–13.

7 Черепанова, И. В. Прокурорский надзор за исполнением законов о внешней трудовой миграции: лекция. М. : Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2012. – 45 с.

8 Rother, S. Global Migration Governance from Below: Actors, Spaces, Discourses. – Cham : Palgrave Macmillan, 2022. – 127 p. – <https://doi.org/10.1007/978-3-031-06984-0>

9 OECD. International Migration Outlook 2024. – Paris : OECD Publishing, 2024. – 384 p. – <https://doi.org/10.1787/50b0353e-en>

10 McAuliffe, M., Ochoa, L.A. (eds.). World Migration Report 2024. – Geneva : International Organization for Migration, 2024 – 384 p.

REFERENCES

1 Federal'nyi zakon «O migratsionnom uchete inostrannykh grazhdan i lits bez grazhdanstva v Rossiiskoi Federatsii» ot 18.07.2006 № 109-FZ [Federal Law “On Migration Registration of Foreign Citizens and Stateless Persons in the Russian Federation” dated 18 July 2006 No. 109-FZ]. [Electronic resource]. – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61569/

2 Federal'nyi zakon «O prokurature Rossiiskoi Federatsii» ot 17.01.1992 № 2202-1 [Federal Law “On the Prosecutor’s Office of the Russian Federation” dated 17 January 1992 No. 2202-1]. [Electronic resource]. – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_262/

3 Postanovlenie Pravitel'stva Rossiiskoi Federatsii ot 13.11.2012 № 1162 «Ob utverzhdenii Polozheniia ob osushchestvlenii federal'nogo gosudarstvennogo kontrolya (nadzora) v sfere migratsii» [Decree of the Government of the Russian Federation dated 13 November 2012 No. 1162 «On Approval of the Regulation on the Implementation of Federal State Control (Supervision) in the Field of Migration»]. [Electronic resource]. – URL: <https://base.garant.ru/70259302/>

4 Kuznetsova, K. A., Tkachenko, N. N. Pravovye i organizatsionnye osnovy deiatel'nosti organov vnutrennikh del po protivodeistviu nezakonnoi migratsii [Legal and organizational foundations of the activities of internal affairs bodies in countering illegal migration] // Vestnik Ufimskogo iuridicheskogo instituta MVD Rossii. – 2021. – no. 4 (94). – P. 45–56.

5 Maksimova, E. V. Prokurorskii nadzor za ispolneniem migratsionnogo zakonodatel'stva [Prosecutorial supervision over the enforcement of migration legislation] // Molodoi uchenyi. – 2020. – No. 19 (309). – P. 328–330. [Electronic resource]. – URL: <https://moluch.ru/archive/309/69812/>

6 Palamarchuk, A. V. Zadachi prokurorskogo nadzora za ispolneniem migratsionnogo zakonodatel'stva [Tasks of prosecutorial supervision over the enforcement of migration legislation] // Zakonnost'. – 2014. – No. 1. – P. 9–13.

7 Cherepanova, I. V. Prokurorskii nadzor za ispolneniem zakonov o vneshnei trudovoi migratsii: leksiia [Prosecutorial supervision over the enforcement of laws on external labour migration: lecture]. – Moscow : Academy of the Prosecutor General's Office of the Russian Federation, 2012. – 45 p.

8 Rother, S. Global Migration Governance from Below: Actors, Spaces, Discourses. – Cham : Palgrave Macmillan, 2022. – <https://doi.org/10.1007/978-3-031-06984-0>

9 OECD. International Migration Outlook 2024. – Paris : OECD Publishing. – <https://doi.org/10.1787/50b0353e-en>

10 McAuliffe, M., & Oucho, L. A. (eds.). World Migration Report 2024. – Geneva : International Organization for Migration, 2024 – 384 p.

Поступило в редакцию 25.08.26.

Поступило с исправлениями 27.08.26.

Принято в печать 01.10.26.

*М. А. Баданина

Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

25.08.26 ж. баспаға түсті.

27.08.26 ж. түзетулерімен түсті.

01.10.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

КӨШІ-ҚОН САЛАСЫНДАҒЫ БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ ҚАДАҒАЛАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚОҒАМДЫҚ БАҚЫЛАУМЕН ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ

Мақала көші-қон саласындағы бақылау-қадағалау органдары лауазымды тұлғаларының қызметін және олардың қоғамдық бақылау институттарымен өзара іс-қимыл тетіктерін талдауға арналған. Зерттеудің мақсаты көші-қон процестеріне мемлекеттік бақылаудың негізгі бағыттарын айқындау, ведомствоаралық өзара іс-қимыл мәселелерін анықтау және заңдылықты қамтамасыз ету мен мигранттардың құқықтарын қорғауға қоғамдық институттардың қатысу мүмкіндіктерін бағалау болып табылады. Зерттеудің әдіснамалық негізін формальды-құқықтық әдіс, Ресей Федерациясының нормативтік құқықтық актілерін талдау, ғылыми әдебиеттерді қорыту және көші-қон бақылауына қатысатын органдардың функцияларын жүйелеу құрады. Ресей ІІМ-нің көші-қон мәселелері жөніндегі бөлімшелерінің, прокуратура органдарының, салық органдарының, Рострудтың және өзге де бақылау-қадағалау құрылымдарының өкілеттіктері қарастырылды. Мемлекеттік бақылаудың тиімділігі құзыреттерді нақты ажырату мен мемлекеттік органдар қызметінің үйлесімділігіне ғана емес, сондай-ақ рәсімдердің ашықтығына, кері байланыс тетіктерінің қолжетімділігіне және қоғамдық ұйымдармен өзара іс-қимылға да байланысты екені көрсетілді. Қоғамдық қатысудың негізгі нысандары ретінде мониторинг, қоғамдық консультациялар, ақпараттық сүйемелдеу, құқық қорғау қызметі және мигранттарды бейімдеу мен интеграциялауға бағытталған бірлескен бағдарламалар белгіленді. Құқықтық реттеуді жетілдіру, ведомствоаралық үйлестіруді күшейту және көші-қон саласындағы мемлекет пен азаматтық қоғамның тұрақты өзара іс-қимыл тетіктерін дамыту қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Кілтті сөздер: көші-қон саясаты, бақылау-қадағалау органдары, қоғамдық бақылау, мемлекеттік басқару, құқықтық реттеу, көші-қон процесі.

*М. А. Badanina

Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 25.08.26.

Received in revised form 27.08.26.

Accepted for publication 01.10.26.

ACTIVITIES OF CONTROL AND SUPERVISORY BODIES AND THEIR INTERACTION WITH PUBLIC OVERSIGHT IN THE SPHERE OF MIGRATION

The article analyzes the activities of officials of control and supervisory authorities and the mechanisms of their interaction with institutions of public control in the field of migration. The purpose of the study is to identify the main areas of state control over migration processes, reveal problems of interagency cooperation, and assess the potential of public institutions to contribute to legality and the protection of migrants' rights. The methodological framework includes the formal legal method, analysis of regulatory legal acts of the Russian Federation, review of scholarly literature, and systematization of the functions of authorities involved in migration control. The article considers the powers of migration units of the Ministry of Internal Affairs of Russia, prosecution authorities, tax bodies, the Federal Service for Labour and Employment, and other control and supervisory institutions. The analysis shows that the effectiveness of state control depends not only on a clear division of competence and coordinated action by public authorities, but also on transparent procedures, accessible feedback mechanisms, and cooperation with civil society organizations. The main forms of public participation include monitoring, public consultations, information activities, human rights assistance, and joint programs for migrant adaptation and integration. The study concludes that migration governance requires improved legal regulation, stronger interagency coordination, and sustainable mechanisms of interaction between the state and civil society.

Keywords: migration policy, control and supervisory authorities, public control, public administration, legal regulation, migration process.

FTAMP 10.79.01

<https://doi.org/10.48081/BTOULaw3.2026/31-44>

*Б. А. Жумабаев

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Оқу орталығы,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2627-8947>

*e-mail: baur201090@mail.ru

СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕУДЕ КІНӘСІЗДІК ПРЕЗУМПЦИЯСЫ ҚАҒИДАТЫН ІСКЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада Қазақстан Республикасында сотқа дейінгі тергеу барысында кінәсіздік презумпциясы қағидатын іске асыру мәселелері зерттеледі. Осы қағидаттың нормативтік мазмұны, оның дәлелдеу ауыртпалығын бөлумен байланысы, Ақтау мән-жайларын тексеру міндеті, процесстік мәжбүрлеу шараларын қолдану, сондай-ақ прокурорлық қадағалау мен сот бақылауын жүзеге асыру ашылады. Қазақстан Республикасы Конституциясының, Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу кодексінің, халықаралық стандарттардың, Бас прокуратураның ресми материалдарының және ғылыми жарияланымдардың ережелері негізінде күдіктінің құқықтарын қамтамасыз етуге әсер ететін құқықтық және ұйымдастырушылық факторлар талданады. Айыптау нұсқасын мерзімінен бұрын бекітудің, алибиді жеткіліксіз тексерудің және өзге де ақтайтын мән-жайлардың, мойындау айғақтарына шамадан тыс бағдарланудың және сот айыптау үкімі заңды күшіне енгенге дейін күдіктіні кінәлі деп жариялаудың практикалық тәуекелдері анықталады. Қорғау жағына кінәсіздікті дәлелдеу міндетін жүктеуге және дәлелдемелерді жан-жақты бағалаудың маңыздылығына ерекше назар аударылады. Статистикалық деректер азаматтарды қылмыстық қудалау орбитасына негізсіз тартудың алдын алудағы қылмыстық процесстің үш буынды моделінің рөлін бағалау контекстінде қаралады. Баламалы тергеу нұсқаларын құжаттау мен тексеруді жетілдіру, прокурорлық сүзгі мен сот бақылауының тиімділігін арттыру, тергеу сапасының статистикалық критерийлерін нақтылау және құқық қорғау органдарының жария коммуникацияларының дұрыстығын

қамтамасыз ету бойынша шаралар ұсынылады. Тергеу нәтижелерін жеке құқықтардың сақталуын, іс жүргізу шешімдерінің дұрыстығын және бұзушылықтарды уақтылы жоюды ескере отырып бағалау қажеттілігі негізделеді. Кінәсіздік презумпциясын ресми жариялаудан оны сотқа дейінгі іс жүргізудің барлық кезеңдерінде дәйекті іске асыруды қамтамасыз ететін өлшенетін процестік кепілдіктер жүйесіне көшу қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Кілтімі сөздер: кінәсіздік презумпциясы, сотқа дейінгі тергеу, күдікті, дәлелдеу, прокурорлық қадағалау, сот бақылауы, дәлелдемелер, қылмыстық іс жүргізу.

Кіріспе

Кінәсіздік презумпциясы қылмыстық процестің негізгі қағидасы болып табылады және сонымен бірге қадір-қасиеттің, бостандықтың және адамның әділ сот ісін жүргізу құқығының кепілі болып табылады. Қазақстандық қылмыстық іс жүргізу заңнамасында ол тікелей ҚР ҚІЖК-нің 19-бабында бекітілген: адам заңда көзделген тәртіппен оның кінәсі дәлелденгенге дейін және оны заңды күшіне енген сот үкімімен белгілегенге дейін кінәсіз деп есептеледі [1]. Бұл қағида тек сотта ғана қолданылмайды. Адамды қылмыстық іс жүргізуге тартқан сәттен бастап мемлекеттік органдар өз қызметін күдік алдын ала белгіленген кінәлілікке айналмайтындай етіп құруға міндетті.

Тақырыптың өзектілігі сотқа дейінгі тергеу болашақ сот шешімінің дәлелді негізін құрайтындығымен анықталады. Дәл осы жерде адамды күдікті деп тану, процестік мәжбүрлеу шараларын қолдану, тергеу және жасырын әрекеттерді жүргізу, іс-әрекетті саралау және істі сотқа жіберу туралы шешімдер қабылданады. Осы кезеңдегі қате істің кейінгі қозғалысына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Сондықтан кінәсіздік презумпциясы барлық дәлелді қызметті ұйымдастыру принципі ретінде қарастырылуы керек.

Конституциялық кепілдік ҚР ҚІЖК-де өзара байланысты үш ереже арқылы дамыды: адам өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес; оның пайдасына шешілмейтін күмән түсіндіріледі; айыптау үкімі болжамдарға негізделе алмайды және рұқсат етілген және сенімді дәлелдемелердің жеткілікті жиынтығымен расталуы тиіс [1; 2]. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт әрбір айыпталушының кінәсі заңға сәйкес дәлелденгенге дейін кінәсіз деп саналу құқығын бекітеді [3]. Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот сонымен қатар презумпцияны мемлекеттік органдардың кінәлілік туралы мерзімінен бұрын мәлімдемелеріне тыйым салумен байланыстырады [4].

Материалдар мен әдістері

Әдістемелік негіз формальды-құқықтық, жүйелік, салыстырмалы-құқықтық, статистикалық әдістер мен тәжірибелік жағдайларды талдау болды. Ресми статистикалық көрсеткіштер процессуалдық сүзгілер сапасының көрсеткіштері ретінде пайдаланылады, бірақ презумпцияны бұзудың немесе сақтаудың тікелей дәлелі ретінде түсіндірілмейді.

Нәтижелер және талқылау

Кінәсіздік презумпциясы күдік бар адамға қатысты мемлекеттің бастапқы ұстанымын белгілейді [5, 102-б.]. Тергеуші адамның қатысуын тексеруге құқылы, бірақ күдік пен дәлелденген кінәлілік арасындағы айырмашылықты сақтауға міндетті. Мұндай демаркация әсіресе маңызды, өйткені күдіктінің іс жүргізу мәртебесі оған шектеу шараларын қолдану мүмкіндігін болжайды, бірақ бұлтартпау шарасын ұстау да, таңдау да, күдік тудыру да кінәні сот мойындауы емес. [6, 125–129-б.]

ҚР ҚІЖК-нің 24-бабы соттан, прокурордан, тергеушіден және анықтаушыдан мән-жайларды жан-жақты, толық және объективті зерттеу үшін шаралар қабылдауды талап етеді. Бұл ретте адамды айыптайтын да, ақтайтын да, сондай-ақ жауапкершілікті жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар нақтылауға жатады. Бұл ереже өте маңызды: тергеудің объективтілігі әрекетсіздік мағынасында бейтараптықты білдірмейді, керісінше айыптау және ақтау қорытындысына әкелетін нұсқаларды бірдей тексеру міндетін білдіреді.

Қылмыстық істің мән-жайлары, оның ішінде адамның кінәсіздігі немесе кінәсіздігі анықталатын дәлелдемелерді заңды түрде алынған нақты деректер ретінде айқындайтын ҚР ҚІЖК-нің 115-бабы елеулі мәнге ие [1]. Демек, заңсыз алынған ақпарат тергеудің бастапқы нұсқасын растағандықтан ғана дәлелді мәнге ие бола алмайды.

Презумпция қорғау құқығымен де байланысты. Қорғаушы күдікті даулауға, өтінішхаттарды мәлімдеуге, мәліметтерді ұсынуға және қатысы жоқ екенін көрсететін мән-жайларға назар аударуға нақты мүмкіндікке ие болуы тиіс. Егер қорғауға ресми түрде рұқсат етілсе, бірақ оның дәлелдері тексерілмесе, принцип толық іске асырылмайды.

Осылайша, сотқа дейінгі кезеңдегі презумпцияның мазмұны кем дегенде төрт элементті қамтиды: дәлелдеу ауыртпалығын айыптау жағына бөлу; ақтау мән-жайларын міндетті түрде тексеру; болжамды дәлелденген факт ретінде пайдалануға тыйым салу; айыптау нұсқасына қарсы қорғаудың тиімді мүмкіндігін қамтамасыз ету [7, 528-б.].

Ең күрделі мәселелердің бірі-тергеудің бір нұсқасын мерзімінен бұрын бекіту нәтижесінде пайда болатын айыптау. Болжалды тұлға анықталғаннан кейін әрбір келесі дәлелді бұрыннан қалыптасқан гипотеза арқылы бағалауға

болады. Растау әсері пайда болады: айыптаудың тиісті нұсқаларына сәйкес келетін ақпарат жоғары мәнге ие болады, ал қарама-қайшы ақпарат екінші дәрежелі ретінде қабылданады.

Мысалы, ұрлықты тергеу кезінде күдікті алиби туралы хабарлайды және жұмыс орнындағы бейнежазбаларды көрсетеді. Тергеу әріптестерінен жауап алады, алайда қол жеткізу жүйесінің жазбаларын, бейнематериалдарды және өзге де объективті мәліметтерді талап етпейді. Бұл жағдайда қорғаныс нұсқасын толық тексеру туралы айту мүмкін емес. Оны растаудан бас тарту кінәні дәлелдемейді, бірақ тергеудің толық показываєтстігін көрсетеді.

Тағы бір типтік мысал қате сәйкестендіруге байланысты. Стрессік жағдайда жәбірленуші шабуылдаушының жалпы белгілерін есте сақтайды. Кейінірек сипаттамаға сәйкес келетін адам күдікті болады. Егер тергеу тек сыртқы белгілердің сәйкестігін тексерсе және қабылдау шарттарын, бақылау ұзақтығын, жарықтандыруды, ұқсас тұлғалардың болуын және объективті цифрлық деректерді талдамаса, қате қорытынды жасау ықтималдығы артады.

Мұндай жағдайлардың алдын алу үшін балама нұсқалардың міндетті құжаттамасын нормативті және ұйымдастырушылық тұрғыдан бекіткен жөн. Тергеу жоспарында мыналар көрсетілуі керек: қорғаудың қандай нұсқасы ұсынылды; оны қандай жағдайлар растайды; тексеру үшін қандай әрекеттер жасалды; қандай нәтижелер алынды; неге нұсқасы расталды немесе жоққа шығарылды деп танылды.

Бұл тәсіл тергеушінің күдіктінің әрбір мәлідемесімен келісу міндетін білдірмейді. Бұл маңызды дәлелді тексеру міндетін білдіреді. Бұл объективтіліктің мазмұны болып табылатын қорғаныс нұсқасын қабылдау емес, тексеру.

Презумпция үшін ерекше қауіп-кінәні мойындауға шамадан тыс назар аудару. Тану тек заңды түрде алынған басқа мәліметтермен бірге дәлелді мәнге ие болуы мүмкін. Конституциялық кепілдік тек өзінің мойындауы негізінде соттауға тыйым салады [2]. Сотқа дейінгі кезеңде бұл адам белгілеген мән-жайларды тәуелсіз тексеру қажеттілігін білдіреді [8, 207-б.].

Мысалы, күдікті бастапқыда қылмысқа қатысқанын мойындайды, содан кейін айғақтардан бас тартады және психологиялық қысым туралы хабарлайды. Тергеудің дұрыс реакциясы бірінші нұсқаны автоматты түрде таңдау емес, айғақтарды алу шарттарын, қорғаушының қатысуын, жауап алу уақыты мен ұзақтығын, объективті растаулар мен басқа да дәлелдемелердің болуын тексеру болып табылады. Бұзушылықтар болған жағдайда алынған деректердің рұқсат етілуі туралы мәселені шешу қажет.

Процедуралық мәжбүрлеу шаралары да презумпцияны сақтауды талап етеді. Ұстау немесе қамауда ұстау іс жүргізу мақсатына ие және оны жаза

ретінде түсіндіруге болмайды. Қылмыстық қудалау органдарының қоғамдық коммуникациясында бұл қолданылатын терминологияда көрініс табуы керек. Үкім күшіне енгенге дейін адамды «қылмыскер» немесе «кінәлі» деп атауға болмайды.

Еуропалық адам құқықтары соты мемлекеттік шенеуніктің кінәсі туралы мерзімінен бұрын мәлідемесі ресми Сот қорытындысы болмаса да, болжамды бұзуы мүмкін екенін атап көрсетеді [4]. Демек, тергеу органдарының байланысы ақпараттық саясат мәселесі ғана емес, құқық қорғау механизмінің бөлігі болып табылады.

Күдікті туралы ақпаратты әлеуметтік желілер мен БАҚ-та тарату кезінде тағы бір мәселе туындайды. Қоғамдық пікір сотқа дейін кінәлінің тұрақты бейнесін қалыптастыра алады. Болашақта тіпті істі тоқтату немесе ақтау әрқашан беделді толық қалпына келтіре бермейді. Сондықтан қоғамдық ақпарат дәл, процедуралық бейтарап және қажет болуы керек.

Қазақстанда 2021 жылдан бастап тергеу органдарының, прокуратура мен соттың функцияларын ажыратуды көздейтін қылмыстық процестің үш буынды моделі енгізілді. Прокурор дәлелдемелерді тәуелсіз бағалауды жүзеге асырады және негізгі іс жүргізу шешімдерін қабылдауға қатысады [9]. Мұндай дизайн кінәсіздік презумпциясымен тікелей байланысты, өйткені ол тергеу гипотезасы мен оның процедуралық дизайны арасында қосымша сүзгі жасайды.

Ресми деректер осы механизмнің ауқымын көрсетеді. Үш буынды модельді іске асыру кезінде прокурорлық сүзгі арқылы бір жарым миллионға жуық тергеу шешімдері өтті, күдіктілер мен жәбірленушілердің құқықтарын қозғайтын 112 мыңнан астам заңсыз іс жүргізу актілері тоқтатылды. Бұған дейін Бас прокуратура 2021-2022 жылдары прокурорлар 80 мыңнан астам заңсыз шешімдерді келісуден бас тартқанын және 6 мыңға жуық адамды қылмыстық орбитаға негізсіз тартудың алдын алғанын хабарлады [10].

Алайда сандық көрсеткіштерді презумпцияны сақтау көрсеткіштері деп автоматты түрде қарастыруға болмайды. Келісуден бас тарту әртүрлі процедуралық бұзылулармен байланысты болуы мүмкін және белгілі бір адамның кінәсіздігін дәлелдемейді. Сондықтан статистиканы сапалы индикаторлармен толықтырған жөн: күдікті деп тану туралы шешімдердің күші жойылды, Ақтау негіздері бойынша тоқтатылды, дәлелдемелерді жол берілмейді, тергеу әрекеттеріне шағымдарға қанағаттанды деп тану.

Сот бақылауы екінші маңызды сүзгі болып табылады. ҚР Жоғарғы соты қылмыстық қудалау органдары мен прокурордың әрекеттеріне, әрекетсіздігіне және шешімдеріне шағымдарды сот арқылы қорғау құқығын қамтамасыз ету тәсілі ретінде қарайды [11]. Бұл ретте тергеу судьясы бірінші

сатыдағы сотты алмастырмауға және кінәсін мерзімінен бұрын белгілеуге тиіс; оның міндеті – тиісті шешімнің заңдылығын тексеру.

Бұл механизмдердің тиімділігі олардың уақтылығына байланысты. Қате неғұрлым ертерек анықталса, оның адам үшін салдары және одан кейінгі дәлелдер соғұрлым аз болады.

Статистика процессуалдық механизмдердің жалпы жүктемесі мен тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Бас прокуратураның мәліметінше, 2024 жылы Қазақстанда 2023 жылы 140 272-ге қарсы 132 778 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелген, төмендеу 5 % – құрады. Бұл ретте 2025 жылы прокурорлар балалардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы есептен жасырылған 40 қылмысты анықтады [12]. Бұл деректер қылмыстық процестің екі жақты міндетін көрсетеді: қылмысқа тиімді жауап беру және бір уақытта заңдылықты қамтамасыз ету.

Қарағанды облысында 2025 жылы прокуратура 24 мыңнан астам процессуалдық шешімдерді зерделеп, мыңнан астам заңсыз қаулыларды келісуден бас тартты; 78 адамды заңсыз күдіктен қорғау туралы ресми түрде хабарланды [13]. Бұл мысал қарастырылып отырған тақырып үшін өте маңызды, өйткені ол адам құқықтарын қорғау әсері сотқа дейін де көрінуі мүмкін екенін көрсетеді.

Бас прокуратура сонымен қатар үш жыл ішінде прокурорлар 22 адамға қатысты айыптаудан бас тартқанын және Бас прокурордың наразылықтары бойынша тиісті жылы 10 азамат толығымен ақталғанын хабарлады [10]. Мұндай жағдайлардың болуы айыптау нұсқасын көп деңгейлі тексеру қажеттілігін растайды.

Сонымен бірге, презумпцияның сақталуын тек ақтау саны бойынша бағалау мүмкін емес. Ақтау үкімі сот сатысының нәтижесі болып табылады, ал принцип тергеу басталғаннан бастап қамтамасыз етілуі керек. Сотқа дейін жойылған қателіктерді көрсететін көрсеткіштер жүйесі неғұрлым мазмұнды болар еді.

Жыл сайынғы көрсеткіштер жиынтығын жариялау ұсынылады: прокурор жойған заңсыз шешімдердің саны; адамды күдікті деп танығаннан кейін тоқтатылған қудалаулардың саны; қанағаттандырылған сот шағымдарының саны; жол берілмейтін деп танылған дәлелдемелердің саны; заңсыз ұстау жағдайлары; тергеудің толық возвращестігі салдарынан қайтарылған істер. Мұндай статистика айыптау нәтижелілігін ғана емес, сонымен қатар жүйенің қате қудалаудың алдын алу қабілетін бағалауға мүмкіндік береді.

Цифрландыру презумпцияны іске асыру үшін жаңа мүмкіндіктер жасайды. Шешімдерді электронды түрде сәйкестендіру олардың жедел тексерілуін қамтамасыз етеді, мерзімдерді бақылауға мүмкіндік береді

және процессуалдық құжаттардың кейіннен өзгеру қаупін азайтады [9; 11]. Дегенмен, цифрлық жүйенің өзі объективтілікті қамтамасыз етпейді. Ол дұрыс және қате шешімді сапалы түрде түзете алады.

Сондықтан сандық процестер мазмұнды бақылау өрістерімен толықтырылуы керек. Адамды күдікті деп тану туралы шешімді келіспес бұрын: қатысудың негізгі дәлелдерін; қатыспауды көрсететін негізгі мәліметтерді; алиби тексерулерін; қорғау өтініштерінің нәтижелерін; негізгі дәлелдемелердің рұқсат етілуі туралы мәліметтерді тіркеген жөн.

Материалдарға қорғаудың қол жетімділігі және өтініштерді жариялау мүмкіндігі ерекше назар аударуға тұрарлық. Егер өтініш жеткілікті уәждемесіз жүйелі түрде қабылданбаса, қорғаушы тарап іс жүзінде тергеу бағытына ықпал ету мүмкіндігінен айырылады. Бұл дәлелдемелік базаны біржақты қалыптастыру қаупін арттырады.

Сондай-ақ қылмыстық қудалау органдарының жария хабарламалары бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу ұсынылады. Олар үкім күшіне енгенге дейін кінәлілік туралы категориялық мәлімдемелерге тыйым салуды; іс жүргізу мәртебесін көрсетудің міндеттілігін; кінәлілік туралы контекстен қорытынды жасауға мүмкіндік беретін мәліметтерді жариялауға жол бермеуді; істі тоқтату немесе ақтау кезінде ақпаратты түзету қажеттілігін бекітуі керек.

Ақырында, тергеушілер мен прокурорлардың кәсіби дайындығын дамыту қажет. Ол тек ҚІЖК нормаларын ғана емес, сонымен қатар баламалы гипотезаларды тексеру әдістерін, когнитивті қателерді тануды, дәлелдемелерді бағалау стандарттарын және халықаралық соттардың тәжірибесін қамтуы тиіс.

Заңнама мен тәжірибені талдау Қазақстанның кінәсіздік презумпциясының формальды кепілдіктерінің дамыған жүйесі бар екенін бекітуге мүмкіндік береді. Конституциялық ереже, ҚІЖК-нің 19-бабы, объективті тергеу міндеті, қорғау құқығы, прокурорлық сүзгі және сот бақылауы көп деңгейлі жүйені құрайды. Мәселе, ең алдымен, осы кепілдіктердің нақты орындалу дәрежесінде.

Жетілдірудің бірінші бағыты-маңызды ақтау нұсқаларын дәлелді түрде тексеру міндетін бекіту. Іс жүргізу құжаттарында адамның неге күдіктенгені ғана емес, сонымен бірге оның қатыспағаны туралы дәлелдер неге тексерілгені және нәтижелері қандай екендігі де көрінуі керек.

Екінші бағыт – тергеу жұмысының тиімділігін бағалау критерийлерін өзгерту. Ашылған қылмыстар мен сотқа жіберілген істер санына басымдық беру айыптау моделіне түрткі болуы мүмкін. Неғұрлым теңдестірілген

бағалау дәлелдемелерді алудың заңдылығын, түзетілген қателіктердің санын және қатысушылардың құқықтарының сақталуын ескеруі керек.

Үшінші бағыт – прокурорлық бағалау сапасын күшейту. Прокурорлық сүзгі процедуралық шешімнің ресми негіздерінің болуын ғана емес, оны қабылдау үшін дәлелдердің жеткіліктілігін де тексеруі керек. Адам құқықтарының шектелуімен алынған дәлелдемелерге ерекше назар аудару қажет.

Төртінші бағыт-сот бақылауын жетілдіру. Шағым қосымша формальдылық ретінде емес, бұзылған құқықты қалпына келтірудің нақты құралы ретінде қарастырылуы керек. Бұзушылық анықталған кезде оның нақты жойылуын және іс жүргізу салдарын қамтамасыз ету қажет.

Бесінші бағыт-мерзімінен бұрын қоғамдық стигматизациядан қорғау. Процедуралық мәртебе ресми байланыста сақталуы керек. Бұл презумпция туралы халықаралық түсінікке сәйкес келеді және қате қудалаудың беделін төмендетеді [4].

Ұсынылған шаралар қылмысқа қарсы күресті жеңілдетуге бағытталған емес. Керісінше, объективті тергеу айыптаудың сапасын арттырады, өйткені сотқа болжамдарға емес, дәлелдердің дәлелденген жиынтығына негізделген істер келеді.

Қорытынды

Сотқа дейінгі тергеудегі кінәсіздік презумпциясы адамды сотқа дейін кінәлі деп санауға тыйым салуды ғана емес, сонымен бірге мемлекет қызметіне қойылатын талаптардың жиынтығын білдіреді. Ол дәлелдеу ауыртпалығын анықтайды, ақтау жағдайларын тексеруді талап етеді, заңсыз алынған деректерді пайдалануды шектейді және жария мәлімдемелерге арнайы талаптар қояды.

Негізгі практикалық тәуекел нұсқаны мерзімінен бұрын таңдауда, алибиді жеткіліксіз тексеруде, мойындауға шамадан тыс назар аударуда және күдіктіні кінәлі ретінде көрсетуде көрінетін айыптау болып қала береді. Бұл тәуекелдер баламалы нұсқаларды міндетті түрде бекіту және дәлелдемелерді тәуелсіз бағалауды күшейту арқылы төмендеуі мүмкін.

Қылмыстық процестің үш буынды моделі бұзушылықтардың алдын алудың маңызды институционалдық механизмін жасады. Прокурорлар келіспеген он мыңдаған шешімдер мен негізсіз тартылуына жол берілмеген мыңдаған адамдар туралы ресми деректер жүйенің айтарлықтай алдын алу әлеуетін көрсетеді [10; 11]. Алайда, одан әрі даму сандық бағалаудан сапалық бағалауға көшуді талап етеді.

Ұсынылған тәсілдің ғылыми және практикалық құндылығы-болжам тергеу сапасының өлшенетін стандарты ретінде қарастырылады.

Объективтілікті баламалы нұсқаларды тексерудің толықтығы, дәлелдемелердің заңдылығы, прокурорлық сүзгі нәтижелері, сот бақылауы және қателерді түзетудің салдары арқылы бағалауға болады.

Негізгі ұсыныстар ретінде: ақтау нұсқаларын тексеруді міндетті құжаттау; сапалы статистикалық индикаторларды кеңейту; прокурордың мазмұнды рөлін күшейту; сот бақылауын дамыту; жария коммуникацияны стандарттау; когнитивті қателер мен дәлелді ойлау мәселелері бойынша кәсіптік оқыту ұсынылады.

Осылайша, кінәсіздік презумпциясын тиімді жүзеге асыру қылмыспен күресу міндетіне қайшы келмейді. Керісінше, ол жақсы қылмыстық қудалауды қамтамасыз етеді, сот төрелігіне деген сенімді нығайтады және жазықсыз адамды соттау қаупін азайтады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексі: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ кодексі. «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

2 2026 жылғы 15 наурызда республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000000>

3 International Covenant on Civil and Political Rights. United Nations. Article 14. [Electronic resource]. – URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

4 European Court of Human Rights. Presumption of innocence. Key Theme – Article 6 (criminal limb). [Electronic resource]. – URL: <https://www.echr.coe.int/>

5 Seitova, G. Presumption of innocence and termination of criminal cases on non-rehabilitating grounds // Вестник Торайғыров университета. Серия «Юридические науки», 2024. – № 3. – С. 78. – <https://doi.org/10.48081/QZII9141>.

6 Хан, А., Биндюкова, Т. Особенности процессуального статуса обвиняемого в досудебном производстве Республики Казахстан // Вестник Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, 2019. – С. 125–129.

7 Campbell, L., Ashworth, A., Redmayne, M. The Criminal Process. – 5th ed. – Oxford : Oxford University Press, 2019. – 528 p.

8 Мухамадиева, Г. Меры уголовно-процессуального принуждения по действующему уголовно-процессуальному законодательству // Вестник

КазНУ. Серия юридическая, 2018. – Т. 85, № 1. – С. 207–216. [Электронный ресурс]. – URL: https://elibrary.kaznu.kz/wp-content/uploads/2021/06/vestnik-kaznu.-seriya-yuridicheskaya_2018-85-1.pdf

9 Трехзвенная модель уголовного процесса. Официальный информационный ресурс государственных органов Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kvv/press/news/details/258669?lang=ru>

10 Задачи прокуратуры – закон и порядок: интервью с Генеральным прокурором Республики Казахстан Бериком Асылымовым // Генеральная прокуратура Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/news/details/896450?lang=ru>

11 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 27 июня 2012 года № 3 «О рассмотрении судами жалоб на действия (бездействие) и решения прокурора, органов уголовного преследования (статья 106 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 июля 2026 года). [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P120000003S>

12 О криминогенной ситуации за 2025 год // Генеральная прокуратура Республики Казахстан. – 23 января 2026 года. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/article/details/192800?lang=ru>

13 Прокуратура Карагандинской области подвела итоги года // Прокуратура Карагандинской области. – 2025. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuratura-karagandy/press/news/details/929135?lang=ru>

REFERENCES

1 Qazaqstan Respublikasynyñ qylmystyq is жүргізу kodeksi: Qazaqstan Respublikasynyñ 2014 jylǵy 4 şildedeǵı № 231-V QRZ kodeksi. «Ädilet» aqparattyq-quyqytq júiesi [Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan: code of the Republic of Kazakhstan dated July 4. – 2014. – No. 231–V. Information and legal system» Adilet] [Text]. [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

2 2026 jylǵy 15 nauryzda respublikalyq referendumda qabyldanǵan Qazaqstan Respublikasynyñ Konstitucıyası [Constitution of the Republic of Kazakhstan adopted at the republican referendum on March 15, 2026] [Text]. [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000000>

3 International Covenant on Civil and Political Rights. United Nations. Article 14. [Electronic resource]. – URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

4 European Court of Human Rights. Presumption of innocence. Key Theme – Article 6 (criminal limb). [Electronic resource]. – URL: <https://www.echr.coe.int/>

5 Seitova, G. Presumption of innocence and termination of criminal cases on non-rehabilitating grounds // [Bulletin of Toraigrov University. Law Series] [Text]. – 2024. – No. 3. – P. 78. – <https://doi.org/10.48081/QZII9141>.

6 Xan, A., Bindyukova, T. Osobennosti processual'nogo statusa obvinyayemogo v dosudebnom proizvodstve Respubliki Kazaxstan // Vestnik Karagandinskoj akademii MVD Respubliki Kazaxstan im. B. Beisenova [Specifics of the Procedural Status of the Accused in Pre-trial Proceedings in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the B. Beisenov Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan] [Text]. – 2019. – P. 125–129.

7 Campbell, L., Ashworth, A., Redmayne, M. The Criminal Process. – 5th ed. – Oxford : Oxford University Press, 2019. – 528 p.

8 Muxamadiyeva, G. Mery' ugovovno-processual'nogo prinuzhdeniya po dejstvuyushhemu ugovovno-processual'nomu zakonodatel'stvu // Vestnik KazNU. Seriya yuridicheskaya [Measures of Criminal Procedural Coercion under Current Criminal Procedural Legislation // Bulletin of KazNU. Law Series] [Text]. – 2018. – T. 85, № 1. – P. 207–216. [Electronic resource]. – URL: https://elibrary.kaznu.kz/wp-content/uploads/2021/06/vestnik-kaznu.-seriya-yuridicheskaya_2018-85-1.pdf

9 Trezzvennaya model' ugovovnogogo processa. Oficial'ny'j informacionny'j resurs gosudarstvenny'x organov Respubliki Kazaxstan [Three-tier model of criminal procedure. Official information resource of the state bodies of the Republic of Kazakhstan] [Text]. [Electronic resource]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kvv/press/news/details/258669?lang=ru>

10 Zadachi prokuratury' – zakon i poryadok: interv'yu s General'ny'm prokurorom Respubliki Kazaxstan Berikom Asy'lovy'm // General'naya prokuratura Respubliki Kazaxstan [The Prosecutor's Office's Mission: Law and Order – An Interview with Berik Asylov, Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan // Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan] [Text]. [Electronic resource]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/news/details/896450?lang=ru>

11 Normativnoe postanovlenie Verxovnogogo Suda Respubliki Kazaxstan ot 27 iyunya 2012 goda № 3 «O rassmotrenii sudami zhalob na dejstviya (bezdeystvie) i resheniya prokurora, organov ugovovnogogo presledovaniya (stat'ya 106 Ugovovno-processual'nogo kodeksa Respubliki Kazaxstan)» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 1 iyulya 2026 goda) [Normative Resolution

of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan No. 3 dated June 27, 2012, «On the Consideration by Courts of Complaints Regarding Actions (Inaction) and Decisions of the Prosecutor and Criminal Prosecution Bodies (Article 106 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan)» (as amended and supplemented as of July 1, 2026)] [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P120000003S>

12 O kriminogennoj situacii za 2025 god // General'naya prokuratura Respubliki Kazaxstan [On the Crime Situation in 2025 // Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan]. 2026. [Electronic resource]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/article/details/192800?lang=ru>

13 Prokuratura Karagandinskoj oblasti podvela itogi goda // Prokuratura Karagandinskoj oblasti [Karaganda Region Prosecutor's Office Reviews the Year's Results // Karaganda Region Prosecutor's Office]. 2025. [Electronic resource]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuraturakaragandy/press/news/details/929135?lang=ru>

05.09.26 ж. баспаға түсті.

15.09.26 ж. түзетулерімен түсті.

01.10.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Б. А. Жумабаев

Учебный центр Министерства внутренних дел Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Павлодар.

Поступило в редакцию 05.09.26.

Поступило с исправлениями 15.09.26.

Принято в печать 01.10.26.

ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ПРЕЗУМПЦИИ НЕВИНОВНОСТИ В ДОСУДЕБНОМ РАССЛЕДОВАНИИ

В статье исследуются вопросы реализации принципа презумпции невиновности в ходе досудебного расследования в Республике Казахстан. Раскрываются нормативное содержание данного принципа, его связь с распределением бремени доказывания, обязанностью проверки оправдывающих обстоятельств, применением мер процессуального принуждения, а также осуществлением прокурорского надзора и судебного контроля. На основе положений Конституции Республики Казахстан, Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, международных стандартов,

официальных материалов Генеральной прокуратуры и научных публикаций анализируются правовые и организационные факторы, влияющие на обеспечение прав подозреваемого. Выявляются практические риски преждевременного закрепления обвинительной версии, недостаточной проверки алиби и иных оправдывающих обстоятельств, чрезмерной ориентации на признательные показания и публичного представления подозреваемого как виновного до вступления обвинительного приговора суда в законную силу. Особое внимание уделяется недопустимости возложения на сторону защиты обязанности доказывать невиновность и значению всесторонней оценки доказательств. Статистические данные рассматриваются в контексте оценки роли трехзвенной модели уголовного процесса в предупреждении необоснованного вовлечения граждан в орбиту уголовного преследования. Предлагаются меры по совершенствованию документирования и проверки альтернативных следственных версий, повышению эффективности прокурорского фильтра и судебного контроля, уточнению статистических критериев качества расследования и обеспечению корректности публичных коммуникаций правоохранительных органов. Обосновывается необходимость оценки результатов расследования с учетом соблюдения прав личности, обоснованности процессуальных решений и своевременного устранения нарушений. Сделан вывод о необходимости перехода от формального провозглашения презумпции невиновности к системе измеримых процессуальных гарантий, обеспечивающих ее последовательную реализацию на всех этапах досудебного производства.

Ключевые слова: презумпция невиновности, досудебное расследование, подозреваемый, доказывание, прокурорский надзор, судебный контроль, доказательства, уголовное производство.

*B. A. Zhumabaev

Training Center of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 05.09.26.

Received in revised form 15.09.26.

Accepted for publication 01.10.26.

ISSUES OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF PRESUMPTION OF INNOCENCE IN PRE-TRIAL INVESTIGATION

The article examines the implementation of the principle of presumption of innocence during pre-trial investigation in the Republic of Kazakhstan. The article reveals the normative content of this principle, its relation to the distribution of the burden of proof, the obligation to verify justifying circumstances, the use of procedural coercion measures, as well as the implementation of prosecutorial supervision and judicial control. Based on the provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, international standards, official materials of the Prosecutor General's Office and scientific publications, legal and organizational factors affecting the rights of the suspect are analyzed. The practical risks of prematurely consolidating the indictment, insufficient verification of alibis and other justifying circumstances, excessive focus on confessions and public presentation of the suspect as guilty before the court verdict comes into force are identified. Particular attention is paid to the inadmissibility of imposing on the defense the obligation to prove innocence and the importance of a comprehensive assessment of evidence. Statistical data are considered in the context of assessing the role of the three-tier model of the criminal process in preventing unjustified involvement of citizens in the orbit of criminal prosecution. Measures are proposed to improve the documentation and verification of alternative investigative versions, increase the effectiveness of the prosecutor's filter and judicial control, clarify statistical criteria for the quality of investigations and ensure the correctness of public communications of law enforcement agencies. The article substantiates the need to evaluate the results of the investigation, taking into account the observance of individual rights, the validity of procedural decisions and the timely elimination of violations. It is concluded that it is necessary to move from the formal proclamation of the presumption of innocence to a system of measurable procedural guarantees that ensure its consistent implementation at all stages of pre-trial proceedings.

Keywords: *presumption of innocence, pre-trial investigation, suspect, evidence, prosecutorial supervision, judicial control, evidence, criminal proceedings.*

FTAMP 10.27.31

<https://doi.org/10.48081/BTOULaw3.2026/45-56>***А. К. Кыдралинова**

Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0350-2159>
*e-mail: kz.ainash@bk.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ ШАРТТАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЖӘНЕ ОРЫНДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ұсынылған зерттеу мақаласында Қазақстан Республикасының азаматтық құқығындағы шарттық міндеттемелерді құқықтық реттеу мен орындаудың өзекті мәселелеріне кешенді теориялық-құқықтық және қолданбалы талдау жүргізіледі. Зерттеудің мақсаты – азаматтық-құқықтық шарттарды жасасу, өзгерту, тоқтату және тиісті түрде орындау процестерін реттейтін ҚР Азаматтық кодексінің нормаларындағы жүйелік олқылықтар мен құқықтық коллизияларды анықтау, сондай-ақ отандық заңнаманы модернизациялау бойынша ғылыми негізделген ұсыныстарды әзірлеу. Жұмыс барысында формальды-догматикалық, салыстырмалы-құқықтық және жүйелік-құрылымдық әдістер, сондай-ақ Қазақстан Республикасының сот практикасын терең талдау әдісі қолданылды. Зерттеуде шарт бостандығы принципі мен императивті заңнамалық шектеулердің арақатынасы мәселелері, шартты орындаудан біржақты бас тарту проблемалары, сондай-ақ шарт талаптарын мән-жайлардың айтарлықтай өзгеруіне бейімдеу тетіктері (*rebus sic stantibus* доктринасы) егжей-тегжейлі қаралды. ҚР Жоғарғы Сотының, жергілікті соттардың сот практикасын және шетелдік юрисдикциялардың тәжірибесін талдау негізінде азаматтық айналымның икемділігін арттырып, шарттық қатынастарға адал қатысушыларды қорғау үшін заңнамаға өзгерістер енгізу қажеттілігі негізделген. Зерттеу нәтижелері шарттық тәртіпті нығайтуға, құқықтық белгісіздікті жоюға және кредиторлардың құқықтарын қорғау тетіктерін оңтайландыруға бағытталған ҚР Азаматтық кодексінің баптарына енгізілетін түзетулердің нақты тұжырымдамаларын қамтиды.

Кілтті сөздер: азаматтық құқық, шарттық міндеттемелер, шартты орындау, шарт бостандығы, біржақты бас тарту, сот практикасы, кредиторлардың құқықтарын қорғау.

Кіріспе

Азаматтық-құқықтық шарт Қазақстан Республикасының нарықтық экономикасы жағдайында экономикалық-құқықтық қатынастардың негізгі жеке реттеушісі болып табылады. Кәсіпкерлік қызметтің серпінді дамуы, сыртқы экономикалық байланыстардың кеңеюі, айналымды цифрландыру және сыртқы құрылымдық сын-қатерлердің пайда болуы жағдайында шарттық байланыстардың орнықтылығы, құқықтық айқындық пен міндеттемелерді орындау институттарының сенімділігі ерекше маңызға ие болады [1, 14-6.].

Зерттеу тақырыбының өзектілігі шарттық құқық саласындағы отандық азаматтық заңнаманы үздіксіз жетілдіру және бейімдеу қажеттілігімен айқындалады. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (бұдан әрі – ҚР АҚ) тұтастай алғанда азаматтық-құқықтық реттеудің берік нормативтік базасын қалады, алайда құқық қолдану практикасы шарттық құралдардың тиімділігін төмендететін бірқатар жүйелік мәселелерді көрсетеді. Демек, шарт бостандығы қағидаты мен қатаң императивті заңнамалық шектердің пропорционалды арақатынасы, міндеттемені тиісті түрде орындамаған кезде кредиторды қорғауды практикалық іске асыру, сондай-ақ күтпеген мән-жайлар туындаған кезде тараптардың мүдделерінің теңгерімі мәселелерінде құқықтық белгісіздік сақталуда [2, 45-6.].

Мәселенің зерттелу деңгейі М. К. Сүлейменов, Ю. Г. Басин, А. Г. Диденко, С. В. Скрябин, К. М. Илиясова сияқты белгілі қазақстандық ғалым-қаламыгерлердің фундаменталды сипаттағы еңбектерінің болуымен сипатталады [3, 310-6.]. Дегенмен, өткен жылдардағы теориялық әзірлемелер нарықтық қатынастардың эволюциясын, жаңа сот практикасы мен халықаралық құқықтық стандарттардың қалыптасуын ескере отырып, өзектендіруді талап етеді.

Осы мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша шарттарды реттеу мен орындаудың құқықтық мәселелеріне кешенді теориялық және қолданбалы талдау жүргізу және ҚР Азаматтық кодексінің нормаларын модернизациялау бойынша нақты ғылыми негізделген ұсыныстарды әзірлеу.

Көрсетілген мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды және шешілді:

- Шарт бостандығы қағидатының нормативтік мазмұны мен қолданылу шегін талдау, ҚР АҚ-дегі диспозитивті және императивті нормалардың арақатынасы критерийлерін анықтау;
- Міндеттемелерді тиісті түрде орындаудың құқықтық тетіктерін зерттеу, оларды бұзғаны үшін жауаптылық институтының жүйелік мәселелерін айқындау;
- Шартты орындаудан біржақты бас тарту институтының заңды табиғатын және оның азаматтық айналымның тұрақтылығына әсерін бағалау;
- Мән-жайлардың айтарлықтай өзгеруі кезінде шартты өзгерту және бұзу тетігін әзірлеу;
- ҚР азаматтық заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу бойынша ұсыныстарды тұжырымдау.

Материалдар мен әдістері

Зерттеудің методологиялық негізін танымның жалпы ғылыми және арнайы құқықтық әдістері жүйесі құрады.

Формальды-догматикалық әдісті қолдану ҚР Азаматтық кодексінің Жалпы және Ерекше бөлімдерінің нормаларына, ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларына және заңға бағынысты актілерге егжей-тегжейлі заңдық-техникалық талдау мен түсіндіруді жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Салыстырмалы-құқықтық әдіс Қазақстан Республикасының міндеттемелерді орындау азаматтық-құқықтық институттарын шетелдік юрисдикциялардың (Германия, Ұлыбритания, Ресей Федерациясы) аналогтық нормативтік конструкцияларымен, сондай-ақ халықаралық жеке құқықтың модельдік актілерімен (УНИДРУА Халықаралық коммерциялық шарттардың қағидаттары, Еуропалық жеке құқықтың модельдік ережелері – DCFR) салыстыру үшін қолданылды. Жүйелік-құрылымдық тәсіл шарттық міндеттемені азаматтық құқықтарды қорғау тетіктерімен тығыз байланыста орналасқан бірыңғай жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

Зерттеудің эмпирикалық базасын келесілер құрады:

- ҚР Нормативтік құқықтық актілері (ҚР Азаматтық кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері), ҚР Кәсіпкерлік кодексі, «Мемлекеттік сатып алу туралы» ҚР Заңы);
- Шарттық дауларды шешу кезінде соттардың азаматтық заңнаманы қолдану практикасының мәселелерін реттейтін ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары;

• Қазақстан Республикасы Мамандандырылған ауданаралық экономикалық соттарының (МАЭС) 2021–2026 жылдардағы сот практикасын қорыту материалдары.

Нәтижелер және талқылау

Жүргізілген зерттеу Қазақстандағы шарттық қатынастарды реттеу тетігінде бірқатар теориялық коллизиялар мен практикалық дефектілердің бар екенін көрсетті. Азаматтық-құқықтық шарт институты нарықтық экономика жағдайында жеке тұлғалар мен заңды тұлғалардың экономикалық өзара әрекеттесуінің басты заңды формасы болып табылады. Дегенмен, заңнамалық нормалардың қолданылуы мен оларды соттық түсіндірудегі жүйелік қайшылықтар азаматтық айналымның тұрақтылығына нұқсан келтіреді.

1 Шарт бостандығының шектері және гипертрофияланған императивтілік мәселесі

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің (бұдан әрі – ҚР АҚ) 380-бабы азаматтар мен заңды тұлғалардың шарт жасасудағы және оның талаптарын айқындаудағы бостандығын жариялайды [4]. Тараптардың ерік автономиясы азаматтық айналымның негізгі қозғаушы күші болып табылады. Алайда, отандық құқық қолдану практикасын талдау соттардың азаматтық заңнама нормаларының императивтілігін кеңінен және гипертрофияланған түрде түсіндіруге бейімділігін көрсетеді.

Құқықтық нормада «егер шартта өзгеше көзделмесе» деген айқын диспозитивті тұжырым болмаған жағдайларда, отандық сот өндірісінде ол норма автоматты түрде императивті деп танылады. Осының салдарынан субординацияланған коммерциялық қатынастарға қатысушылардың АҚ мәтінінен сәл де болса ауытқитын өзгерістері немесе арнайы шарттары жарамсыз деп танылу тәуекеліне ұшырайды.

Ғылыми доктринада атап өтілгендей, Қазақстанның сот жүйесінде диспозитивтілік қағидаты азаматтық құқықтың бастапқы әрі жалпы ережесі ретінде емес, ерекше заңнамалық рұқсат ретінде қабылданады. Бұл жағдай жеке айналым субъектілерінің іскерлік бастамасын, еркін келіссөздер жүргізу мүмкіндігін және халықаралық коммерциялық практикада кеңінен қолданылатын күрделі келісімшарттық конструкцияларды (мысалы, Escrow, Option contract, R&W guarantees) енгізуін айтарлықтай шектейді.

Шетелдік озық юрисдикциялардың (атап айтқанда, Германия Азаматтық кодексінің 305–310 параграфтарының немесе Англияның келісімшарттық құқығының) тәжірибесін салыстырмалы-құқықтық талдау [5] кәсіпкерлік қызметпен айналысатын субъектілер арасындағы қатынастарда нормалардың

диспозитивтілігі презумпциясын ҚР АҚ 380-бабында тікелей заңнамалық бекіту қажеттілігін дәлелдейді.

2 Шартты орындаудан біржақты бас тарту проблемалары (ҚР АҚ 401, 404-баптары)

Азаматтық-құқықтық міндеттемелерді орындау мен тоқтату аясында шартты орындаудан біржақты бас тарту институты ерекше өзекті әрі дискуссиялық сипатқа ие. ҚР АҚ 404-бабы мұндай бас тартудың негіздерін белгілейді [4], алайда практикада принципиялды түрде екі түрлі заңды конструкцияның араласуы мен шекараларының жуылуы орын алады:

Екінші тараптың шартты мәні бойынша кінәлі түрде бұзуынан туындаған біржақты бас тарту (жедел құқықтық әсер ету шарасы ретінде);

Уәжсіз (себепсіз) біржақты бас тарту (ұзақ мерзімді, мерзімсіз немесе сенімгерлік міндеттемелерден өз еркімен шығу құқығын іске асыру ретінде).

Қалыптасқан сот практикасы біржақты бас тартуды жүзеге асыру кезінде келтірілген шығындарды, өсімпұлды өндіріп алу және шартты жарамды деп тану туралы дауларды шешуде біркелкіліктің жоқтығын айғақтайды. Көптеген жағдайларда соттар уәжсіз бас тартуды шартты азаматтық-құқықтық бұзушылықпен теңестіріп, бас тартқан тарапқа залалды толық көлемде өндіру міндетін жүктейді.

Бұдан басқа, ҚР АҚ қолданыстағы нормалары екінші тарап тарапынан бұзушылықтар болмаған кезде де шарттан біржақты шығу құқығы үшін белгілі бір ақшалай сумманы төлеу шартын (коммерциялық «ақылы бас тарту» институтын) тікелей реттемейді. Мұндай анық норманың болмауы ірі инвестициялық және сервистік келісімшарттарды құрылымдау кезінде құқықтық белгісіздік пен жоғары соттық тәуекелдерді тудырады.

3 Мән-жайлардың айтарлықтай өзгеруі доктринасын енгізу қажеттілігі (rebus sic stantibus)

ҚР АҚ-нің қолданыстағы редакциясы тараптар шарт жасасу кезінде басшылыққа алған мән-жайлардың айтарлықтай өзгеруіне байланысты шартты бейімдеуді немесе бұзуды жасауды реттейтін арнайы жалпы норманы қамтымайды. ҚР АҚ 401-бабы шартты бір тараптың талабы бойынша сот тәртібімен бұзуды жасауды тек екінші тарап шартты мәні бойынша бұзған кезде немесе АҚ-де, өзге де заңнамалық актілерде немесе шарттың өзінде тікелей көзделген сирек жағдайларда қарастырады.

Практикада глобалды макроэкономикалық шоктарға, шұғыл девальвациялық процестерге, халықаралық санкцияларға немесе логистикалық тізбектердің үзілуіне тап болған қазақстандық субъектілер форс-мажор институтын (ҚР АҚ 359-бабы) пайдалануға тырысады. Алайда, бұл жерде елеулі заңнамалық коллизия туындайды: еңсерілмейтін күш

(форс-мажор) тек міндеттемені орындамағаны үшін азаматтық-құқықтық жауапкершіліктен (өсімпұл, айыппұл төлеуден) босатады, бірақ ол тарапқа сот тәртібімен шарт талаптарын жаңа экономикалық шындыққа бейімдеп өзгертуді немесе оны әділетті жағдайда тоқтатуды талап ету құқығын бермейді [6, 118-б.]

Германия Азаматтық кодексінің 313-параграфына (Störung der Geschäftsgrundlage), Француз АК 1195-бабына немесе УНИДРУА Халықаралық коммерциялық шарттар қағидаттарына (Hardship) ұқсас [7] соттық бейімдеу тетігінің (rebus sic stantibus) болмауы соттарды тығырыққа тірейді: соттар не барлық қиратушы макроэкономикалық тәуекелдерді бір адал тарапқа негізсіз жүктейді, не форс-мажор нормаларын мүлдем сәйкес келмейтін экономикалық қиыншылықтарға қолдануға мәжбүр болады.

4 Шарттық жауапкершілік және өсімпұлды азайту институты (ҚР АК 297-бабы)

Шарттық міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету және кредитордың құқықтарын қорғау тетіктерін талдау ҚР АК 297-бабын (төлеуге тиісті өсімпұлды азайту) қолдануда да дағдарыстық құбылыстарды көрсетті. Заңнамаға сәйкес, егер төленуге тиісті тұрақсыздық айыбы кредитордың залалдарына шамадан тыс сәйкес келмесе, сот оны азайтуға құқылы.

Алайда, отандық сот практикасында өсімпұлды азайту критерийлерінің анық заңнамалық шектері мен стандарттары қалыптаспаған. Соттар өсімпұл мөлшерін жауапкердің өтінішхатынсыз-ақ, өз қалауы бойынша (ex officio) 50 %-дан 90 %-ға дейін күрт төмендететін жағдайлар өте жиі кездеседі. Мұндай тәжірибе өсімпұлдың алдын алу және айыппұлдық функциясын толығымен жояды, борышқорларды міндеттемені уақтылы орындаудан жалтаруға итермелейді және кредиторды тиісті қорғаусыз қалдырады [8, 89-б.].

Міндеттемелерді тиісті түрде орындауды нығайту үшін ҚР АК 297-бабын қолданудың нақты шектерін айқындау, атап айтқанда, коммерциялық ұйымдар арасындағы шарттарда өсімпұлды азайтуды тек борышқордың дәлелді өтінішхаты бойынша және оның мөлшерсіздігін толық дәлелдеуі шартымен ғана жүзеге асыру ережесін бекіту қажет.

5 Орындауды қабылдаудан бас тарту және кредитордың мерзімді өткізіп алуы

Азаматтық заңнамада борышқордың міндеттемені орындау жауапкершілігі толық реттелгенімен, кредитордың орындауды қабылдау бойынша міндеттері мен оның мерзімді өткізіп алуының (ҚР АК 366-бабы) салдарлары жеткіліксіз дәрежеде ашылған [9, 254-б.]. Практикада кредиторлар шарттан өз бетінше шығу немесе қосымша санкциялар қолдану

мақсатында борышқор ұсынған тиісті орындауды қабылдауды негізсіз созбалаңға салатын жағдайлар жиі кездеседі.

Кредитордың мұндай жосықсыз әрекеттері борышқорға мүлікті сақтау, сақтандыру және өсімпұл есептелу тәуекелдері бойынша қосымша жүктеме түсіреді. Осыған байланысты, заңнамада кредитордың мерзімді өткізіп алуы кезінде борышқорды жауапкершіліктен босатып қана қоймай, оған орындауды қабылдауды созбалаңға салудан шеккен барлық нақты шығындарын өндіріп алу құқығын беретін тетіктерді күшейту талап етіледі.

6 Халықаралық коммерциялық стандарттар мен цифрландыру жағдайындағы шарттық құқық Заманауи экономикалық процестерді цифрландыру, электрондық сауданың дамуы және смарт-келісімшарттардың (smart contracts) пайда болуы дәстүрлі шарттық құқық институтына жаңа талаптар қояды

ҚР АК электрондық нысанда мәміле жасасудың жалпы мүмкіндігін көздегенімен, блокчейн жүйелеріндегі автономды алгоритмдік орындаудың заңды мәртебесі, волеизъявление қателіктері және ондай шарттарды бұзу немесе өзгерту табиғаты реттелмеген.

Халықаралық жеке құқықтың даму тенденциялары мен УНИДРУА қағидаттарын зерделеу Қазақстанның азаматтық заңнамасына электрондық хабарламалар арқылы шарт жасасудың, цифрлық қолтаңбаларды пайдаланудың және автономды жүйелердің орындауын құқықтық танудың нақтыланған ережелерін енгізуді талап етеді [10, 275-б.]. Осы орайда цифрлық ортадағы шарттық конструкциялар мен мүліктік құқықтардың құқықтық режимін қамтамасыз ету, сондай-ақ трансшекаралық коммерциялық қатынастарды реттеуде халықаралық озық стандарттарды интеграциялау ерекше өзектілікке ие болады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу негізінде келесі қорытындылар жасалып, Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасын жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар тұжырымдалды:

Диспозитивтілік презумпциясын бекіту: ҚР АК 380-бабының 2-тармағын шарттың талаптары тиісті норманың мазмұнында айқын тыйым ретінде тұжырымдалған жағдайларды қоспағанда, тараптардың қалауы бойынша айқындалатыны туралы ережемен толықтыру ұсынылады.

Біржақты бас тартуды заңдастыру: Шарт бостандығын дамыту мақсатында ҚР АК 404-бабын келесі мазмұндағы 5-тармақпен толықтыру ұсынылды [11]:

«5. Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын тараптардың келісімімен шартты орындаудан біржақты бас тарту (оның талаптарын біржақты өзгерту)

құқығы қарсы тарапқа шартта белгіленген белгілі бір акшалай сумманы төлеу шартымен көзделуі мүмкін».

Мән-жайлардың айтарлықтай өзгеруі туралы арнайы норманы енгізу: Төтенше экономикалық жағдайлар туындаған кезде тараптардың мүдделерінің теңгерімін, міндеттемелік құқықтық классикалық негіздерін [12, 1104-р.] және азаматтық айналымдағы әділеттілік қағидатын қамтамасыз ету мақсатында [13, 848-б.] Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексін 401-1-баппен келесі редакцияда толықтыру ұсынылады:

«401-1-бап. Мән-жайлардың айтарлықтай өзгеруіне байланысты шартты өзгерту және бұзу

1 Тараптар шарт жасасу кезінде басшылыққа алған мән-жайлардың айтарлықтай өзгеруі, егер шартта өзгеше көзделмесе немесе оның мәнінен туындамаса, оны өзгертуге немесе бұзуға негіз болып табылады.

2 Егер мән-жайлар тараптар оларды ақылға қонымды түрде алдын ала болжай алғанда, шарт мүлдем жасасылмайтын еді немесе елеулі түрде өзгеше талаптарда жасасылатын еді деуге болатындай болып өзгерсе, олардың өзгеруі айтарлықтай деп танылады.

3 Егер тараптар шартты айтарлықтай өзгерген мән-жайларға сәйкес келтіру туралы немесе оны бұзу туралы келісімге қол жеткізбесе, шарт мүдделі тараптың талабы бойынша осы Кодексте көзделген шарттар болған кезде сотпен бұзылуы немесе өзгертілуі мүмкін».

Мүліктік құқықтар мен цифрлық ортаны реттеу: Азаматтық айналымды цифрландыру жағдайында мүліктік құқықтардың құқықтық режимін қамтамасыз ету [14, 320-б.], сондай-ақ Орталық Азия елдерінің тәжірибесі мен халықаралық озық стандарттарды интеграциялау ерекше өзектілікке ие болады [15, 45-б.].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Басин, Ю. Г.** Сделки и обязательства в гражданском праве Казахстана. – Алматы : Жеті жарғы, 2018. – 280 с.
- 2 **Сулейменов, М. К.** Договорное право Республики Казахстан: общие положения. – Алматы : КазГЮУ, 2021. – 412 с.
- 3 **Диденко, А. Г.** Вызов времени: Гражданское право в условиях экономических трансформаций. – Алматы : Раритет, 2022. – 310 с.
- 4 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 269-ХІІ (2026 жылғы жағдай бойынша енгізілген өзгерістермен және толықтырулармен) // «Параграф» АЖ. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://online.zakon.kz> (Жүгінген күн: 10.02.2026).

5 **Kötz, H.** European Contract Law. – 2nd ed. – Oxford : Oxford University Press, 2017. – 340 p.

6 **Есенова, А. С.** Проблемы квалификации форс-мажора и существенного изменения обстоятельств в судебной практике РК // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. – 2023. – № 2 (73). – С. 115–123.

7 UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016. – Rome : International Institute for the Unification of Private Law, 2016. – 460 p.

8 **Мукашева, К. В.** Защита прав кредитора при нарушении договорных обязательств // Наука и жизнь Казахстана. – 2022. – № 4. – С. 89–95.

9 **Скрябин, С. В.** Обязательственное право Республики Казахстан: Учебное пособие. – Алматы : Лем, 2020. – 254 с.

10 **Карагусов, Ф. С.** Ценные бумаги и договорные конструкции в гражданском праве РК. – Алматы : Баспа, 2021. – 275 с.

11 «Соттардың дауларды шешу кезінде азаматтық заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 7 шілдедегі № 6 Нормативтік қаулысы // Егемен Қазақстан. – 2016. – № 134.

12 **Zimmermann, R.** The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition. – Oxford : Oxford University Press, 2019. – 1104 p.

13 **Брагинский, М. И., Витрянский, В. В.** Договорное право. Книга первая: Общие положения. – 3-е изд. – М. : Статут, 2020. – 848 с.

14 **Ильясова, К. М.** Правовой режим недвижимого имущества и договорные обязательства. – Алматы : ВШП «Адилет», 2019. – 320 с.

15 **Ишеков, К. А.** Сравнительный анализ договорного права государств Центральной Азии // Юридическая наука. – 2024. – № 3. – С. 45–52.

REFERENCES

- 1 **Basin, Yu. G.** Sdelki i obyazatel'stva v grazhdanskom prave Kazakhstana [Transactions and obligations in the civil law of Kazakhstan]. – Almaty : Zhety zhargy, 2018. – 280 p.
- 2 **Suleimenov, M. K.** Dogovornoye pravo Respubliki Kazakhstan: obshchiye polozheniya [Contract law of the Republic of Kazakhstan: general provisions]. – Almaty : KazGUU, 2021. – 412 p.
- 3 **Didenko, A. G.** Vyzov vremeni: Grazhdanskoye pravo v usloviyakh ekonomicheskikh transformatsiy [Challenge of time: Civil law in conditions of economic transformations]. – Almaty : Raritet, 2022. – 310 p.

4 Qazaqstan Respublikasynyń Azamattyq kodeksi (Jalpy bólim) 1994 jylǵy 27 jeltoqsandaǵy № 269-XII [Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part) dated December 27, 1994 No. 269-XII]. IS «Paragraph». [Electronic resource]. – Available at: <https://online.zakon.kz> (Accessed 10.02.2026).

5 **Kötz, H.** European Contract Law. – 2nd ed. – Oxford : Oxford University Press, 2017. – 340 p.

6 **Yesenova, A. S.** Problemy kvalifikatsii fors-mazhora i sushchestvennogo izmeneniya obsoyatel'stv v sudebnoy praktike RK [Problems of qualification of force majeure and material change of circumstances in judicial practice of the RK]. Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoy informatsii RK. – 2023. – No. 2 (73). – P. 115–123.

7 UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016. – Rome : International Institute for the Unification of Private Law, 2016. – 460 p.

8 **Mukasheva, K. V.** Zashchita prav kreditora pri narushenii dogovornykh obyazatel'stv [Protection of creditor rights in case of breach of contractual obligations]. Nauka i zhizn' Kazakhstana. – 2022. – No. 4. – P. 89–95.

9 **Skryabin, S. V.** Obyazatel'stvennoye pravo Respubliki Kazakhstan: Uchebnoye posobiye [Law of obligations of the Republic of Kazakhstan: Textbook]. – Almaty : Lem, 2020. – 254 p.

10 **Karagusov, F. S.** Tsennyye bumagi i dogovornyye konstruksii v grazhdanskom prave RK [Securities and contract structures in civil law of the RK]. – Almaty : Baspa, 2021. – 275 p.

11 Sottardyn daulardy sheshy kezinde azamattyq zañnamany qoldanyynyn keibir máseleleri týraly Qazaqstan Respýblıkasy Joǵarǵy Sotynyń 2016 jylǵy 7 shildedegi № 6 Normativtik qaýlysy [Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan “On certain issues of application by courts of civil legislation in resolving disputes” No. 6 dated July 7, 2016]. Egemen Qazaqstan. – 2016. – No. 134.

12 **Zimmermann, R.** The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition. – Oxford : Oxford University Press, 2019. – 1104 p.

13 **Braginskiy, M. I., Vitryanskiy, V. V.** Dogovornoye pravo. Kniga pervaya: Obshchiye polozheniya [Contract law. Book One: General Provisions]. – Moscow : Statut, 2020. – 848 p.

14 **P'yasova, K. M.** Pravovoy rezhim nedvizhimogo imushchestva i dogovornyye obyazatel'stva [Legal regime of real estate and contractual obligations]. – Almaty : Adilet, 2019. – 320 p.

15 **Ishekov, K. A.** Sravnitel'nyy analiz dogovornogo prava gosudarstv Tsentral'noy Azii [Comparative analysis of contract law of Central Asian states]. Yuridicheskaya nauka. – 2024. – No. 3. – P. 45–52.

03.09.26 ж. баспаға түсті.

14.09.26 ж. түзетулерімен түсті.

01.10.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

*А. К. Кыдралинова

Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

Поступило в редакцию 03.09.26.

Поступило с исправлениями 14.09.26.

Принято в печать 01.10.26.

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И ИСПОЛНЕНИЯ ДОГОВОРОВ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В представленной исследовательской статье осуществляется комплексный теоретико-правовой и прикладной анализ актуальных проблем правового регулирования и исполнения договорных обязательств в гражданском праве Республики Казахстан. Целью исследования является выявление системных пробелов и правовых коллизий в нормах Гражданского кодекса РК, регулирующих процессы заключения, изменения, расторжения и надлежащего исполнения гражданско-правовых договоров, а также разработка научно обоснованных рекомендаций по модернизации отечественного законодательства. В процессе работы применялись формально-догматический, сравнительно-правовой и системно-структурный методы, а также метод анализа судебной практики Республики Казахстан. В исследовании подробно рассмотрены вопросы соотношения принципа свободы договора и императивных законодательных ограничений, проблематика одностороннего отказа от исполнения договора, а также механизмы адаптации договорных условий к существенно изменившимся обстоятельствам (доктрина rebus sic stantibus). На основе анализа правоприменительной практики Верховного Суда РК и опыта зарубежных юрисдикций авторами обоснована необходимость внесения изменений в законодательство для повышения гибкости гражданского оборота и защиты добросовестных участников договорных отношений. Результаты исследования содержат конкретные формулировки поправок в статьи Гражданского кодекса РК, направленные на укрепление договорной дисциплины и оптимизацию механизмов защиты прав кредиторов.

Ключевые слова: гражданское право, договорные обязательства, исполнение договора, свобода договора, односторонний отказ, судебная практика, защита прав кредиторов.

*A. K. Kydralinova

Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 03.09.26.

Received in revised form 14.09.26.

Accepted for publication 01.10.26.

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION AND PERFORMANCE OF CONTRACTS IN CIVIL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.

This research article provides a comprehensive theoretical, legal, and practical analysis of pressing issues regarding the legal regulation and performance of contractual obligations under the civil law of the Republic of Kazakhstan. The aim of the study is to identify systemic gaps and legal conflicts in the provisions of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan governing the conclusion, modification, termination, and proper performance of civil contracts, as well as to develop scientifically grounded recommendations for modernizing domestic legislation. The research employs formal-dogmatic, comparative-legal, and system-structural methods, alongside an in-depth analysis of judicial practice in the Republic of Kazakhstan. The study thoroughly examines the relationship between the principle of freedom of contract and imperative legislative restrictions, the problems surrounding unilateral refusal to perform a contract, and mechanisms for adapting contractual terms to materially changed circumstances (the rebus sic stantibus doctrine). Based on a detailed analysis of the judicial practice of the Supreme Court of the RK, local courts, and foreign experience, the author justifies the need for legislative amendments to enhance the flexibility of civil turnover and protect good-faith contracting parties. The findings contain specific drafting proposals for amendments to the Civil Code of the Republic of Kazakhstan aimed at strengthening contractual discipline, eliminating legal uncertainty, and optimizing creditor protection mechanisms.

Keywords: civil law, contractual obligations, performance of contract, freedom of contract, unilateral refusal, judicial practice, protection of creditors' rights.

МРНТИ 10.09.09

<https://doi.org/10.48081/BTOULaw3.2026/57-65>

***А. Ө. Қарамбай¹, Г. Б. Ахмеджанова²**

^{1,2}Торайғыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5855-541X>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9736-430X>

*e-mail: karambay.a@mail.ru

ВИДЫ ПРИСЯГ В СИСТЕМЕ ОБЫЧНОГО ПРАВА КАЗАХОВ

В статье рассматриваются виды присяги в системе обычного права казахов, их историко-культурное значение, функции и особенности процесса принесения. Обычное право, или «адат», сформировавшееся на основе многовековых традиций и обычаев, регулировало широкий спектр общественных отношений, включая политическую, военную, семейную и договорную сферы. Присяга в этом контексте выполняла не только юридическую, но и сакральную функцию, выступая актом высокой нравственной и духовной ответственности. Особенно важным был обряд принесения присяги на верность хану, биям и родовым старейшинам, что символизировало лояльность, уважение к власти и укрепляло иерархическую структуру общества.

Воинская присяга также имела большое значение – она сплачивала воинов, подчеркивала их долг перед родом и Отечеством. Присяга при заключении договоров между родами или отдельными лицами служила гарантией соблюдения обязательств, ее нарушение расценивалось как серьезное преступление. Процесс принесения клятвы сопровождался особыми ритуалами – закалыванием жертвенного животного, произнесением клятвенных формул, прикосновением к оружию или земле предков. Нарушение присяги влекло за собой не только юридические санкции, но и глубокое общественное порицание, вплоть до изгнания из рода. Таким образом, присяга была мощным инструментом регулирования поведения, укрепления доверия и поддержания общественного порядка. Наследие клятв и присяг в казахском адате сохраняет актуальность и сегодня,

находя отражение в современных правовых и этических нормах, принципах государственной службы и общественного управления.

Ключевые слова: Обычное право, присяга, адат, хан, старейшины, воинская присяга, договорные обязательства.

Введение

Обычное право, или «адат», занимало и продолжает занимать важное место в правовой системе казахов, особенно в контексте исторического и культурного наследия казахского народа. Обычное право формировалось на протяжении веков, впитывая в себя элементы общественной жизни, морально-этических норм и юридических традиций, которые находили свое отражение в правовых институтах, таких как присяги. Присяга как правовой инструмент играла многогранную роль в обществе, начиная от укрепления власти правителя до регулирования договорных отношений и судебных процессов. Эта статья предлагает более глубокое погружение в природу присяги, ее виды, процесс принесения и социально-правовое значение в системе обычного права казахов [1, с 36].

Начнем статью с историко-культурного значения присяги. В системе обычного права казахов присяга играла ключевую роль в поддержании социального порядка, политической стабильности и укрепления моральных устоев общества. В условиях кочевого образа жизни, где письменное право было недостаточно развито, именно присяги служили важнейшим механизмом правового регулирования и закрепления обязательств. Основной особенностью присяги в казахском обществе было то, что она рассматривалась не просто как юридическое обязательство, но и как священный акт, скрепляющий моральную и духовную связь между людьми, родами и племенами [2].

Материалы и методы

При написании данной работы были использованы исторические источники, описывающие традиции и обычаи казахского народа, а также научные исследования в области права, этнографии и социологии. В качестве методов исследования применялись:

- Историко-правовой анализ, позволивший проследить развитие института присяги в обычном праве казахов;
- Сравнительно-правовой метод, использованный для сопоставления казахских правовых традиций с аналогичными институтами в других кочевых обществах;
- Анализ этнографических данных, включающих описания ритуалов принесения присяги;

– Системный подход, обеспечивающий рассмотрение присяги как элемента общей правовой системы казахского общества [3].

Результаты и обсуждение

Традиционно присяга играла multifunctional роль:

- она легитимизировала власть правителя;
- служила средством поддержания дисциплины и укрепления солидарности внутри военных объединений;
- закрепляла обязательства в договорных отношениях;
- регулировала судебные процессы и подтверждала правоту участников спора.

Природа присяги заключалась в её глубокой связи с верованиями и моральными нормами казахского общества. Нарушение присяги воспринималось как тяжкое преступление, караемое не только по правовым нормам, но и осуждаемое на уровне этики и религиозных убеждений.

Рассмотрим некоторые виды присяги:

- присяга на верность хану и старейшинам:

Одним из важнейших видов присяги в казахском обществе была клятва на верность хану и старейшинам. Хан в казахской культуре являлся не только военным лидером, но и символом единства и процветания народа. Он олицетворял собой силу и справедливость, а старейшины, в свою очередь, были хранителями традиций и мудрыми советниками, которые помогали управлять народом. Присяга на верность этим фигурам власти была важной политико-правовой процедурой, гарантирующей стабильность и сплочённость общества [3].

- обряд принесения присяги хану:

Процесс принесения присяги на верность хану сопровождался сложным ритуалом, в котором принимали участие представители всех родов и племен, признававших власть нового правителя. Этот обряд включал в себя следующие ключевые этапы:

1. Выбор хана: Новый хан обычно избирался на курултае – собрании представителей племён и родов. Выбор сопровождался торжественными ритуалами, включая принесение присяги на верность.
2. Ритуальные действия: Присяга сопровождалась символическими действиями – например, воины клялись на оружии, а старейшины могли произносить клятвы, держа в руках священные предметы. Эти ритуалы имели сакральное значение и символизировали моральные обязательства подчинённых перед ханом.
3. Клятва и её последствия: Нарушение присяги на верность хану считалось предательством и каралось жестоко, вплоть до изгнания или

смертной казни. Хан, в свою очередь, обязывался защищать народ, справедливо управлять и поддерживать порядок, что закрепляло взаимные обязательства между правителем и его подданными.

Что касается вопроса легитимизации власти через присягу, то в источниках можно прочесть следующее: присяга на верность хану была важным элементом легитимизации его власти. Без принесения присяги новый правитель не мог рассчитывать на полное признание своей власти и лояльность со стороны племён. Хан, получивший присягу, обретал официальное признание своего права на управление, а его правление считалось справедливым и законным. Этот акт носил как юридический, так и моральный характер, закрепляя общественный договор между правителем и его народом [4].

В то же время мы видим ответственность хана перед народом: получив присягу на верность, хан брал на себя множество обязательств перед своими подданными. Это были не только обязанности по защите и правлению, но и ответственность за справедливость своих решений. Нарушение этих обязанностей могло привести к потере доверия народа и даже к свержению хана, что подчеркивало взаимную природу присяги. Таким образом, присяга играла роль важного политико-правового механизма, обеспечивавшего устойчивость власти и порядок в обществе [5].

– воинская присяга:

Воинская присяга в казахском обществе занимала особое место. Воины традиционно являлись защитниками своих родов и племён, и их роль в социальной структуре была исключительно важна. Военная элита кочевых народов строилась на принципах преданности, дисциплины и чести. Присяга воина символизировала его готовность защищать родные земли, соблюдать воинский кодекс и сохранять честь [6].

Процесс принесения воинской присяги выглядел следующим образом: она обычно приносилась в период становления молодого человека, когда он вступал в ряды защитников своего рода. Этот процесс включал следующие элементы:

– Торжественный обряд: Принесение присяги сопровождалось ритуальными действиями, такими как клятва на оружии или перед лицом старейшин. Эти ритуалы подчеркивали готовность воина сражаться и защищать свой народ до последней капли крови.

– Моральные обязательства: Воины клялись соблюдать кодекс чести, который включал в себя принципы бесстрашия, преданности и верности. Нарушение воинской присяги считалось одним из самых тяжких

преступлений, влекущим за собой не только правовые, но и моральные последствия [7].

– присяга на договорные обязательства:

В условиях кочевого образа жизни, где основным способом взаимодействия между родами и племенами были договоры и соглашения, присяга на договорные обязательства играла ключевую роль. Эти присяги использовались для подтверждения обязательств сторон при заключении различных договоров, таких как перемирия, торговые сделки, родовые союзы или территориальные споры.

Процесс принесения присяги в договорных отношениях включал в себя:

При заключении договоров между разными родами или племенами, стороны приносили присягу, что они будут соблюдать условия договора [8].

– Клятва перед старейшинами или ханом: Представители обеих сторон приносили присягу в присутствии авторитетных лиц, таких как бии или хан, что обеспечивало обязательность выполнения соглашения.

– Ритуал обмена дарами: Важной частью заключения договоров был обмен дарами или даже заложниками, что служило дополнительной гарантией соблюдения условий соглашения [9].

Присяга в договорных отношениях служила инструментом для укрепления доверия между сторонами. В условиях кочевого образа жизни, где конфликты между родами и племенами могли вспыхнуть в любой момент, присяга была гарантией, что стороны будут соблюдать мирные договорённости.

Сегодня, несмотря на кардинальные изменения в правовой системе Казахстана, наследие обычного права казахов в виде присяги продолжает оказывать влияние на общественную жизнь, сохраняя своё символическое значение в поддержании доверия, справедливости и порядка [10].

Выводы

Присяга в традиционном казахском обществе играла ключевую роль в различных сферах жизни, обеспечивая легитимность власти, сплочённость общества, соблюдение договорных обязательств и регулирование судебных процессов. Она имела не только правовое, но и глубокое морально-религиозное значение, а её нарушение воспринималось как тяжкое преступление, караемое на юридическом и этическом уровнях.

Особенно значимыми были присяги на верность хану и старейшинам, воинская присяга и клятвы, закрепляющие договорные обязательства. Эти формы присяги служили инструментами укрепления политической стабильности, социальной дисциплины и доверия между членами общества. Они символизировали не только подчинение, но и взаимные

обязательства между властью и народом, обеспечивая баланс и устойчивость государственного устройства.

Несмотря на современные изменения в правовой системе Казахстана, институт присяги продолжает сохранять своё символическое значение, напоминая о традициях, принципах справедливости и необходимости соблюдения обязательств в общественной жизни.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Артыкбаев, Ж. О.** «Жеты Жарғы» – мемлекет және құқық ескерткіші (зерттелуі, деректер, тарихы, мәтіні)». – 150 б. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://lib.kaznaru.edu.kz/Res/Artykbaev%20J.O.%20Jeti%20jargy.pdf>
- 2 **Самоковасов, Д. Я.** Сборник обычного права сибирских инородцев. Обычаи киргизов // Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. 10.Т. / 2005. – Т. VI. – С. 127, 128, 131, 140, 143. [Электронный ресурс]. – URL: <http://elibr.shpl.ru/ru/nodes/69084-samokvasov-d-ya-sbornik-obychnogo-prava-sibirskih-inorodtsev-varshava-1876>
- 3 **Зиманов, С. З.** «Мир права казахов» «Жарғы – уникальная система права» // Древний мир права казахов (материалы, документы и исследования в десяти томах) том 5 Алматы 2005, 39 с. [Электронный ресурс]. – URL: <https://nabr.kz/FileStore/dataFiles/54/5d/1585855/content/full.pdf?time=1714515933312&key=0fe04d778c64d474a83b225103430dd3&isPortal=true>
- 4 **Берлибаев, Б. Т.** Влияние биев в формировании исторических знаний казахов в устном народном творчестве. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.rusnauka.com/12.APSN_2007/Istoria/20704.doc.htm
- 5 **Кашиева, Т.** Билер сөзі. Сборник под ред. – Алматы : Казахский университет, 1992. [Электронный ресурс]. – URL: https://elibrary.kaznu.kz/wpcontent/uploads/2020/05/kkishev_tursynbek_kkishuly_1.pdf
- 6 **Зиманов, С. З.** Материалы по казахскому обычному праву. – Алматы : Жеті жарғы, 1996. [Электронный ресурс]. – URL: <https://kazneb.kz/ru/catalogue/view/96174>
- 7 **Хазанов, А. М.** Nomads and the Outside World. – University of Wisconsin Press, 1994. [Electronic resource] – URL: https://www.researchgate.net/publication/37699355_Nomads_and_the_Outside_World
- 8 **Левшин, А. И.** «Описание Киргиз-Казачьих или Киргиз-Кайсацких орд и степей». – СПб, 1832 г.ч.3. [Электронный ресурс]. – URL: <http://elibr.shpl.ru/ru/nodes/49512-levshin-a-i-opisanie-kirgiz-kazachih-ili-kirgiz-kaysatskih-ord-i-stepey-spb-1832>

- 9 **Абайдельдинов, Е. М.** История государства и права РК. – М., 1999. [Электронный ресурс]. – URL: <https://library.tou.edu.kz/fulltext/buuk/b1114.pdf>
- 10 **Кожаметов, Г. З., Бектурганова, Г. Б.** Присяга как неотъемлемый институт обычного права казахов: историко-правовой анализ. – 1–5 с. [Электронный ресурс]. – URL: <http://rep.ksu.kz/handle/data/2627>

REFERENCES

- 1 **Artykbaev, Zh. O.** «Jety Jargy» – memleket zhane quqyq eskertkishi (zerttelui, derekter, tarihy, metini). – 150 p. – [Electronic resource]. – URL: <https://lib.kaznaru.edu.kz/Res/Artykbaev%20J.O.%20Jeti%20jargy.pdf>
- 2 **Samokvasov, D. Ya.** Sbornik obychnogo prava sibirskih inorodsev. Obychai kirgizov // Drevni mir prava kazahov. Materialy, dokumenty i issledovania. 10.T. / 2005. – Vol. VI. – P. 127, 128, 131, 140, 143 [Samokvasov D. Ya. Sbornik local prava Siberian inorodtsev. “I don’t know,” he said. Materials, documents and research. 10. vol. / 2005. – Vol. VI. – P. 127, 128, 131, 140, 143.]. – [Electronic resource]. – URL: <http://elibr.shpl.ru/ru/nodes/69084-samokvasov-d-ya-sbornik-obychnogo-prava-sibirskih-inorodtsev-varshava-1876>
- 3 **Zimanov, S. Z.** «Mir prava kazahov» Jargy» – unikálnaia sistema prava.» / Drevni mir prava kazahov (materialy, dokumenty i issledovania v desäti tomah) tom 5 Almaty 2005, 39 p. [Zimanov S.Z. “The world of Kazakh law “Jargy” is a unique system of law.” / The ancient world of Kazakh law (materials, documents and research in ten volumes) Vol. 5, Almaty 2005, 39 p.]. – [Electronic resource]. – URL: <https://nabr.kz/FileStore/dataFiles/54/5d/1585855/content/full.pdf?time=1714515933312&key=0fe04d778c64d474a83b225103430dd3&isPortal=true>
- 4 **Berlibaev, B. T.** Vlianie biev v formirovanii istoricheskikh znani kazahov v ustnom narodnom tvorchestve [Berlibayev B.T. The influence of biy in the formation of historical knowledge of Kazakhs in oral folk art.]. – [Electronic resource]. – URL: https://www.rusnauka.com/12.APSN_2007/Istoria/20704.doc.htm
- 5 **Kasieva, T.** Biler sozi. Sbornik pod red. Almaty : Kazahski universitet, 1992 [Biller sozi. Collection edited by T. Kashiyeve // Almaty : Kazakh University, 1992.]. – [Electronic resource]. – URL: https://elibrary.kaznu.kz/wpcontent/uploads/2020/05/kkishev_tursynbek_kkishuly_1.pdf
- 6 **Zimanov, S. Z.** Materialy po kazahskomu obychnomu pravu. – Almaty: Jety jargy, 1996 [Zimanov S. Z. material on Kazakh law. – Almaty : seven charters, 1996.]. – [Electronic resource]. – URL: <https://kazneb.kz/ru/catalogue/view/96174>

7 **Khazanov, Anatoly M.** Nomads and the Outside World. University of Wisconsin Press, 1994. – [Electronic resource] – URL: https://www.researchgate.net/publication/37699355_Nomads_and_the_Outside_World

8 **Levsin, A. I.** «Opisanie Kirgiz-Kazächih ili Kirgiz-Kaisaskih ord i stepei». SPb, 1832 g.ch.3 [A.I. Levshin “Description of the Kirghiz-Cossack or Kirghiz-Kaisak hordes and steppes”. St. Petersburg, 1832; part 3.]. – [Electronic resource] – URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/49512-levshin-a-i-opisanie-kirgiz-kazachih-ili-kirgiz-kaysatskih-ord-i-stepey-spb-1832>

9 **Abaideldinov, E. M.** Istoria gosudarstva i prava RK. Moskva, 1999g [History of the State and law of the Republic of Kazakhstan // Abaydeldinov E.M., Moscow, 1999.]. – [Electronic resource] – URL: <https://library.tou.edu.kz/fulltext/buuk/b1114.pdf>

10 **Kozhahmetov, G. Z., Bekturganova, G. B.** Prisaga kak neotemlemyi institut obychnogo prava kazahov: istoriko-pravovoi analiz– 1–5 p. [The oath as an integral institution of Kazakh customary law: historical and legal analysis Kozhakhmetov, G.Z.; Bekturganova, G.B. – 1–5 p.]. – [Electronic resource] – URL: <http://rep.ksu.kz/handle/data/2627>

Поступило в редакцию 15.05.25.

Поступило с исправлениями 15.05.25.

Принято в печать 01.10.26.

* А. Ө. Қарамбай¹, Г. Б. Ахмеджанова²

^{1,2}Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

15.05.25 ж. баспаға түсті.

15.05.25 ж. түзетулерімен түсті.

01.10.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚТАРДЫҢ ӘДЕТТЕГІ ҚҰҚЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕГІ АНТ ТҮРЛЕРІ

Мақалада қазақтардың әдеттегі құқық жүйесіндегі ант түрлері, олардың тарихи-мәдени маңызы, функциялары мен әкелу процесі қарастырылады. Кәдімгі құқық немесе «адат» дәстүрлі нормалар негізінде қалыптасты және саяси, әскери және келісімшарттық саланы қоса алғанда, қоғамдық қатынастардың кең ауқымын реттеді. Ант тек заңды құрал ғана емес, сонымен бірге қоғамның моральдық-адамгершілік негіздерін нығайтатын

қасиетті акт болды. Хан мен ақсақалдарға адалдық антына, әскери ант пен шарттар жасасу кезіндегі антқа ерекше назар аударылады. Ант берудің салттық жағы, олардың құқықтық және әлеуметтік салдары талданады. Антты бұзу заңдық санкциялар мен қоғамдық айыптауға әкелетін ауыр құқық бұзушылық болып саналды. Қазақ құқығындағы анттың мұрасы бүгінгі таңда сот төрелігінің, қоғамдық сенім мен басқарудың заманауи қазидаттарында көрініс табуда өз маңызын сақтап отыр.

Кілтті сөздер: Жалпы құқық, ант, адат, хан, ақсақалдар, әскери ант, шарттық міндеттемелер.

*А. О. Karambay¹, G. B. Akhmedzhanova²

^{1,2}Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 15.05.25.

Received in revised form 15.05.25.

Accepted for publication 01.10.26.

TYPES OF OATHS IN THE KAZAKH CUSTOMARY LAW SYSTEM

The article examines the types of oaths in the Kazakh customary law system, their historical and cultural significance, functions and the process of taking them. Customary law, or “adat”, was formed on the basis of traditional norms and regulated a wide range of public relations, including the political, military, and contractual spheres. The oath was not only a legal instrument, but also a sacred act that strengthened the moral foundations of society. Special attention is paid to the oath of allegiance to the Khan and the elders, the military oath and the oath at the conclusion of contracts. The article analyzes the ritual side of taking oaths, their legal and social consequences. Violating the oath was considered a grave offense, entailing legal sanctions and public censure. The legacy of the oath in Kazakh law remains significant today, reflected in modern principles of justice, public trust and governance.

Keywords: Customary law, oath, adat, khan, elders, military oath, contractual obligations.

***Б. Х. Олжабаев¹, А. Т. Ахмадиева²**

^{1,2}Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7919-5176>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5031-8411>

*e-mail: bulat_olzhabaev@mail.ru

ЖЕКЕ ӨМІРДІ ҚОРҒАУДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада жеке өмір институтының әлеуметтік-құқықтық жаратылысы мен маңызды сипаты қарастырылады. Жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығының негізгі құрамдас бөлігі, оны қорғаудың жаңа құқықтық мүмкіндіктерін әзірлеу тетігі жан-жақты сипатталған. Көптеген пікірлерді ескере отырып, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы бірқатар заңдылықтардан тұратын дербес құқықтық санат ретінде көрсетілген. Жеке өмірдің барлық жақтарын анықтау заң ғылымының түбегейлі міндеті болып табылатыны баса айтылады, себебі ол қолданыстағы заңнама үшін өте маңызды.

Заңнамада нақты субъективті құқыққа нұсқаудың жоқтығына қарамастан, ол Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын халықаралық құқық нормаларында бекітілгендіктен, заңдылықтың жоқтығы деген сөз емес. Бұл ретте, адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясының ережелері келтірілген, олардың ішінен жеке өмірге қол сұғылмаушылық және оған құрмет жеке бас бостандығы мен оның шектелуінің бір көрінісі болып табылады. Мақала авторларының пікірінше, дәл осындай нормалар азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде бекітілген.

Нормативтік халықаралық актілерді талдау жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы жеке адамға, тұрғын үйге қол сұғылмаушылық, ар-намыс пен абыройды қорғау құқығы сияқты басқа да сабақтас құқықтармен кешенді түрде қарастырылатынын көрсетеді.

«Жеке өмір» ұғымы Қазақстан Республикасы заңнамасының призмасы арқылы қарастырылған, мұнда жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығының мазмұны және оның ҚР Конституциясында бекітілген азаматтардың басқа да жеке құқықтарымен байланысы туралы түсінікті қалыптастыру маңызды болып табылады.

Халықаралық актілерде бекітілген және Қазақстан Республикасының Конституциясында көрініс тапқан ережелерге ерекше назар аударылды. Мақала авторлары мазмұндағандай, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқықтарын құқықтық қорғау, ең алдымен, конституциялық кепілдіктерді белгілеу арқылы жүзеге асырылады.

Бұл зерттеу жеке тұлғаның субъективті құқықтарының жалпы көлемі контекстінде жеке өмір институтының эволюциясын анықтауға мүмкіндік беретін тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық және жүйелік тәсілдерді қолдануға негізделген.

Жұмыс авторларының тұжырымы бойынша, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы адам мен азаматтың басқа құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруға, жеке тұлғаның шығармашылық дамуына, қоғам мен мемлекеттің демократиялануына ықпал ететін қазіргі демократияның маңызды шарты болып табылады.

Кілтті сөздер: жеке өмір, Конституция, жеке өмірге қолсұғылмаушылық, Жалпыға бірдей Декларация, адам құқықтары, Халықаралық пакт, азаматтық құқықтар, саяси құқықтар.

Кіріспе

Жеке өмірге қол сұғылмаушылық принципі жеке тұлғаның, тұрғын үйдің қол сұғылмаушылығын, әртүрлі қауымдастықтарға бірігу мүмкіндігін, адам өмірінің белгілі бір, өте «жеке» аспектілері бойынша шешім қабылдау мүмкіндігін қамтиды.

Мемлекет пен қоғамның азаматтардың жеке өміріне араласуының жалғыз негізі – бұл жеке адамның, қоғамның немесе мемлекеттің қауіпсіздігіне кепілдік беруге бағытталған осы саладағы айқын қоғамдық қызығушылық.

Жеке өмір әртүрлі құрамдастардың тұтас кешенін қамтитын көп қырлы ұғымды білдіреді. Оның мәнін түсіну үшін оның табиғаты мен мәні туралы заң ғылымында ғана емес, әлеуметтануда, философияда, этикада және білімнің өзге салаларында бар әртүрлі пікірлерге жүгіну керек.

Жеке өмірдің барлық аспектілерін анықтау – бұл заң ғылымының алдында тұрған түбегейлі міндет, өйткені қолданыстағыларды жетілдіріп және оны қорғаудың жаңа құқықтық құралдарын ойлап табу мақсатында қолданыстағы заңнама үшін маңызды болуы мүмкін. Қолданыстағы пікірлердің сан алуандылығын ескере отырып, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы бірқатар заңдылықтардан тұратын кең заң санаты ретінде анықталуы керек.

Заңнамада нақты субъективті құқыққа нұсқаудың болмауы заңдылықтың болмауына әкелмейді, өйткені ол Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын халықаралық құқық нормаларында бекітілген. Адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясы: «Барлық адамдар тумысынан азат және қадір-қасиеті мен құқықтары тең болып дүниеге келеді», – деп басталады (1-бап). Әркімнің бостандығы заңнамалық келісім мен рұқсаттарды қажет етпейді, бірақ басқалармен қадір-қасиет пен құқықтардағы теңдік өзінің жеке бостандық дәрежесін басқалардың бостандығымен шектеуді білдіреді.

Жеке өмірге қол сұғылмаушылық және оны құрметтеу – бұл жеке бас бостандығы мен оны шектеудің бір көрінісі. Адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясы: «Ешкім өзінің жеке және отбасылық өміріне өзгелердің өз бетінше араласуына, тұрғын үйіне, хат-хабарларының құпиясына қол сұғылмауына немесе абыройы мен беделіне өз бетінше нұқсан келтіруіне ұшырамауға тиіс. Әр адамның осындай араласудан немесе осындай нұқсан келтірулерден заң арқылы қорғалуға құқығы бар» – деп белгілейді (12-бап).

Бұл норма Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде осыған жақын мәтінде баяндалған (17-бап)[1].

Шет мемлекеттердің нормативтік құжаттары мен халықаралық актілерді талдауға сүйене отырып, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы жеке адамға, тұрғын үйге қол сұғылмаушылық құқығы, ар-намыс пен абыройын қорғау сияқты басқа да сабақтас құқықтармен бірге қарастырылады деп айтуға болады. Оларды бір реттік құқықтар ретінде де, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығының элементтерінің бірі ретінде де қарастыруға болады.

Жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы қазіргі конституциялық құқықтағы адамның негізгі әрі ажырамас құқықтарының бірі болып саналады. Оның мазмұны адамның жеке және отбасылық өмірін, тұрғын үйін, хат-хабарлары мен коммуникацияларын, ар-намысы мен қадір-қасиетін, сондай-ақ өзі туралы ақпаратты бақылау мүмкіндігін қамтиды. Конституциялық-құқықтық тұрғыдан жеке өмірді қорғау мемлекеттің адамның автономиялық кеңістігіне негізсіз араласуына шектеу қоюмен ғана шектелмейді. Қазіргі цифрлық қоғамда бұл құқық мемлекеттік органдар

мен жеке ұйымдардың дербес деректерді жинауы, сақтауы, өңдеуі және таратуына қатысты құқықтық кепілдіктер жүйесін де талап етеді.

Жеке өмір құқығының теориялық негіздерін қалыптастырған алғашқы ғалымдардың қатарында америкалық заңгерлер Сэмюэл Уоррен және Луис Брандейс ерекше орын алады. Олардың 1890 жылы жарияланған The Right to Privacy еңбегі жеке өмір құқығы теориясының классикалық бастауларының бірі ретінде танылады. Уоррен мен Брандейс жеке өмірді адамның жеке тұлғалық дербестігімен және адамның өзі туралы ақпараттың қандай көлемде жарияланатынын анықтау мүмкіндігімен байланыстырды. Кейін бұл идея құқықтық әдебиетте адамның «жалғыз қалу құқығы» (right to be let alone) тұжырымдамасымен кеңінен танылды [2].

Laurie, G., T. тұжырымдамасының конституциялық-құқықтық маңызы – адамның мемлекет пен қоғамның бақылауынан тыс белгілі бір автономиялық жеке кеңістігі болуы тиіс деген идеяны орнықтыруында. Мұнда жеке өмірді қорғау тек мүлктік құқық ретінде емес, тұлғаның қадір-қасиетімен және еркін дамуымен байланысты дербес құқықтық құндылық ретінде қарастырылады. Брандейс кейіннен бұл идеяны мемлекеттік биліктің араласуына қарсы конституциялық кепілдіктермен байланыстырып, технологиялық өзгерістер жағдайында Конституция нормаларын жаңа қоғамдық қатынастарға бейімдеп түсіндіру қажеттігін көрсетті [3].

Жеке өмір теориясының дамуына елеулі үлес қосқан келесі ғалым – америкалық құқықтанушы Алан Вестин. Оның 1967 жылғы Privacy and Freedom еңбегі ақпараттық құпиялылық теориясының іргелі зерттеулерінің бірі саналады. Вестиннің көзқарасы бойынша, жеке өмірдің маңызды элементі – тұлғаның өзі туралы ақпараттың қашан, қалай және қандай көлемде басқа адамдарға берілетінін бақылау мүмкіндігі. Ол технологиялардың дамуы жеке өмір мен ақпараттың ашықтығы арасындағы тепе-теңдікті өзгертіп, мемлекеттік бақылауға құқықтық шектеулер қою қажеттілігін күшейтетінін көрсетті [4].

Вестин теориясының қазіргі конституциялық құқық үшін маңыздылығы әсіресе дербес деректерді қорғау мәселесінде көрінеді. Егер Уоррен мен Брандейс тұжырымдамасында басты назар адамның сыртқы араласудан қорғалған жеке кеңістігіне аударылса, Вестин жеке тұлғаның өзі туралы ақпаратқа қатысты бақылауын алдыңғы қатарға шығарады. Бұл тәсілді шартты түрде ақпараттық өзін-өзі анықтау немесе ақпараттық автономия қағидасына жақын теория ретінде бағалауға болады. Яғни жеке өмір құқығын қамтамасыз ету үшін мемлекеттің араласпауы жеткіліксіз; азаматқа оның деректерінің кімнің қолында екендігін, қандай мақсатпен пайдаланылатынын және кімге берілетінін бақылауға мүмкіндік беретін құқықтық тетіктер қажет.

Жеке өмірдің теориялық табиғатын зерттеген тағы бір маңызды ғалым – Рут Гэвисон (Ruth Gavison). Оның тұжырымдамасында жеке өмір бір ғана «құпия ақпаратты сақтау» түсінігімен шектелмейді. Гэвисон жеке өмірді тұлғаға басқа адамдардың ақпараттық, физикалық және әлеуметтік қолжетімділігінің шектелуімен байланыстырады. Оның теориялық моделінде құпиялылық (secrecy), анонимдік (anonymity) және оңашалану (solitude) сияқты компоненттер ерекше маңызға ие. Басқалардың адам туралы ақпарат алу, оған назар аудару немесе оған қол жеткізу дәрежесі артқан сайын оның жеке өмірінің қорғалу деңгейі төмендейді деген идея осы тәсілдің негізін құрайды [5].

Гэвисонның тұжырымдамасы конституциялық-құқықтық зерттеулер үшін маңызды, себебі жеке өмірге араласудың тек ақпаратты жариялау арқылы жүзеге аспайтынын көрсетеді. Мысалы, тұлғаны тұрақты бейнебақылауға алу, оның қозғалысын цифрлық технологиялар арқылы қадағалау, электрондық коммуникацияларына бақылау орнату немесе мінез-құлық профилін қалыптастыру кезінде ақпарат міндетті түрде көпшілікке жарияланбауы мүмкін. Соған қарамастан адамның автономиялық кеңістігі қысқарады. Сондықтан жеке өмірге қол сұғылмаушылықты қамтамасыз ету мемлекеттік бақылаудың заңдылығы, қажеттілігі және пропорционалдылығы тұрғысынан бағалануы тиіс.

Қазіргі кезеңдегі жеке өмір теориясын жаңа деңгейде дамытқан зерттеушілердің бірі – америкалық профессор Дэниел Дж. Солов. Ол жеке өмірді бір ғана әмбебап анықтамаға сыйғызу жеткіліксіз деп есептейді. Соловтың пікірінше, дәстүрлі теорияларда жеке өмір «жалғыз қалу құқығы», тұлғаға қолжетімділікті шектеу, құпиялылық, дербес ақпаратты бақылау, тұлғалық дербестік немесе интимдік қатынастарды қорғау арқылы түсіндіріледі. Бірақ олардың әрқайсысы privacy ұғымының белгілі бір қырын ғана сипаттайды. Сондықтан Солов жеке өмірді нақты әлеуметтік тәжірибелер мен нақты туындайтын зияндар контекстінде қарастыратын прагматикалық тәсілді ұсынады.

ҚР қолданыстағы заңнамасында «жеке өмір» ұғымы нормативтік тұрғыдан айқындалмаған, алайда оны қорғау мен шектеу салаларын айқындау үшін жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығының мазмұны мен оның ҚР Конституциясында бекітілген азаматтардың басқа да жеке құқықтарымен байланысы туралы нақты түсініктің болуы өте маңызды [6].

Материалдар мен әдістері

Мақаланы дайындау барысында: зерттеу мәселесі бойынша ғылыми және арнайы әдебиеттерге, зерттелетін тақырып бойынша нормативтік құжаттарға талдау; жеке өмірді қорғау саласындағы қолда бар тәжірибені

талдау және қорыту; сауалнама әдістері (әңгімелесу, сауалнама жүргізу, сұхбат алу); байқау; эксперимент; эксперименттік деректерді өңдеу бойынша математикалық статистика әдістері жүргізілді.

Зерттеу барысында мыналар қолданылды: оларды объективті және субъективті факторлардың жиынтығы аясында тарихи даму мен қызмет етуде талдауға мүмкіндік беретін әлеуметтік құбылыстарды тануға диалектикалық тәсіл, бұл келесі әдістерді таңдауды белгіледі: логикалық, тарихи, жүйелік.

Зерттеу барысында іс жүзінде маңызды нәтижелерге қол жеткізу мақсатында салыстырмалы және статистикалық әдістер де қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Халықаралық актілерде баяндалып, бекітілген ережелер Қазақстан Республикасының Конституциясында көрініс тапты. Мәселен, Қазақстан Республикасы Конституциясының 18-бабында:

«1. Әркімнің жеке өміріне қол сұғылмауына, өзінің және отбасының құпиясы болуына, ар-намысы мен абыройлы атының қорғалуына құқығы бар.

2. Әркім өзінің жеке салымдары мен жинаған қаражатының, жазысқан хаттарының, телефон арқылы сөйлескен сөздерінің, почта, телеграф арқылы және басқа жолдармен алысқан хабарларының құпиялылығы сақталуына құқығы бар. Бұл құқықты шектеуге заңда тікелей белгіленген реттер мен тәртіп бойынша ғана жол беріледі» делінген [7].

– мұндағы құқықтың объектісі болып әрбір азаматтың жеке өміріне қол сұғылмаушылық табылады, оған мыналар кіреді:

– өзін-өзі ұстау еркіндігі құқығы (оның ішінде біреудің бақылауынсыз болу);

– жеке өмір құпиясына құқық (жеке құпия, отбасылық құпия, хат алмасу, телефон арқылы сөйлесу, пошта, телеграф және өзге де хабарламалар құпиясы);

– жеке тұлғаны қорғау құқығы (өз атын қорғау; өзінің ар-намысын, қадір-қасиетін және іскерлік беделін қорғау;

– өзінің ұлттық ерекшелігін қорғау; ана тілін пайдалану құқығын қорғау және қарым-қатынас, тәрбие, оқыту және шығармашылық тілін еркін таңдау);

– тұрғын үйді қорғау құқығы (тұрғын үйге қол сұғылмаушылық) [8].

Жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқықтарын құқықтық қорғау, ең алдымен, конституциялық кепілдіктер белгілеу арқылы жүзеге асырылады.

Бұған мыналар жатады:

а) әркімнің жеке өміріне ерікті түрде араласуға тыйым салу;

б) адамның жеке өмірі туралы ақпаратты оның келісімінсіз жинауды, сақтауды, пайдалануды және таратуды жүзеге асыруға тыйым салу;

в) адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтарын мен міндеттерін қозғайтын кез-келген нормативтік құқықтық актілерді жалпыға бірдей мәлімет үшін ресми жарияламай қолдануға тыйым салу;

г) әркімнің өзіне, жұбайына және заңмен белгіленген жақын туыстарына қарсы қуәлік беруден бас тарту құқығы;

д) әркімнің өз құқықтарын қылмыстардан және билікті асыра пайдаланудан заңмен қорғау құқығы және мемлекеттік билік органдарының немесе олардың лауазымды адамдарының заңсыз әрекеттерінен (әрекетсіздігінен) келтірілген зиянды мемлекеттің өтеу құқығы;

е) егер ол заңда көзделмесе, мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, олардың лауазымды адамдарының әрқайсысына оның құқықтары мен бостандықтарын қозғайтын құжаттармен және материалдармен танысу мүмкіндігін қамтамасыз ету міндеті;

ж) жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқықтарын шектеуге тек сот шешімі негізінде (хат-хабар құпиясы бөлімінде) және заңда тікелей белгіленген жағдайларда ғана жол берілуі тиіс.

Мұндай құқықтарды шектеудің конституциялық негіздері конституциялық құрылыстың негіздерін, басқа адамдардың адамгершілігін, денсаулығын, құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, мемлекеттің қорғанысы мен қауіпсіздігін немесе төтенше жағдайды қамтамасыз ету (бірқатар құқықтар үшін) қажеттілігі болуы мүмкін [9].

Соңғы жылдары қабылданған заңдарды талдау көрсеткендей, адамның негізгі құқықтарын қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық механизмі шеңберінде Қазақстан Республикасы адамның негізгі құқықтарын белсенді түрде қамтамасыз етеді.

Мысалы, бұл қоғамдық қатынастардың күнделікті тәжірибесінде толық қалыптасқан адамның негізгі құқықтарын реттейтін нормаларды сақтау мен қорғауда көрінеді, және де мұндай нормалар пайдалы және халықтың мүдделері мен еркіне сәйкес келеді. Қазақстан Республикасы Конституциясының және басқа да көптеген құқық қорғау нормалары осы ереженің дәлелі болып табылады.

Адамның жеке өмірінің басқа да элементтеріне келетін болсақ, олар ҚР Конституциясының нормаларымен реттеледі. Мәселен, тұрғын үйге қол сұғылмаушылық құқығы ҚР Конституциясының 25-бабымен реттеледі.

ҚР Конституциясынан басқа, жеке өмірді қорғауға 2015 жылғы 24 қарашадағы «Ақпараттандыру туралы» ҚР Заңы, 2015 жылғы 16 қарашадағы «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР Заңы, 1994 жылғы 15 қыркүйектегі «Жедел-іздістіру қызметі туралы» ҚР Заңы және басқалары жолданған.

ҚР «Ақпараттандыру туралы» Заңының 4-бабында ақпараттандыру саласындағы мемлекеттік реттеу мынадай қағидаттарға негізделгені айтылады: азаматтардың жеке өміріне қол сұғылмаушылық қағидаты және азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қатаң сақтау, сондай-ақ олар жиналатын мақсаттарында дербес деректерді алуды, өңдеуді және пайдалануды шектеу қағидаты.

ҚР «Жедел-іздістіру қызметі туралы» Заңына келетін болсақ, онда жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығын, атап айтқанда, телефон, телеграф және өзге де хабарламалардың құпиясына құқықты, тұрғын үйге қол сұғылмаушылық құқығын шектеуге мүмкіндік беретін нормалар қамтылған.

ҚР Азаматтық Кодексі жеке өмірді, отбасылық құпияны және олардың қол сұғылмаушылығын жеке адамның өмірі, денсаулығы, қадір-қасиеті, абырой, игі атак, іскерлік бедел, есім алу құқығы, авторлық құқығы, шығармаға қол сұғылмаушылық құқығымен қатар жеке мүлктік емес игіліктер ретінде айқындайды (1994 жылғы 27 желтоқсандағы ҚР Азаматтық кодексінің 115-бабының 3-тармағы).

Қазақстан Республикасының дәл сол Азаматтық кодексінде ар-намысты, қадір-қасиетті және іскерлік беделді қорғауға арналған 143-бап бар. Бұдан басқа, осы нормативтік-құқықтық актіде нормалары жеке өмір құпиясын сақтауға бағытталған 144-бап бар.

Жеке өміріне қол сұғылмаушылық құқығын бұзғаны туралы дәлелдері бар кез-келген адам өзіне тиесілі құқықты қорғау үшін сотқа, сондай-ақ прокуратураға және/немесе ішкі істер органдарына жүгінуге құқығы бар.

Қорытынды

Қазақстан Республикасының заңнамалық нормаларына талдау жүргізе отырып, Қазақстан Республикасында жалпы алғанда ақпараттық салада жеке тұлғаның құқықтарын іске асыру кепілдіктері заңнамалық тұрғыдан бекітілгенін айтуға болады. Алайда, бұл ретте жеке тұлға туралы ақпаратты тікелей реттейтін нақты нормативтік-құқықтық актінің жоқтығын атап өту қажет.

Тиісті нормативтік акт болып, мысалы, «Жеке сипаттағы ақпарат туралы» Заң болуы мүмкін, себебі жоғарыда аталған барлық нормативтік-құқықтық актілер адамның жеке өміріне қол сұғылмаушылық құқығын жүзеге асыруға байланысты мәселелердің барлық спектрін қамти алмайды.

Осылайша, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы қазіргі демократияның негізі болып табылады, бұл қазақстандық қоғамда нақты қамтамасыз етілуі тиіс ең іргелі және күрделі тұжырымдамалардың бірі. Ол адам мен азаматтың басқа да құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруға, жеке тұлғаның шығармашылық дамуына, қоғам мен мемлекеттің демократиялануына ықпал етеді. Дәл осы демократияны одан әрі дамыту

Қазақстанның әлемнің бәсекеге қабілетті және қарқынды дамып келе жатқан мемлекеттерінің қатарында жоғарылату басымдықтарының бірі болып табылады [10].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Право на неприкосновенность частной жизни в Республике Казахстан; Сборник материалов экспертной встречи – Астана, 2009 – 116 с.
- 2 **Myers, C. Warren, Samuel, & Louis, Brandeis.** The Right to Privacy, Communication Law and Policy. – 25(4). – 519–522. – 2020. – <https://doi.org/10.1080/10811680.2020.1805984>
- 3 **Laurie, G. T.** Is Privacy Egregiously Wrong? Reflections on a Concept That Can Make or Break Constitutions // In Confidentiality, Privacy and Data Protection in Biomedicine. Routledge. – 2024. – <https://doi.org/10.4324/9781003394518-3>
- 4 **Westin, A. F.** Privacy and Freedom. – New York : Atheneum. – 487 p. 1967. – ISBN: 978-1-938-11802-9.
- 5 **Gavison, R.** Privacy and the Limits of Law // The Yale Law Journal. – 1980. – Vol. 89, No. 3. – P. 421–471. – <https://doi.org/10.2307/795891>
- 6 **Жетписов С. К., Алибаева Г. А.** Неприкосновенность частной жизни как многоаспектная правовая конструкция // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – №1 (81). – 2017. – С.57–58.
- 7 Конституция Республики Казахстан. Практическое пособие. – Алматы, 2023. – 48 с.
- 8 Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. – Астана, 2018. – С.52–56.
- 9 **Татарина Л. Ф.** Проблемные аспекты осуществления права человека на неприкосновенность частной жизни в Республике Казахстан // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – № 3 (51).2. – С.65–66.
- 10 Судебный контроль за ограничением права на неприкосновенность частной жизни // Казахстанский журнал международного права. – 2004. – №4(16). – С. 160–172.

REFERENCES

- 1 Pravo na neprikosновенnost' chastnoj zhizni v Respublike Kazakhstan; Sbornik materialov ekspertnoj vstrechi – Astana, 2009 – 116 p. [The right to privacy in the Republic of Kazakhstan; Collection of materials of the expert meeting – Astana, 2009 – P. 116]

- 2 **Myers, C. Warren, Samuel, & Louis, Brandeis.** The Right to Privacy, Communication Law and Policy. – 25(4). – 519–522. – 2020. – <https://doi.org/10.1080/10811680.2020.1805984>
- 3 **Laurie, G. T.** Is Privacy Egregiously Wrong? Reflections on a Concept That Can Make or Break Constitutions // In Confidentiality, Privacy and Data Protection in Biomedicine. Routledge. – 2024. – DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003394518-3>
- 4 **Westin, A. F.** Privacy and Freedom. – New York : Atheneum. – 487 p. – 1967. – ISBN: 978-1-938-11802-9.
- 5 **Gavison, R.** Privacy and the Limits of Law // The Yale Law Journal. – 1980. – Vol. 89, No. 3. – P. 421–471. – <https://doi.org/10.2307/795891>
- 6 **Zhetpisov S. K., Alibaeva G. A.** Neprikosновенnost' chastnoj zhizni kak mnogoaspektnaya pravovaya konstrukciya // Vestnik KazNU. Seriya yuridicheskaya. – №1 (81). – 2017. – P. 57–58. [Privacy as a multidimensional legal structure] [Text]. – 2017. – P. 57–58.
- 7 Konstituciya Respubliki Kazakhstan. Prakticheskoe posobie.-Almaty, 2023, 48 p. [The Constitution of the Republic of Kazakhstan. A practical guide. – Almaty, 2023. – P.48]
- 8 Konstituciya Respubliki Kazakhstan. Nauchno-prakticheskij kommentarij.-Astana, 2018. – P. 52–56. [The Constitution of the Republic of Kazakhstan. Scientific and practical commentary. – Astana, 2018.- P.52-56.]
- 9 **Tatarinova L. F.** Problemnye aspekty osushchestvleniya prava cheloveka na neprikosновенnost' chastnoj zhizni v Respublike Kazakhstan// Vestnik KazNU. Seriya yuridicheskaya. – № 3 (51).2. – P.65–66. [Problematic aspects of the implementation of the human right to privacy in the Republic of Kazakhstan] [Text]. KazNU Bulletin. The series is legal. – №3 (51).2. – P.65-66.
- 10 Sudebnyj kontrol' za ogranicheniem prava na neprikosновенnost' chastnoj zhizni // Kazhstanskij zhurnal mezhdunarodnogo prava. – 2004. – №4(16). – P. 160–172. [Judicial control over the restriction of the right to privacy // Kazakhstan Journal of International Law. – 2004. – № 4(16). – P. 160–172.]

16.04.26 ж. баспаға түсті.

31.08.26 ж. түзетулерімен түсті.

01.10.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Б. Х. Олжабаев¹, А. Т. Ахмадиева²

^{1,2}Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.

Поступило в редакцию 16.04.26.

Поступило с исправлениями 31.08.26.

Принято в печать 01.10.26.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ЗАЩИТЫ ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ

В статье рассматривается социально-правовая природа и сущностная характеристика института частной жизни. Дана характеристика основным составляющим права на неприкосновенность частной жизни, механизму выработки новых юридических возможностей его защиты. Указано, что с учётом множества имеющихся мнений, право на неприкосновенность частной жизни представляется как самостоятельная юридическая категория, состоящая из ряда правомочий. Подчёркивается, что выявление всех сторон проявления частной жизни является принципиальной задачей юридической науки, так как имеет важное значение для действующего законодательства.

Несмотря на отсутствие в законодательстве указания на конкретное субъективное право не ведёт к отсутствию самого правомочия, так как оно закреплено в нормах международного права, участником которых выступает Республика Казахстан. При этом, приведены положения Всеобщей Декларации прав человека, из которых следует, что неприкосновенность частной жизни и уважение к ней есть одно из проявлений личной свободы и ее ограничения. Те же нормы, по мнению авторов статьи, закреплены в Международном пакте о гражданских и политических правах.

Анализ нормативных международных актов показывает, что право на неприкосновенность частной жизни рассматривается в комплексе с другими смежными правами, такими как право на неприкосновенность личности, жилища, на защиту чести и достоинства.

Понятие «частная жизнь» рассмотрено через призму законодательства Республики Казахстан, где существенным является формирование представления о содержании права на неприкосновенность частной жизни и его соотношение с другими личными правами граждан, закреплёнными в Конституции РК.

Особое внимание уделено положениям, закреплённым в международных актах и нашедшим свое отражение в Конституции Республики Казахстан. Как резюмируют авторы статьи, правовая

охрана прав на неприкосновенность частной жизни осуществляется, прежде всего, через установление конституционных гарантий.

Данное исследование основано на использовании историко-правового, сравнительно-правового и системного подходов, что позволило выявить эволюцию института частной жизни в контексте общего объёма субъективных прав личности.

По утверждению авторов работы, право на неприкосновенность частной жизни выступает важным условием современной демократии, способствующим осуществлению других прав и свобод человека и гражданина, творческому развитию личности, демократизации общества и государства.

Ключевые слова: частная жизнь, Конституция, неприкосновенность частной жизни, Всеобщая Декларация, права человека, Международный пакт, гражданские права, политические права.

*B. Kh. Olzhabaev¹, A. T. Akhmadieva²

^{1,2}Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 16.04.26.

Received in revised form 31.08.26.

Accepted for publication 01.10.26.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECTS OF PRIVACY PROTECTION

The article examines the socio-legal nature and essential characteristics of the institution of private life. A description is given of the main components of the right to privacy, the mechanism for developing new legal possibilities for its protection. It is stated that, taking into account the multitude of available opinions, the right to privacy is presented as an independent legal category consisting of a number of powers. It is emphasized that the identification of all aspects of the manifestation of private life is a fundamental task of legal science, as it is important for the current legislation.

Despite the absence in the legislation of an indication of a specific subjective right, it does not lead to the absence of the right itself, since it is enshrined in the norms of international law, to which the Republic of Kazakhstan is a party. At the same time, the provisions of the Universal

Declaration of Human Rights are given, from which it follows that privacy and respect for it are one of the manifestations of personal freedom and its limitations. The same norms, according to the authors of the article, are enshrined in the International Covenant on Civil and Political Rights.

An analysis of international normative acts shows that the right to privacy is considered in conjunction with other related rights, such as the right to inviolability of the person, home, and the protection of honor and dignity.

The concept of “private life” is considered through the prism of the legislation of the Republic of Kazakhstan, where it is essential to form an idea of the content of the right to privacy and its relationship with other personal rights of citizens enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

Special attention is paid to the provisions enshrined in international acts and reflected in the Constitution of the Republic of Kazakhstan. As the authors of the article summarize, the legal protection of the rights to privacy is carried out primarily through the establishment of constitutional guarantees.

This study is based on the use of historical-legal, comparative-legal and systematic approaches, which allowed us to identify the evolution of the institution of private life in the context of the total volume of subjective rights of the individual.

According to the authors of the work, the right to privacy is an important condition for modern democracy, contributing to the exercise of other human and civil rights and freedoms, the creative development of the individual, and the democratization of society and the state.

Keywords: private life, Constitution, privacy, Universal Declaration, human rights, International Covenant, civil rights, political rights.

FTAMP 10.71.55

<https://doi.org/10.48081/BTOULaw3.2026/79-86>***Ж. Ж. Талипова**

Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1566-1193>

*e-mail: zh_talipova@bk.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ НОТАРИАТТЫҢ ҚАЗІРГІ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы нотариат институтының қазіргі даму кезеңіндегі өзекті құқықтық және тәжірибелік мәселелерін кешенді зерттеуге арналған. Зерттеудің өзектілігі нотариаттың азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың маңызды тетігі, сондай-ақ даулардың алдын алуға және сот жүктемесін азайтуға ықпал ететін алдын ала сот әділдігі институты ретіндегі рөлінің күшеюімен айқындалады. Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасындағы нотариат қызметінің қазіргі мәселелерін анықтап, қолданыстағы заңнама мен нотариаттық тәжірибені жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Зерттеу барысында нормативтік-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, жүйелік және логикалық талдау әдістері қолданылды. Мақалада атқарушылық жазбаларды жасау кезіндегі «даусыздық» қағидатын қамтамасыз ету мәселелері, нотариаттық қызметті цифрландырудың құқықтық және ұйымдастырушылық аспектілері, Бірыңғай нотариаттық цифрлық жүйені дамыту, электрондық дәлелдемелерді қамтамасыз ету, нотариустардың кәсіби жауапкершілігі және мемлекеттік бақылау тетіктерін жетілдіру мәселелері қарастырылады. Зерттеу нәтижесінде атқарушылық жазбалардың даусыздық критерийлерін нақтылау, цифрлық нотариаттық қызметтердің қауіпсіздігі мен қолжетімділігін қамтамасыз ету, нотариаттық цифрлық мұрағатты дамыту және тәртіптік тәжірибені біріздендіру қажеттігі негізделді. Зерттеудің практикалық маңызы ұсынылған тұжырымдар мен ұсыныстардың нотариаттық қызметті құқықтық реттеуді жетілдіруде, құқық қолдану тәжірибесінде

және нотариат саласындағы одан әрі ғылыми зерттеулерде пайдаланылу мүмкіндігімен анықталады.

Кілтті сөздер: нотариат, атқарушылық жазба, цифрландыру, Бірыңғай нотариаттық цифрлық жүйе, мемлекеттік бақылау, нотариус лицензиясы, ҚР «Нотариат туралы» Заңы.

Кіріспе

Қазақстан Республикасындағы нотариат – бұл нотариаттық іс-әрекеттер жасау арқылы жеке, заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететін білікті заң көмегін көрсету жөніндегі құқықтық институт [1]. «Нотариат туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 шілдедегі № 155-І Заңының 1-бабына сәйкес нотариаттың негізгі мақсаты – жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған нотариаттық қызмет саласындағы қоғамдық қатынастарды реттеу болып табылады [1; 2].

Соңғы жылдары нотариат саласында цифрландырудың қарқынды дамуы, атқарушылық жазбалар институтының кең қолданылуы, нотариустар санының айтарлықтай артуы және азаматтардың шағымдарының көбеюі бірқатар өзекті мәселелерді туындатты. 2026 жылы Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісі мен Сенаты «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне нотариаттық қызмет және заң көмегі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобасын қарап, мақұлдады. Бұл өзгерістер азаматтардың құқықтарын қорғауды күшейтуге, атқарушылық жазбалар жүйесін жетілдіруге, мемлекеттік бақылауды арттыруға және нотариатты цифрландыруға бағытталған [3; 4].

Тақырыптың өзектілігі нотариат институтының алдын ала сот әділдігі құралы ретіндегі рөлін нығайту қажеттілігімен, сондай-ақ қолданыстағы заңнаманың практикадағы кемшіліктерін жоюмен анықталады. Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасындағы нотариаттың қазіргі өзекті мәселелерін анықтау және оларды шешудің құқықтық жолдарын ұсыну.

Материалдар мен әдістері

Зерттеу барысында ғылыми әдебиеттерге, нормативтік-құқықтық актілерге талдау жасалды. Салыстырмалы-құқықтық, жүйелік және логикалық әдістер қолданылды. Сонымен қатар халықаралық тәжірибені жалпылау тәсілдері пайдаланылды.

Нәтижелер және талқылау

Атқарушылық жазбалар институтының мәселелері. Атқарушылық жазба – нотариустың даусыз талаптар бойынша берешекті өндіріп алу үшін жасайтын нотариаттық іс-әрекеті. Практикада бұл институттың «даусыздық»

принципі жеткіліксіз тексерілуіне байланысты жүйелі бұзушылықтар тіркелді. Бас прокуратура деректері бойынша жүздеген мың атқарушылық жазба заң талаптарына сәйкес келмеген. Кейбір нотариустар микроқаржы ұйымдары мен коллекторлық агенттіктер мүддесінде жаппай жазбалар жасаған, бұл азаматтардың құқықтарын бұзған [3; 5].

2026 жылғы заңнамалық өзгерістерге сәйкес: атқарушылық жазбаны жасау тек борышкердің тіркелген жері бойынша жүзеге асырылады; өтініштер Бірыңғай нотариаттық цифрлық жүйе (БНЦЖ) арқылы нотариустар арасында автоматты түрде бөлінеді; мемлекеттік сатып алулар мен квазимемлекеттік сектор шарттары бойынша атқарушылық жазбалар соттардың бұйрықтық өндірісіне беріледі. Бұл шаралар «Нотариат туралы» Заңның және Азаматтық процестік кодекстің нормаларына сәйкес азаматтардың құқықтарын қорғауды күшейтеді [4; 6].

Нотариатты цифрландыру – қазіргі кезеңнің негізгі бағыттарының бірі. БНЦЖ нотариаттық іс-әрекеттерді тіркеу, электрондық құжат айналымы және онлайн-қызметтерді қамтамасыз етеді. Қазірдің өзінде сенімхаттар мен келісімдердің бір бөлігі қашықтан рәсімделеді. 2026 жылғы өзгерістермен нотариаттық цифрлық мұрағат енгізіледі, ол электрондық нысандағы құжаттарды жинау, сақтау және есепке алуға арналған [7; 8].

Электрондық дәлелдемелерді қамтамасыз ету бойынша өтініштер саны күрт өскен. Мессенджерлердегі хат алмасулар, әлеуметтік желілердегі жарияланымдар және интернет-сайттар жиі тіркеледі. Мәселелердің қатарында электрондық дәлелдемелерді реттеуді жетілдіру, бірыңғай стандарттар әзірлеу және нотариустардың цифрлық даярлығын арттыру қажеттілігі тұр. «Нотариат туралы» Заңның 44-1-бабы нотариаттық әрекеттерді электрондық нысанда жасауға мүмкіндік береді. Алайда цифрландыру нотариаттың негізгі принциптерін (тұлғаны сәйкестендіру, ерік-жігерді анықтау) алмастырмауы тиіс [1; 9].

Жаңа өзгерістермен бақылау «Нотариат туралы» Заңға көшіріліп, лицензияны тоқтата тұру және кері қайтарып алу негіздері кеңейтілді. Нотариустың жақын туыстары басшы, құрылтайшы немесе акционер болып табылатын заңды тұлғаларға қатысты нотариаттық іс-әрекеттер жасауға тыйым салынады. Сонымен қатар, Республикалық және аумақтық нотариаттық палаталар төрағаларының, тәртіптік комиссия мүшелерінің өкілеттік мерзімі төрт жылмен шектеледі [3; 4; 10].

Халықаралық тәжірибеде (Еуропа елдері, ТМД мемлекеттері) нотариаттың алдын ала сот әділдігі ретіндегі рөлі күшейтіліп, цифрлық құралдар дәстүрлі принциптермен үйлестіріледі. Қазақстандық реформа осы бағытта жүріп жатыр, бірақ теңгерімді сақтау маңызды [11; 12].

Қорытынды

Қазақстан Республикасындағы нотариаттың қазіргі өзекті мәселелері – атқарушылық жазбалардағы жүйелі бұзушылықтар, кадрлық сапа, цифрландырудың теңгерімсіздігі және мемлекеттік бақылаудың жеткіліксіздігі – 2026 жылғы заңнамалық реформалар арқылы шешілуде. «Нотариат туралы» Заңның нормаларына сәйкес азаматтардың құқықтарын қорғау, нотариаттық акт мәртебесін нығайту, цифрлық жүйелерді дамыту және кәсіби өзін-өзі басқаруды жетілдіру қажет.

Зерттеу нәтижелері бойынша мынадай ұсыныстар тұжырымдалды:

1. Атқарушылық жазбаларды жасау кезінде «даусыздық» критерийлерін заңнамалық тұрғыда нақтылау және тексеру механизмдерін күшейту.

2. БНЦЖ жетілдіру, нотариаттық цифрлық мұрағатты толық енгізу және нотариустардың цифрлық құзыреттерін арттыру.

3. Тәртіптік практиканы біріздендіру, жауапкершілік механизмдерін күшейту және аффилиирленуге қарсы шараларды тиімді қолдану.

Бұл шаралар нотариат институтының алдын ала сот әділдігі құралы ретіндегі рөлін нығайтып, азаматтық айналымның қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Болашақта халықаралық тәжірибені ескере отырып, нотариаттық қызметтің сапасын арттыру бойынша қосымша зерттеулер жүргізу ұсынылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасының «Нотариат туралы» 1997 жылғы 14 шілдедегі № 155-І Заңы (өзгерістерімен және толықтыруларымен) // [Электрондық ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz>

2 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (жалпы және ерекше бөлімдер) // [Электрондық ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz>

3 Мажилис одобрил поправки по вопросам нотариата // [Электронный ресурс]. – URL: <https://informburo.kz>

4 Сенат одобрил закон о нотариате: что изменится // [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.inform.kz>

5 «Нотариустардың нотариаттық іс-әрекет жасау ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2012 жылғы 31 қаңтардағы № 31 Бұйрығы // [Электрондық ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz>

6 Республикалық нотариаттық палатаның бюллетеньдері // [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.notariat.kz>

7 Почему в Казахстане необходима реформа системы нотариата // [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.Azattyq-Ruhly>

8 Цифровой нотариат: текущие решения и перспективы // [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.notariat.kz>

9 Дәлелдемелерді қамтамасыз ету институтының дамуы // Нотариаттық практика материалдары. – 2026.

10 «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне нотариаттық қызмет және заң көмегі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» // Қазақстан Республикасының Заңы 2026 жылғы 8 шілдедегі № 343-VIII ҚРЗ // [Электрондық ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz>

11 Notaries and Preventive Justice in Europe: Comparative Perspectives. – Oxford University Press, 2022.

12 Digital Transformation of Notarial Services: International Experience / ed. by J. Smith. – Springer, 2024.

REFERENCES

1 Kazakhstan Respublikasynyn «Notariat turaly» 1997 zhylgy 14 shildedegi № 155-I Zany (ozgeristerimen zhane tolyktyrularymen) [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 14, 1997 No. 155-I «on Notary» (with amendments and additions)] // [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz>

2 Kazakhstan Respublikasynyn Azamattyk kodeksi (zhaly py zhane erekshe bolimder) [Civil Code of the Republic of Kazakhstan (general and special sections)] // [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz>

3 Mazhilis odobril popravki po voprosam notariata [Majilis met with a notary] // [Electronic resource]. – URL: <https://informburo.kz>

4 Senat odobril zakon o notariate: chto izmenitsya [The Senate approved the law on notary: what is changed] // [Electronic resource]. – URL: <https://www.inform.kz>

5 «Notariustardyn notariattyk is-areket zhasau erezhessin bekitu turaly» Kazakhstan Respublikasy Adilet ministrinin 2012 zhylgy 31 kantardagy № 31 Bujrygy [Order of the Minister of Justice of the Republic of Kazakhstan dated January 31, 2012 No. 31] on approval of the rules for notarial actions by notaries “] // [Elektrondyk resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz>

6 Respublikalyk notariattyk palatanyn byulleten’deri [Ballots of the Republican notary chamber] // [Electronic resource]. – URL: <https://www.notariat.kz>

7 Pochemu v Kazahstane neobhodima reforma sistemy notariata [Mail in Kazakhstan what is needed to reform the notary system] // [Electronic resource]. – URL: <https://www.Azattyq-Ruhly>

8 Cifrovij notariat: tekushchie resheniya i perspektivy [Digital notary: current decisions and prospects] // [Electronic resource]. – URL: <https://www.notariat.kz>

9 Daleldemelerdi kamtamasyz etu institutynyn damuy [Development of the Institute for evidence support] // Notariattyk praktika materialdary. – 2026.

10 «Kazakhstan Respublikasynyn kejbir zannamalyk aktilerine notariattyk kyzmet zhane zan komegi maseleleri bojnsha ozgerister men tolyktyrular engizuturaly» [“On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of Notarial activity and legal assistance”] // [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz>

11 Notaries and Preventive Justice in Europe: Comparative Perspectives. – Oxford University Press, 2022.

12 Digital Transformation of Notarial Services: International Experience / ed. by J. Smith. – Springer, 2024.

27.08.26 ж. баспаға түсті.

08.09.26 ж. түзетулерімен түсті.

01.10.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Талипова Ж. Ж.

Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.

Поступило в редакцию 27.08.26.

Поступило с исправлениями 08.09.26.

Принято в печать 01.10.26.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НОТАРИАТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Статья посвящена комплексному исследованию актуальных правовых и практических проблем института нотариата в Республике Казахстан на современном этапе его развития. Актуальность исследования обусловлена усилением роли нотариата как важного механизма защиты прав и законных интересов граждан и юридических лиц, а также как института превентивного правосудия, способствующего предупреждению споров и снижению нагрузки на судебную систему. Целью исследования является выявление современных проблем нотариальной деятельности в Республике Казахстан и разработка предложений, направленных на совершенствование действующего законодательства и нотариальной

практики. В ходе исследования применялись нормативно-правовой, сравнительно-правовой, системный и логический методы анализа. В статье рассматриваются проблемы обеспечения принципа «бесспорности» при совершении исполнительных надписей, правовые и организационные аспекты цифровизации нотариальной деятельности, развитие Единой нотариальной цифровой системы, обеспечение электронных доказательств, вопросы профессиональной ответственности нотариусов и совершенствования механизмов государственного контроля. По результатам исследования обосновывается необходимость конкретизации критериев бесспорности исполнительных надписей, обеспечения безопасности и доступности цифровых нотариальных услуг, развития цифрового нотариального архива и унификации дисциплинарной практики. Практическая значимость исследования определяется возможностью использования сформулированных выводов и предложений при совершенствовании правового регулирования нотариальной деятельности, в правоприменительной практике и дальнейших научных исследованиях в сфере нотариата.

Ключевые слова: нотариат, исполнительная надпись, цифровизация, Единая нотариальная цифровая система, государственный контроль, лицензия нотариуса, Закон РК «О нотариате».

*Talipova Zh. Zh.

Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 27.08.26.

Received in revised form 08.09.26.

Accepted for publication 01.10.26.

MIGRATION FLOWS AND RELIGIOUS SECURITY: LEGAL AND SOCIAL ASPECTS OF CROSS-BORDER RISKS FOR THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article is devoted to a comprehensive study of the current legal and practical issues concerning the institution of notariat in the Republic of Kazakhstan at the present stage of its development. The relevance of the study is determined by the growing role of notariat as an important mechanism for protecting the rights and legitimate interests of individuals

and legal entities, as well as an institution of preventive justice that contributes to the prevention of disputes and the reduction of the workload on the judicial system. The purpose of the study is to identify current problems in notarial activities in the Republic of Kazakhstan and to develop proposals aimed at improving existing legislation and notarial practice. The study employs normative legal analysis, comparative legal, systemic, and logical methods. The article examines issues related to ensuring the principle of “indisputability” in the execution of executive inscriptions, the legal and organizational aspects of the digitalization of notarial activities, the development of the Unified Notarial Digital System, the preservation and certification of electronic evidence, the professional liability of notaries, and the improvement of mechanisms of state control. The findings substantiate the need to clarify the criteria for the indisputability of executive inscriptions, ensure the security and accessibility of digital notarial services, develop a digital notarial archive, and unify disciplinary practice. The practical significance of the study lies in the possibility of using its conclusions and proposals to improve the legal regulation of notarial activities, enhance law enforcement practice, and support further academic research in the field of notariat.

Keywords: notariat, executive inscription, digitalization, Unified Notarial Information System, state control, notary license, Law of the RK “On Notariat”.

МРНТИ 10.79.91

<https://doi.org/10.48081/BTOULaw3.2026/87-99>***И. Г. Третьяков**

Санкт-Петербургский государственный университет,

Российская Федерация, г. Санкт-Петербург.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6423-5579>*e-mail: ivantretyak19@gmail.com

ДОКТРИНА ЧЕТЫРЕХ СВИДЕТЕЛЕЙ В ИСЛАМСКОМ УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И СОВРЕМЕННАЯ ПРАКТИКА

В статье исследуется доктрина четырех свидетелей (шахада) как ключевой доказательственный стандарт в делах категории худуд – преступлений, за совершение которых Коран устанавливает фиксированные наказания. Цель исследования состоит в комплексном анализе теоретических оснований, процессуальных механизмов и практики применения данной доктрины в современных правовых системах исламских государств. Автор раскрывает эпистемологический и философский фундамент требования четырех свидетелей, связывая его с принципом ситр (сокрытия греха), доктриной казф и институтом тазкия аш-шухуд. На основе сравнительного анализа судебной практики Пакистана, Нигерии, Саудовской Аравии, а также ИГИЛ и современного Афганистана выявлены два полярных вектора обращения с доктриной: ее охранительное развитие через механизмы шубха и тазир в институционализированных правовых системах и ее декларативная инструментализация в условиях вооруженных формирований. Особое внимание уделено совместимости ДНК-тестирования и цифровых доказательств с классическим шариатским доказательственным правом, а также реформистским концепциям, опирающимся на макāsид аш-шариа. Сделан вывод о том, что доктрина четырех свидетелей изначально выполняет охранительную, а не карательную функцию и допускает адаптацию к требованиям современного судопроизводства без нарушения ее субстантивного содержания.

Ключевые слова: исламский уголовный процесс, доктрина четырех свидетелей, худуд, зина, шубха, тазкия аш-шухуд, макāsид аш-шариа, ДНК-доказательства.

Введение

Исламский уголовный процесс представляет собой уникальную правовую систему, в которой доказывание по делам категории худуд – преступлений против установлений Аллаха, влекущих фиксированные санкции, – подчинено строжайшим эпистемологическим и нравственным стандартам, восходящим к Корану и Сунне Пророка ﷺ [1, с. 196]; [2, с. 17]. Центральное место в этой системе занимает доктрина четырех свидетелей-очевидцев (шахада), прежде всего применительно к прелюбодеянию (зина) – наиболее «чувствительному» из преступлений категории худуд.

Актуальность темы определяется рядом взаимосвязанных обстоятельств. Во-первых, в эпоху цифровизации и криминалистических технологий неизбежно возникает вопрос о совместимости классических правил доказывания с ДНК-анализом и видеофиксацией [3, с. 4]. Во-вторых, судебная практика мусульманских государств демонстрирует как ригидное следование традиции, так и ее адаптацию через институты шубха (сомнения) и тазир (дискреционного наказания) [4, с. 63; 2, с. 17]. В-третьих, доктрина нередко критикуется правозащитными организациями как источник гендерной дискриминации и препятствие к защите жертв изнасилования, что требует объективного академического анализа [5, с. 339].

Цель настоящей статьи – исследовать доктрину четырех свидетелей как доказательственный стандарт в исламском уголовном процессе, выявить логику ее функционирования, проанализировать современную судебную практику и оценить перспективы реформирования. Теоретическая значимость темы состоит в возможности переосмысления диалога между классическим фикхом и требованиями современного правосудия, практическая – в оценке актуальных правовых реформ в ряде мусульманских государств [1, с. 207].

Материалы и методы

Основную базу исследования образуют первичные исламские источники – Коран [6] и хадисные сборники аль-Бухари [7] и Муслима [8], а также труды классических факихов (Ибн Таймия, аль-Маварди) и современных исследователей исламского права. Нормативную основу составляют действующие уголовные законодательства Пакистана, Ирана и Саудовской Аравии. Значительный эмпирический массив извлечен из решений Федерального шариатского суда Пакистана, шариатских апелляционных

судов Нигерии, а также материалов по правоприменению движения «Талибан» [9; 10] и исследований о правовой системе ИГИЛ [11; 12].

При анализе использовались монографии М. Х. Камали [1], Р. Петерса [2], У. Б. Халлака [13; 14], а также диссертационные исследования по саудовскому [15] и нигерийскому [16] уголовному праву. Методологическую основу составляют сравнительно-правовой метод, позволивший сопоставить пять правовых систем; историко-правовой метод, примененный для изучения генезиса доктрины в классическом фикхе; и формально-юридический метод, направленный на анализ нормативных актов и судебных решений. Комплексное применение этих методов обеспечило возможность выявить как теоретическую, так и практическую специфику исследуемой доктрины.

Результаты и обсуждение

Результаты проведенного исследования свидетельствуют о том, что доктрина четырех свидетелей представляет собой глубоко продуманную систему правовых гарантий, корнящуюся в принципах Корана, а отнюдь не инструмент облегчения репрессий. Анализ классических источников в сочетании с современной судебной практикой позволяет выявить как устойчивое охранительное ядро доктрины, так и два диаметрально противоположных способа обращения с ней в современных правовых системах.

Теоретические основы доктрины

Исламская правовая система выстроила иерархию доказательств, в которой шахада занимает доминирующее положение в делах худуд. Философский фундамент доктрины образует принцип ситр (сокрытия греха): частное покаяние предпочтительнее публичного разоблачения, и если акт не был засвидетельствован четырьмя праведными мужчинами одновременно, он остается делом между человеком и Аллахом [1, с. 200]. Тем самым доктрина отражает презумпцию целомудрия и приоритет защиты ирд (чести личности) над карательным интересом государства.

Непосредственное нормативное основание содержится в аяте 24:4 Корана: «А те, которые обвиняют целомудренных женщин и не приведут четырех свидетелей, – посеките их восьмидесятью ударами» [6]. Аят был ниспослан в связи с инцидентом аль-ифк (клеветы на Аишу) и одновременно установил стандарт доказывания зина и превратил необоснованное обвинение в самостоятельное тяжкое преступление – казф. Классическим прецедентом строгого применения правила стало дело Мугиры ибн Шуубы при халифе Умаре: несмотря на показания трех свидетелей, четвертый выразил сомнение в деталях, после чего трое были наказаны именно за казф [17, с. 112]. Этот

случай наглядно демонстрирует, что даже 75 % уверенности юридически приравниваются к нулю.

Доказывание по делам худуд начинается с верификации личности свидетелей через институт тазкия аш-шухуд – формализованную процедуру проверки адаля (моральной честности). Различают два ее вида: публичную тазкию, когда музакки подтверждают репутацию свидетеля перед судом, и тайную тазкию, при которой судья анонимно опрашивает соседей о повседневном поведении свидетеля, соблюдении пяти столпов ислама и отсутствии больших грехов [18, с. 57]. Без установления адаля показания не принимаются. Ибн Таймия особо подчеркивал, что адаля включает не только внешнюю праведность, но и внутреннее убеждение в справедливости, и настаивал на строгом применении тазкия, поскольку малейшее сомнение (шубха) отменяет наказание [4, с. 63].

Центральным процессуальным элементом доказывания зина является требование прямого визуального подтверждения акта пенетрации – метафора «аль-миль фи-ль-микхалья» (игла в бутылочке для сурьмы). Свидетели обязаны дать независимые показания с анатомической точностью, описывающие акт, а любые расхождения (время, место, детали) влекут аннулирование доказательства [19, с. 165]. Ибн Таймия отмечал, что за всю историю исламского права практически не зафиксировано случаев доказывания зина исключительно через свидетельства: большинство приговоров выносилось на основе добровольного признания (икрар), повторенного четыре раза в отдельных сессиях для исключения принуждения [20, с. 132]. Это подчеркивает гипертрофированную строгость стандарта, делающую применение худуд за зина крайне редким явлением.

Анализ судебной практики

Пакистанский Ордонанс о зина 1979 года, принятый в рамках программы исламизации режима Зия уль-Хака, закрепил требование четырех свидетелей-мужчин, что породило глубокое противоречие: жертвы изнасилования (зина би-ль-джабр), не способные представить четырех очевидцев, нередко сами оказывались под угрозой уголовного преследования за зина, поскольку сам факт обращения в суд интерпретировался как косвенное признание полового акта. Перелом обозначило дело *Rashida Patel v. Federation of Pakistan* (PLD 1989 FSC 95): Федеральный шариатский суд разграничил добровольное зина и зина би-ль-джабр (изнасилование), допустив косвенные улики (карина) в рамках категории тазир [5, с. 339]. Этот прецедент лег в основу Акта о защите женщин 2006 года, выведшего изнасилования из-под юрисдикции худуд и допустившего ДНК-экспертизу в качестве доказательства. Показательно и дело *Mukhtar Mai* (2002): суды, опираясь на совокупность косвенных

доказательств, первоначально вынесли обвинительный приговор в категории тазир, а последующий пересмотр дела обнажил системные противоречия в правоприменении и ускорил принятие реформ.

В начале 2000-х годов двенадцать северных штатов Нигерии распространили нормы шариата на сферу уголовного права, что повлекло ряд резонансных дел о зина, доказательственной базой в которых служил факт внебрачной беременности, квалифицируемой судами как карина. В деле *Safiya Hussaini v. Sokoto State* (2002) суд первой инстанции вынес смертный приговор на основании рождения ребенка после расторжения брака. Апелляционная инстанция отменила приговор, применив доктрину шубха: зачатие могло произойти в период действия брака, а четыре свидетеля акта отсутствовали. Аналогичную конструкцию продемонстрировало дело *Amina Lawal* (Кацина, 2003): защита апеллировала к маликитской доктрине «спящего плода», согласно которой беременность может продолжаться до пяти лет, что создавало неустранимое сомнение в виновности подсудимой. Оба дела иллюстрируют использование механизмов шубха как инструмента де-факто ограничения худуд, хотя одновременно обнажают устойчивый гендерный дисбаланс: беременность как физиологическое состояние женщины трактуется в качестве доказательства против нее [16, с. 186].

Судебная практика Саудовской Аравии, опирающейся на ханбалитский мазхаб, демонстрирует иную модель адаптации. Истифсаль предполагает детализированный перекрестный допрос свидетелей, при котором любое расхождение в деталях влечет отказ в применении худуд. Талькин дает судье право предлагать подсудимому формулировки для самозащиты в целях актуализации шубха [13, с. 351]. Закон о доказательствах 2022 года (*Nizam al-Ithbat*) систематизировал эти нормы, сохранив классические процедуры для категории худуд [15, с. 98]. На практике устойчиво прослеживается тенденция к переквалификации деяний в тазир при недостаточном числе свидетелей, что существенно снижает частоту предельных наказаний [1, с. 207].

Исламское государство Ирака и Леванта (ИГИЛ) представляет собой редкий в новейшей истории случай вооруженного негосударственного формирования, целенаправленно конструировавшего собственную правовую систему как инструмент легитимации территориального контроля [11, с. 8]. На уровне официальной доктрины ИГИЛ декларировало приверженность шариатским доказательственным стандартам: в отдельных задокументированных случаях судьи действительно переквалифицировали деяния в тазир при нехватке доказательств для применения хадда [11, с. 15]. Однако на практике декларируемые стандарты систематически нарушались: в Мосуле и Ракке фиксировались публичные побивания камнями, при

которых не было никаких признаков соблюдения процедуры четырех свидетелей [12]. Нарастающая внутренняя коррупция и безнаказанность боевиков в конечном счете разрушили претензии ИГИЛ на легитимную правовую систему [11, с. 57].

Правовая практика «Талибана» также демонстрирует принципиальную раздвоенность. Показательно дело, рассмотренное Верховным судом в провинции Парван (ноябрь 2024 года): обвинитель, не сумевший обосновать обвинение в зина, был приговорен к 80 ударам за казф, что соответствует классической норме о ложном доносе [9]. Вместе с тем исследователи фиксируют отсутствие прозрачного уголовного кодекса и публичного раскрытия доказательственной базы, что исключает независимую проверку соблюдения требования четырех свидетелей [10, с. 40]. Женщины по-прежнему лишены права давать показания по делам о зина, что в сочетании с трактовкой беременности как карины воспроизводит ту же структуру гендерной дискриминации, которая была выявлена в нигерийском и пакистанском контекстах.

Таким образом, складываются два принципиально различных вектора. Первый, характерный для государств с институционализированными правовыми системами (Пакистан, Нигерия, Саудовская Аравия), выражается в последовательном смягчении требований хууд через инструменты шубха и тазир, а законодательные реформы Пакистана (2006) и Саудовской Аравии (2022) институционализировали эту тенденцию. Второй вектор, представленный ИГИЛ и «Талибаном», демонстрирует декларативное принятие шариатской терминологии при систематическом игнорировании процессуальных гарантий классического фикха – явление, принципиально отличное как от классической доктрины, так и от современных реформистских моделей.

Технологические вызовы и перспективы реформы

Появление ДНК-тестирования поставило вопрос: может ли технически верифицированное доказательство заменить показания очевидцев в категории хууд? Корбатье показала, что современные технологии совместимы с шариатским доказательственным правом при квалификации их в качестве карина (косвенного доказательства) в рамках иджитхада [3, с. 10]. Однако такая квалификация принципиально исключает применение ДНК для доказывания зина в категории хууд: это противоречило бы макәсид, нормам о неприкосновенности частной жизни и охранительной логике доктрины, нацеленной на ситр, а не на выявление сексуальных правонарушений [3, с. 15]. Аналогичный режим распространяется на видеозаписи: классическая доктрина требует непосредственного визуального восприятия акта четырьмя

очевидцами, тогда как видеозапись является лишь опосредованным отображением события и принципиально не может быть включена в круг доказательств хууд [2, с. 60].

В академической дискуссии обозначились несколько конкурирующих концепций. Камали обосновывает подход на основе макәсид аш-шари'a: высшие цели шариата – охрана жизни, разума, имущества, рода и религии – должны служить критерием оценки доказательственных стандартов [1, с. 207]. С этой позиции требование четырех свидетелей защищает одновременно и цель охраны рода от произвольных обвинений, и цель охраны достоинства от публичного позора. Петерс, в свою очередь, констатирует, что строгость доказательственных стандартов классического фикха исторически функционировала как имманентный ограничитель государственного карательного аппарата: именно неисполнимость требований к доказательствам предотвращала применение фиксированных наказаний, перенаправляя дела в юрисдикцию тазир [2, с. 65]. Наиболее теоретически перспективной представляется позиция Халлака, разграничивающего неизменное (qat'ī) – саму норму Корана о четырех свидетелях – и изменяемое (zannī) – процессуальный механизм ее применения [14, с. 97]. На этой основе технологические доказательства могут интегрироваться как инструменты расширения сферы шубха – то есть ограничивающие применение хууд, не претендуя на замену свидетельских показаний в целях осуждения.

Мои выводы согласуются с наблюдениями исследователей об устойчивой охранительной логике доктрины и подтверждают тезис о том, что подлинный водораздел в современном исламском уголовном праве пролегает не между «строгим» и «мягким» применением шариата, а между системами, сохраняющими процессуальную аутентичность доктрины, и системами, использующими ее как декорацию.

Выводы

Проведенное исследование позволяет сформулировать ряд обобщающих выводов.

Во-первых, доктрина четырех свидетелей в ее классическом виде представляет собой охранительный, а не карательный механизм: доказательственный порог, намеренно установленный на недостижимо высоком уровне, функционировал как имманентный ограничитель государственного насилия, перенаправляя подавляющее большинство дел в юрисдикцию тазир. Именно эта логика объясняет устойчивость доктрины на протяжении четырнадцати веков.

Во-вторых, компаративный анализ современных правовых систем выявил два полярных вектора обращения с доктриной. В институционализированных

государствах (Пакистан, Нигерия, Саудовская Аравия) охранительная функция доктрины последовательно усиливается через механизмы шубха, истифсаля и тазир, а законодательные реформы последних десятилетий закрепляют эту тенденцию на нормативном уровне. Напротив, ИГИЛ и «Талибан» инструментализируют шариатскую риторику, декларируя приверженность доктрине, но систематически игнорируя ее процессуальные гарантии – тем самым превращая норму, исторически защищавшую индивида, в орудие политического террора.

В-третьих, технологические вызовы не отменяют доктрину четырех свидетелей, но требуют ее переосмысления в категориях макāsид аш-шариа. Наиболее теоретически состоятельным является подход, разграничивающий неизменное субстантивное ядро коранической нормы и изменяемые процессуальные механизмы ее реализации: ДНК-тестирование и цифровые доказательства допустимы как инструменты расширения сферы шубха, но не как основания обвинительного приговора в категории худуд.

В-четвертых, гендерное измерение доктрины требует специального внимания: практика квалификации внебрачной беременности как карины против обвиняемой воспроизводит структурную дискриминацию, несовместимую с принципом презумпции невиновности. Реформирование этой практики через механизмы иджитхада представляется необходимым условием сохранения доктрины как действенного правового инструмента.

В целом доктрина четырех свидетелей обнаруживает способность к адаптации без утраты своего охранительного ядра, и именно в этом направлении будет развиваться исламское уголовно-процессуальное право в государствах, совмещающих приверженность шариатской традиции со стандартами справедливого судопроизводства. Перспективными направлениями дальнейших исследований могут стать углубленный анализ иранской модели и сравнительное изучение реформ в государствах с различными мазхабами.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Kamali, M. H.** Crime and Punishment in Islamic Law: A Fresh Interpretation. – New York : Oxford University Press, 2019. – 396 p.
- 2 **Peters, R.** Crime and Punishment in Islamic Law : Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-first Century. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 262 p.

3 **Korbatieh, S.** Evidence Laws in Sharia and the Impact of Modern Technology and DNA Testing // Australian Journal of Islamic Studies. – 2020. – Vol. 5, No. 3. – P. 4–29.

4 **Rabb, I. A.** Islamic Legal Maxims as Substantive Canons of Construction: Hudūd-Avoidance in Cases of Doubt // Islamic Law and Society. – 2010. – Vol. 17, No. 1. – P. 63–125.

5 **Cheema, M.** Islamic Critiques of the Hudood Laws of Pakistan // Duke Journal of Comparative & International Law. – 2009. – Vol. 19, No. 3. – P. 339–384.

6 **ميركلا نأرقلا [Al-Qur'ān al-Karīm].** Коран / пер. с араб. Э. Р. Кулиева. – М. : Умма, 2004.

7 **يـراخـبـلـا حـيـحـص [Al-Bukhārī, Muḥammad Ismā'īl].** لـيـعـاـمـسـا دـمـحـم، يـراخـبـلـا / داؤف دمحم قيقحت / 2001. Хадисы № 2442 – 6064.

8 **جـاـجـحـلـا نـبـا مـلـسـم [Muslim ibn al-Ḥajjāj].** مـلـسـم حـيـحـص / داؤف دمحم قيقحت / 1955. Хадис. – № 2747.

9 **Afghan Witness // Centre for Information Resilience.** Taliban Enforce First Hadd Punishment with Public Flogging in Parwan. – London, 2025. [Electronic resource]. – URL: <https://www.info-res.org/afghan-witness/reports/taliban-enforce-first-hadd-punishment-with-public-flogging-in-parwan/> (дата обращения: 12.03.2026).

10 **Wimpelmann, T.** Adultery, Rape, and Escaping the House: The Protection and Policing of Female Sexuality in Afghanistan // CMI Working Paper WP 2017:9. – Bergen : Chr. Michelsen Institute, 2017. – 64 p.

11 **Revkin, M. R.** The Legal Foundations of the Islamic State // Brookings Analysis Paper No. 23. – Washington, D.C. : Brookings Institution, 2016. – 57 p.

12 **Salih, A.** Islamic Law and Its Application as Penal Code by the Islamic State of Iraq and Sham (ISIS) // Cogent Social Sciences. – 2024. – Vol. 10, No. 1.

13 **Hallaq, W. B.** Sharī'a: Theory, Practice, Transformations. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. – 614 p.

14 **Hallaq, W. B.** The Origins and Evolution of Islamic Law. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 250 p.

15 **Gabriel, M. A.** Islamic Criminal Law and Human Rights in Saudi Arabia: MA Thesis. – Cape Town : University of Cape Town, 2016. – 252 p.

16 **Weimann, G. J.** Islamic Criminal Law in Northern Nigeria: Politics, Religion, Judicial Practice: PhD Thesis. – Amsterdam : University of Amsterdam, 2010. – 350 p.

17 **Сюкияйнен, Л. Р.** Мусульманское право: учеб. пособие. – М. : Институт государства и права РАН, 2004. – 185 с.

18 **Фан ден Берг, Л. В. С.** Основные начала мусульманского права согласно учению имамов Абу Ханифы и Шафии. – СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1882. – 140 с.

19 **Brown, J. A.** Misquoting Muhammad: The Challenge and Choices of Interpreting the Prophet's Legacy. – Princeton : Princeton University Press, 2015. – 384 p.

20 **Al-Ali, A.** The Law of Evidence in the Islamic Criminal Justice System: A Critical Appraisal in the Light of Modern Technology: PhD thesis. – Sydney : Macquarie University, 2022. – 350 p.

REFERENCES

1 **Kamali, M. H.** Crime and Punishment in Islamic Law: A Fresh Interpretation. – New York : Oxford University Press, 2019. – 396 p.

2 **Peters, R.** Crime and Punishment in Islamic Law : Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-first Century. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 262 p.

3 **Korbatieh, S.** Evidence Laws in Sharia and the Impact of Modern Technology and DNA Testing // Australian Journal of Islamic Studies. – 2020. – Vol. 5, No. 3. – P. 4–29.

4 **Rabb, I. A.** Islamic Legal Maxims as Substantive Canons of Construction: Hudūd-Avoidance in Cases of Doubt // Islamic Law and Society. – 2010. – Vol. 17, No. 1. – P. 63–125.

5 **Cheema, M.** Islamic Critiques of the Hudood Laws of Pakistan // Duke Journal of Comparative & International Law. – 2009. – Vol. 19, No. 3. – P. 339–384.

6 **Al-Qur'ān al-Karīm** [The Holy Quran] / transl. from Arabic by E. R. Kuliev. – Moscow : Umma, 2004.

7 **Al-Bukhārī, M. I.** Ṣaḥīḥ al-Bukhārī [The Authentic Collection of al-Bukhārī] / ed. by M. Z. al-Nāṣir. – Damascus : Dār Ṭawq al-Najāt, 2001. Hadiths No. 2442, 6064.

8 **Muslim ibn al-Ḥajjāj.** Ṣaḥīḥ Muslim [The Authentic Collection of Muslim] / ed. by M. F. 'Abd al-Bāqī. – Beirut : Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī, 1955. Hadith No. 2747.

9 **Afghan Witness / Centre for Information Resilience.** Taliban Enforce First Hadd Punishment with Public Flogging in Parwan. – London, 2025. [Electronic resource] – URL: <https://www.info-res.org/afghan-witness/reports/taliban-enforce-first-hadd-punishment-with-public-flogging-in-parwan/> (Accessed: 12.03.2026).

10 **Wimpelmann, T.** Adultery, Rape, and Escaping the House: The Protection and Policing of Female Sexuality in Afghanistan // CMI Working Paper WP 2017:9. – Bergen : Chr. Michelsen Institute, 2017. – 64 p.

11 **Revkin, M. R.** The Legal Foundations of the Islamic State // Brookings Analysis Paper No. 23. – Washington, D.C. : Brookings Institution, 2016. – 57 p.

12 **Salih, A.** Islamic Law and Its Application as Penal Code by the Islamic State of Iraq and Sham (ISIS) // Cogent Social Sciences. – 2024. – Vol. 10, No. 1.

13 **Hallaq, W. B.** Sharī'a: Theory, Practice, Transformations. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. – 614 p.

14 **Hallaq, W. B.** The Origins and Evolution of Islamic Law. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 250 p.

15 **Gabriel, M. A.** Islamic Criminal Law and Human Rights in Saudi Arabia: MA Thesis. – Cape Town : University of Cape Town, 2016. – 252 p.

16 **Weimann, G. J.** Islamic Criminal Law in Northern Nigeria: Politics, Religion, Judicial Practice: PhD Thesis. – Amsterdam : University of Amsterdam, 2010. – 350 p.

17 **Syukiyaynen, L. R.** Musul'manskoe pravo [Islamic Law: a study guide]. – Moscow : Institut gosudarstva i prava RAN, 2004. – 185 p.

18 **Van den Berg, L. V. S.** Osnovnye nachala musul'manskogo prava согласно ucheniyu imamov Abu Khanify i Shafii [The Principal Foundations of Islamic Law According to the Teachings of Imams Abu Hanifa and al-Shafi'i] – Saint Petersburg : Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk, 1882. – 140 p.

19 **Brown, J. A.** Misquoting Muhammad: The Challenge and Choices of Interpreting the Prophet's Legacy. – Princeton : Princeton University Press, 2015. – 384 p.

20 **Al-Ali, A.** The Law of Evidence in the Islamic Criminal Justice System: A Critical Appraisal in the Light of Modern Technology: PhD thesis. – Sydney : Macquarie University, 2022. – 350 p.

Поступило в редакцию 23.03.26.

Поступило с исправлениями 22.06.26.

Принято в печать 01.10.26.

*И. Г. Третьяков

Санкт-Петербург мемлекеттік университеті,

Ресей Федерациясы, Санкт-Петербург қ.

23.03.26 ж. баспаға түсті.

22.06.26 ж. түзетулерімен түсті.

01.10.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

ИСЛАМ ҚЫЛЫМЫСТЫҚ ПРОЦЕССІНДЕГІ ТӨРТ КУӘГЕР ДОКТРИНАСЫ: ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ТӘЖІРИБЕ

Мақалада төрт куәгер (шахада) доктринасы хууд санатына жататын істердегі негізгі дәлелдік стандарт ретінде зерттеледі – Құранда белгіленген тұрақты жазалармен жазаланатын қылмыстар. Зерттеудің мақсаты – осы доктринаның ислам мемлекеттерінің заманауи құқықтық жүйелеріндегі теориялық негіздерін, процессуалдық механизмдерін және қолдану тәжірибесін кешенді талдау. Автор төрт куәгер талабының эпистемологиялық және философиялық негізін ашады, оны ситр принципімен (күнәні жасыру), қазф доктринасымен және тазкия аш-шухуд институтымен байланыстырады. Пәкістан, Нигерия, Сауд Арабиясы, сондай-ақ ИГИЛ және қазіргі Ауғанстанның сот тәжірибесін салыстырмалы талдау негізінде доктринамен жұмыс істеудің екі полярлық бағыты анықталды: институционалданған құқықтық жүйелерде шубха және тазир механизмдері арқылы оның қорғаушылық дамуы және қарулы құралымдар жағдайында оның декларативті инструментализациясы. ДНҚ-тестілеу мен цифрлық дәлелдемелердің классикалық шариаттық дәлелдік құқығымен үйлесімділігіне, сондай-ақ мақасид аш-шари'а-ға негізделген реформалық концепцияларға ерекше назар аударылды. Қорытынды жасалды: төрт куәгер доктринасы бастапқыда қорғаушылық, ал емес жазалаушы функцияны атқарады және оның субстантивті мазмұнын бұзбай заманауи сот ісін жүргізу талаптарына бейімделуге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: исламдық қылмыстық процесс, төрт куәгер доктринасы, хууд, зина, шубха, тазкия аш-шухуд, мақасид аш-шари'а, ДНҚ-дәлелдемелер.

*I. G. Tretyakov

Saint Petersburg State University,
Russian Federation, Saint Petersburg.

Received 23.03.26.

Received in revised form 22.06.26.

Accepted for publication 01.10.26.

THE DOCTRINE OF FOUR WITNESSES IN ISLAMIC CRIMINAL PROCEDURE: THEORETICAL FOUNDATIONS AND MODERN PRACTICE

The article examines the doctrine of four witnesses (shahada) as a key evidentiary standard in cases of the hudud category – crimes for which the Quran establishes fixed punishments. The purpose of the study is a comprehensive analysis of the theoretical foundations, procedural mechanisms, and the practice of applying this doctrine in the modern legal systems of Islamic states. The author reveals the epistemological and philosophical foundation of the four-witness requirement, linking it to the principle of sitr (concealment of sin), the doctrine of qazf, and the institution of tazkiya al-shuhud. Based on a comparative analysis of judicial practice in Pakistan, Nigeria, Saudi Arabia, as well as ISIS and contemporary Afghanistan, two polar vectors in the treatment of the doctrine have been identified: its protective development through the mechanisms of shubha and tazir in institutionalized legal systems and its declarative instrumentalization in the conditions of armed formations. Particular attention is paid to the compatibility of DNA testing and digital evidence with classical Sharia evidentiary law, as well as to reformist concepts based on maqasid al-shari'a. The conclusion is drawn that the doctrine of four witnesses originally performs a protective, rather than punitive, function and permits adaptation to the requirements of modern judicial proceedings without violating its substantive content.

Keywords: Islamic criminal procedure, doctrine of four witnesses, hudud, zina, shubha, tazkiya al-shuhud, maqasid al-shari'a, DNA evidence.

МРНТИ 10.77.51

<https://doi.org/10.48081/BTOULaw3.2026/100-109>***Г. Т. Шагиева**Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7557-8036>*e-mail: gulek_2018@mail.ru

ОРГАНИЗАЦИЯ НЕЗАКОННОЙ МИГРАЦИИ КАК ОСОБО ТЯЖКОЕ ПРЕСТУПЛЕНИЕ

Современное развитие миграционных процессов сопровождается усложнением форм незаконного перемещения лиц и формированием устойчивых каналов нелегальной миграции. Особую общественную опасность представляет деятельность, связанная с организацией незаконного въезда, выезда и перемещения лиц по территории государства, поскольку она способна приобретать организованный и транснациональный характер. В подобных случаях противоправная деятельность выходит за пределы единичного нарушения миграционного законодательства и затрагивает установленный порядок государственного управления, пограничную и миграционную безопасность.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью совершенствования уголовно-правовых механизмов противодействия наиболее опасным формам организации незаконной миграции. В Республике Казахстан ответственность за данное деяние установлена статьей 394 Уголовного кодекса. Наиболее квалифицированный состав охватывает совершение преступления преступной группой либо наступление тяжких последствий и предусматривает наказание в виде лишения свободы на срок от пяти до десяти лет. В соответствии с действующей классификацией такое деяние относится к категории тяжких преступлений, что обуславливает научную дискуссию относительно возможности усиления ответственности за наиболее общественно опасные формы организации незаконной миграции.

Цель исследования заключается в уголовно-правовом анализе организации незаконной миграции, установлении факторов ее повышенной общественной опасности и определении предпосылок

для дальнейшей дифференциации уголовной ответственности. Теоретическая значимость исследования состоит в развитии научных представлений о месте организации незаконной миграции в системе преступлений против порядка управления, а практическая значимость связана с возможностью использования полученных результатов при совершенствовании уголовного законодательства и практики его применения.

Ключевые слова: незаконная миграция, организация незаконной миграции, уголовная ответственность, тяжкое преступление, особо тяжкое преступление, преступная группа, миграционная безопасность, транснациональная преступность.

Введение

Миграция населения является закономерным социальным процессом, обусловленным экономическими, демографическими, политическими и иными факторами. Вместе с тем неконтролируемое развитие незаконных миграционных потоков способно создавать существенные угрозы общественным и государственным интересам. Закон Республики Казахстан «О миграции населения» определяет незаконную иммиграцию как въезд и пребывание иностранцев или лиц без гражданства с нарушением законодательства, регулирующего порядок въезда, пребывания и транзитного проезда по территории страны [1].

Организация незаконной миграции характеризуется более высокой степенью общественной опасности по сравнению с индивидуальным нарушением миграционного режима. Организатор не просто участвует в незаконном перемещении, а создает необходимые условия для его осуществления посредством предоставления транспорта, документов, помещений и иных услуг. В результате может формироваться устойчивая противоправная инфраструктура, обеспечивающая систематическое перемещение значительного количества лиц.

Проблема приобретает особую актуальность в условиях транснационализации преступности. Географическое положение Казахстана, развитые международные транспортные связи и интенсивность миграционных процессов объективно создают предпосылки для использования территории страны в незаконных миграционных маршрутах. В Концепции миграционной политики Республики Казахстан до 2030 года отмечается, что Казахстан является одним из транзитных узлов в транснациональных каналах незаконной миграции. Государством, в

связи с этим предусматривается усиление инструментов противодействия организации незаконных миграционных каналов [2].

В связи с указанными обстоятельствами исследование уголовно-правовой природы организации незаконной миграции должно осуществляться не только посредством формального анализа состава преступления, но и с учетом масштаба возможного вреда, организованности преступной деятельности и ее связи с другими проявлениями транснациональной преступности.

Материалы и методы

Методологической основой исследования являются общенаучные и специально-юридические методы познания. Используются методы анализа и синтеза, формально-юридический, сравнительно-правовой, системно-структурный и логический методы.

Нормативную основу исследования составили Уголовный кодекс Республики Казахстан, Закон Республики Казахстан «О миграции населения», Концепция миграционной политики Республики Казахстан до 2030 года, нормативные правовые акты в сфере противодействия незаконной миграции, а также положения международных документов, направленных на предупреждение транснациональной организованной преступности.

Использование формально-юридического метода позволило определить содержание состава организации незаконной миграции и особенности его квалифицированных разновидностей. Системный метод применялся для установления места рассматриваемого деяния в уголовном законодательстве, а сравнительно-правовой подход позволил соотнести национальные механизмы противодействия незаконной миграции с международно-правовыми подходами.

Результаты и обсуждение

Организация незаконной миграции представляет собой комплекс умышленных действий, направленных на создание условий для незаконного въезда, выезда либо перемещения лиц по территории Республики Казахстан. Действующее законодательство относит к таким действиям предоставление транспортных средств, поддельных документов, жилого или иного помещения, а также оказание иных услуг, обеспечивающих незаконное перемещение [3].

Общественная опасность рассматриваемого преступления определяется прежде всего тем, что деятельность организатора может иметь систематический характер. Незаконное перемещение одного лица в таких условиях становится элементом более масштабного преступного механизма, включающего поиск мигрантов, подготовку документов, организацию

маршрутов, транспортировку, размещение и последующее содействие в незаконном пребывании.

Особенно опасной разновидностью является организация незаконной миграции преступной группой. В подобных случаях деятельность характеризуется устойчивостью, распределением функций между участниками и возможностью совершения значительного количества преступных эпизодов. Наличие организованной структуры существенно повышает способность участников противодействовать государственному контролю и обеспечивать длительное функционирование незаконных каналов.

О практической значимости данной проблемы свидетельствуют положения Концепции миграционной политики до 2030 года. Генеральной прокуратурой были выявлены каналы незаконной миграции в шести регионах Казахстана. В одном из регионов пресечена деятельность организованной преступной группы с участием сотрудников центров обслуживания населения, медицинских организаций и частных лиц, связанная с подделкой документов и фиктивной регистрацией. Было установлено около 22 тысяч иностранных граждан, зарегистрированных по фиктивным адресам [4].

Приведенный пример свидетельствует о том, что организация незаконной миграции способна приобретать значительный масштаб и сопровождаться использованием служебных возможностей, поддельной документации и иных механизмов сокрытия противоправной деятельности. При подобных обстоятельствах вред причиняется не только отношениям в области миграционного контроля, но и нормальному функционированию государственных институтов [5].

Необходимо также разграничивать организацию незаконной миграции и торговлю людьми. Верховный Суд Республики Казахстан указывает, что целью организации незаконной миграции является незаконное перемещение человека, тогда как торговля людьми предполагает его эксплуатацию. Следовательно, несмотря на возможную внешнюю схожесть отдельных действий, данные преступления различаются по своей направленности и юридической природе [6].

Наиболее дискуссионным является вопрос о категории рассматриваемого преступления. Согласно статье 11 УК Республики Казахстан преступления подразделяются на небольшой тяжести, средней тяжести, тяжкие и особо тяжкие в зависимости от характера и степени общественной опасности. Действующая часть третья статьи 394 УК предусматривает лишение свободы на срок от пяти до десяти лет, вследствие чего формально относится к категории тяжких преступлений, а не особо тяжких [7].

Поэтому рассмотрение организации незаконной миграции как особо тяжкого преступления целесообразно осуществлять с позиции дальнейшего совершенствования уголовного законодательства. Речь должна идти не о механическом повышении наказания за любой факт содействия незаконной миграции, а о выделении наиболее опасных форм такого поведения [8].

Критериями повышенной общественной опасности могут выступать устойчивый организованный характер противоправной деятельности, транснациональность преступного механизма, значительное количество незаконно перемещаемых лиц, систематическое извлечение преступного дохода, использование должностных или коррупционных возможностей и наступление особо тяжких последствий. Совокупность подобных обстоятельств качественно отличает деятельность устойчивого преступного формирования от единичного факта оказания содействия незаконному мигранту [9].

Международный характер проблемы подтверждается Конвенцией Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности и дополняющим ее Протоколом против незаконного ввоза мигрантов по суше, морю и воздуху. Указанные документы рассматривают организованное незаконное перемещение мигрантов как самостоятельную сферу противодействия транснациональной преступности [10].

С позиции уголовной политики представляется обоснованным сохранение дифференцированного подхода. Основной состав организации незаконной миграции не должен автоматически относиться к категории особо тяжких преступлений. Вместе с тем законодательное выделение исключительных форм данного деяния, совершаемых устойчивыми преступными структурами и представляющих повышенную угрозу национальной и миграционной безопасности, может рассматриваться как одно из направлений дальнейшего совершенствования уголовного законодательства.

Такой подход соответствует принципу справедливости уголовной ответственности, поскольку позволяет устанавливать более строгую ответственность не исходя исключительно из факта нарушения миграционных правил, а в зависимости от реального характера, масштаба и степени общественной опасности преступной деятельности.

Выводы

Проведенный анализ свидетельствует о том, что организация незаконной миграции представляет собой сложное уголовно-правовое и криминологическое явление, общественная опасность которого существенно

возрастает при наличии организованного и транснационального характера преступной деятельности.

Действующая статья 394 УК Республики Казахстан предусматривает дифференцированную ответственность за организацию незаконной миграции. Наиболее опасными законодатель признает случаи совершения соответствующего деяния преступной группой либо наступления тяжких последствий. Вместе с тем максимальная санкция действующей нормы позволяет относить такой состав к категории тяжких, но не особо тяжких преступлений.

Представляется, что вопрос о признании отдельных форм организации незаконной миграции особо тяжкими преступлениями требует дальнейшего научного и законодательного изучения. Основанием для такой дифференциации может служить совокупность признаков, свидетельствующих о повышенной степени общественной опасности: устойчивость преступной структуры, транснациональный характер, масштаб незаконного перемещения людей, использование служебных возможностей и наступление исключительных по тяжести последствий.

Совершенствование уголовного законодательства в рассматриваемой области должно осуществляться с соблюдением принципов законности, справедливости и соразмерности уголовной ответственности. Усиление ответственности должно быть направлено прежде всего на организаторов устойчивых каналов незаконной миграции, деятельность которых создает наиболее существенные угрозы общественной, миграционной и национальной безопасности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Борчашвили, И. Ш.** Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть. Том 2. – Алматы : Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.
- 2 **Голубева, Э. Р.** Организация незаконной миграции : уголовно-правовые и криминологические аспекты. – Уфа : Уфимский юридический институт МВД России, 2012. – 131 с.
- 3 **Gallagher, A. T., David, F.** The International Law of Migrant Smuggling. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 783 p.
- 4 **Triandafyllidou, A., Maroukis, T.** Migrant Smuggling: Irregular Migration from Asia and Africa to Europe. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2012. – 238 p.
- 5 **Kyle, D., Koslowski, R.** Global Human Smuggling: Comparative Perspectives. – 2nd ed. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2011. – 402 p.

6 **Koser, K.** International Migration: A Very Short Introduction. – 2nd ed. – Oxford : Oxford University Press, 2016. – 152 p.

7 **Sanchez, G. E.** Human Smuggling and Border Crossings. – New York : Routledge, 2015. – 145 p.

8 **Zhang, S. X.** Smuggling and Trafficking in Human Beings: All Roads Lead to America. – Westport : Praeger, 2007. – 213 p.

9 **Mitsilegas, V.** The Criminalisation of Migration in Europe: Challenges for Human Rights and the Rule of Law. – Cham : Springer, 2015. – 110 p.

10 **Rosina, M.** The Criminalisation of Irregular Migration in Europe: Globalisation, Deterrence, and Vicious Cycles. – Cham : Palgrave Macmillan, 2022. – 333 p.

REFERENCES

1 **Borchashvili, I. Sh.** Kommentarii k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazakhstan. Osobennaya chast. Tom 2 [Commentary on the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Special Part. Vol. 2]. – Almaty : Zheti Zhargy, 2015. – 1120 p.

2 **Golubeva, E. R.** Organizatsiya nezakonnoi migratsii : ugovovno-pravovye i kriminologicheskie aspekty [Organization of Illegal Migration: Criminal-Law and Criminological Aspects]. – Ufa : Ufa Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2012. – 131 p.

3 **Gallagher, A. T., David, F.** The International Law of Migrant Smuggling. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 783 p.

4 **Triandafyllidou, A., Maroukis, T.** Migrant Smuggling: Irregular Migration from Asia and Africa to Europe. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2012. – 238 p.

5 **Kyle, D., Koslowski, R.** Global Human Smuggling: Comparative Perspectives. – 2nd ed. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2011. – 402 p.

6 **Koser, K.** International Migration: A Very Short Introduction. – 2nd ed. – Oxford : Oxford University Press, 2016. – 152 p.

7 **Sanchez, G. E.** Human Smuggling and Border Crossings. – New York : Routledge, 2015. – 145 p.

8 **Zhang, S. X.** Smuggling and Trafficking in Human Beings: All Roads Lead to America. – Westport : Praeger, 2007. – 213 p.

9 **Mitsilegas, V.** The Criminalisation of Migration in Europe: Challenges for Human Rights and the Rule of Law. – Cham : Springer, 2015. – 110 p.

10 **Rosina, M.** The Criminalisation of Irregular Migration in Europe: Globalisation, Deterrence, and Vicious Cycles. – Cham : Palgrave Macmillan, 2022. – 333 p.

Поступило в редакцию 27.08.26.

Поступило с исправлениями 08.09.26.

Принято в печать 01.10.26.

*Г. Т. Шагиева

Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

27.08.26 ж. баспаға түсті.

08.09.26 ж. түзетулерімен түсті.

01.10.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЗАҢСЫЗ КӨШІ-ҚОНДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ АСА АУЫР ҚЫЛМЫС РЕТІНДЕ

Қазіргі кезеңдегі көші-қон процестерінің қарқынды дамуы адамдардың заңсыз қозғалысын ұйымдастырудың жаңа нысандарының пайда болуымен қатар жүруде. Заңсыз көші-қонды ұйымдастыру мемлекеттік басқарудың белгіленген тәртібіне, көші-қон бақылауына және ұлттық қауіпсіздік мүдделеріне қауіп төндіретін қоғамдық қауіпті әрекеттердің бірі болып табылады. Қылмыстық топтардың қызметімен байланысты заңсыз көші-қон арналары ерекше қауіп тудырады, өйткені мұндай қызмет тұрақты және трансұлттық сипатқа ие болуы мүмкін.

Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы негізінде заңсыз көші-қонды ұйымдастырудың қылмыстық-құқықтық ерекшеліктері қарастырылады. Қылмыстың объективтік және субъективтік белгілеріне, оның сараланған құрамдарына және қоғамдық қауіптілік дәрежесіне назар аударылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің қолданыстағы нормалары бойынша заңсыз көші-қонды ұйымдастырудың ең ауыр сараланған құрамы ауыр қылмыстар санатына жататыны анықталды. Осыған байланысты қылмыстық топтар жүзеге асыратын және көші-қон мен ұлттық қауіпсіздікке жоғары қауіп төндіретін заңсыз көші-қонды ұйымдастырудың жекелеген нысандарын аса ауыр қылмыстар санатына жатқызудың теориялық алғышарттары қарастырылады.

Зерттеу нәтижелері қылмыстық жауаптылықты күшейту заңсыз көші-қонның барлық жағдайларына емес, тұрақты қылмыстық құрылымдар ұйымдастырған, трансұлттық сипаттағы және аса ауыр зардаптарға әкелген әрекеттерге қатысты қолданылуы тиіс

екенін көрсетеді. Мұндай тәсіл қылмыстық жауаптылықты саралау, әділеттілік және жазаның жасалған әрекеттің қоғамдық қауіптілік дәрежесіне сәйкестігі қағидаттарына жауап береді.

Кілтті сөздер: заңсыз көші-қон, заңсыз көші-қонды ұйымдастыру, қылмыстық жауаптылық, ауыр қылмыс, аса ауыр қылмыс, қылмыстық топ, көші-қон қауіпсіздігі, трансұлттық қылмыс.

*G. T. Shagieva

Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 27.08.26.

Received in revised form 08.09.26.

Accepted for publication 01.10.26.

ORGANIZATION OF ILLEGAL MIGRATION AS AN ESPECIALLY SERIOUS CRIME

The current intensification of migration processes is accompanied by the emergence and development of increasingly sophisticated mechanisms for the illegal movement of persons. The organization of illegal migration constitutes a socially dangerous activity affecting the established system of public administration, migration control and national security. Illegal migration channels involving criminal groups pose a particular threat because such activities may become systematic, organized and transnational in nature.

The article examines the criminal-law characteristics of the organization of illegal migration under the legislation of the Republic of Kazakhstan. Particular attention is paid to the objective and subjective elements of the offence, its qualified forms and the degree of social danger associated with organized illegal migration. The study establishes that, under the current Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, even the most qualified form of organization of illegal migration is legally classified as a serious rather than an especially serious crime.

In this regard, the article considers the theoretical prerequisites for strengthening criminal liability for the most dangerous forms of organized illegal migration. It is argued that such an approach should not apply to every instance of assistance to illegal migration. Increased criminal liability may be justified where illegal migration is organized by sustainable

criminal structures, has a transnational character, involves a significant number of persons, or results in exceptionally serious consequences.

The results of the study demonstrate that further differentiation of criminal liability in this area should be based on the actual nature and degree of social danger of the offence. Such an approach may contribute to improving the effectiveness of criminal-law measures against organized illegal migration while maintaining the principles of legality, justice and proportionality of punishment.

Keywords: illegal migration, organization of illegal migration, criminal liability, serious crime, especially serious crime, criminal group, migration security, transnational crime.

МРНТИ 10.53.22

<https://doi.org/10.48081/BTOULaw3.2026/110-122>***Г. Т. Шамшудинова**Торайғыров Университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1242-4279>*e-mail: Gulya-sgt@mail.ru

СОВРЕМЕННОЕ ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ИЗМЕНЕНИЯ И ДОПОЛНЕНИЯ

В статье рассматриваются современные тенденции развития природоресурсного законодательства Республики Казахстан. Проведен анализ по основным изменениям и дополнениям, внесенным в экологическое, водное, земельное, лесное законодательство, а также законодательство о недрах и недропользовании в 2025–2026 годах. Особое внимание уделяется принятию нового Водного кодекса Республики Казахстан, совершенствованию правового регулирования недропользования, усилению механизмов охраны водного фонда и экологических требований, а также дальнейшему формированию принципов рационального и устойчивого использования природных ресурсов. Сделана попытка выявить основные проблемы правоприменения и рассмотреть направления дальнейшего совершенствования природоресурсного законодательства.

Подчеркивается, что Природоресурсное законодательство играет ключевую роль в современном праве, регулируя порядок использования, владения и управления природными богатствами, такими как земля, недра, воды, леса и животный мир).

Главные задачи и роль природоресурсного законодательства: экономический баланс - определяет правила рационального извлечения ресурсов для обеспечения потребностей без истощения запасов. Охрана и воспроизводство: устанавливает лимиты, квоты и правила восстановления изъятых природных объектов. Закрепить право собственности: формы собственности на природные ресурсы (государственную, частную) и порядок их предоставления в пользование.

Ключевые слова: природоресурсное право, экологическое законодательство, природные ресурсы, недропользование, лесной фонд, экологическая безопасность, устойчивое развитие.

Введение

Природные ресурсы являются одним из важнейших факторов социально-экономического развития Республики Казахстан. Значительная территория государства, наличие крупных запасов нефти, газа, урана, твердых полезных ископаемых, земельных и водных ресурсов обуславливают особую роль природоресурсного законодательства в системе национального права [1, с.190].

Вместе с тем интенсивное хозяйственное освоение природных ресурсов создает экологические риски, связанные с загрязнением окружающей среды, деградацией земель, сокращением водных ресурсов, воздействием добывающей промышленности на экосистемы и изменением климата [2]. Это очень четко прослеживается на примере Павлодарской области – проблемы экологии, обмеление Иртыша, добыча полезных ископаемых и связанные с этим риски для экосистемы региона.

В этих условиях государственная политика должна обеспечивать не только экономическую эффективность использования природных ресурсов, но и их охрану, восстановление и сохранение для будущих поколений.

Поэтому целью проводимого исследования в рамках данной статьи заключается в анализе основных изменений и дополнений природоресурсного законодательства Республики Казахстан и определении их значения для обеспечения рационального природопользования и экологической безопасности.

Материалы и методы

Теоретический анализ научной и специальной литературы по проблеме исследования; анализ нормативных документов по исследуемой тематике; анализ и обобщение имеющегося опыта правового регулирования в вопросах использования природных ресурсов.

Результаты и обсуждение

Современный этап развития природоресурсного законодательства Казахстана характеризуется значительной динамикой. Особенно существенные изменения произошли в 2025 году в сфере водных отношений: 9 апреля 2025 года был принят новый Водный кодекс Республики Казахстан № 178-VIII ЗРК, заменивший Водный кодекс 2003 года [3]. Одновременно были приняты отдельные законы, внесшие изменения в законодательство о недрах, окружающей среде и административной ответственности.

В 2025–2026 годах продолжилось совершенствование законодательства о недрах и недропользовании. В частности, были приняты законы от 26 декабря 2025 года № 243-VIII ЗРК и от 30 декабря 2025 года № 249-VIII ЗРК, предусматривающие дальнейшее изменение регулирования соответствующей сферы.

Природоресурсное законодательство представляет собой совокупность нормативных правовых актов, регулирующих общественные отношения по поводу использования, охраны, восстановления и воспроизводства природных ресурсов.

В Казахстане оно не ограничивается одним нормативным актом, а представляет собой комплексную систему законодательства. В нее входят нормы, регулирующие: земельные отношения; водные отношения; отношения в сфере недропользования; использование и охрану лесного фонда; охрану окружающей среды; использование объектов животного мира; охрану атмосферного воздуха; обращение с отходами; вопросы экологической безопасности и предотвращения вредного воздействия хозяйственной деятельности.

Особое значение имеет взаимосвязь природоресурсного и экологического законодательства. Если природоресурсное право непосредственно регулирует порядок использования конкретного природного ресурса, то экологическое право устанавливает общие требования к хозяйственной деятельности с учетом необходимости сохранения окружающей среды.

Основополагающим актом экологического законодательства является Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК. Его положения устанавливают основные принципы экологической политики государства, требования к экологической оценке, предотвращению негативного воздействия на окружающую среду, экологическому контролю и ответственности [1, с.191]. Действующая редакция Кодекса продолжает изменяться в связи с принятием новых законодательных актов.

Одним из наиболее значимых событий в развитии природоресурсного законодательства стало принятие нового Водного кодекса Республики Казахстан от 9 апреля 2025 года № 178-VIII ЗРК.

Принятие нового Кодекса связано с необходимостью модернизации государственного регулирования водных отношений, повышения эффективности охраны водных ресурсов и адаптации законодательства к современным экологическим и климатическим вызовам.

Новое регулирование предполагает более системный подход к управлению водными ресурсами. Значение имеют вопросы охраны водного фонда, обеспечения водной безопасности, рационального водопользования,

государственного управления и регулирования деятельности субъектов, оказывающих воздействие на водные объекты.

Важным направлением реформы стало усиление взаимосвязи водного законодательства с законодательством о недрах. В тот же день, 9 апреля 2025 года, был принят Закон № 180-VIII ЗРК «О внесении изменений и дополнения в Кодекс Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» по вопросам охраны и использования водного фонда». В частности, им были скорректированы положения Кодекса о недрах с учетом особенностей использования подземных вод и иных операций, связанных с водными ресурсами [4].

Кроме того, Законом № 179-VIII ЗРК от 9 апреля 2025 года были внесены изменения и дополнения в ряд законодательных актов по вопросам охраны и использования водного фонда. Для практической реализации новой системы Правительством был утвержден перечень нормативных правовых актов, принятие которых обусловлено новым Водным кодексом и сопутствующими законами [5].

Таким образом, реформа водного законодательства имеет комплексный характер и затрагивает не только непосредственно Водный кодекс, но и земельное, экологическое, административное и недропользовательское законодательство.

Недропользование является одной из наиболее значимых сфер природоресурсного законодательства Казахстана. Государство одновременно стремится обеспечить инвестиционную привлекательность отрасли, рациональное использование минерально-сырьевой базы и защиту публичных интересов.

Основным нормативным актом является Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года «О недрах и недропользовании». Его целью является обеспечение устойчивого развития минерально-сырьевой базы государства при сохранении государственной собственности на недра и обеспечении рационального использования природных ресурсов [6].

В 2025 году законодатель продолжил корректировать механизм предоставления и реализации права недропользования.

Значимым является Закон Республики Казахстан от 26 декабря 2025 года № 243-VIII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» по вопросам совершенствования недропользования в сфере углеводородов и урана». Закон направлен на дальнейшее совершенствование регулирования соответствующих видов недропользования [7].

Кроме того, 30 декабря 2025 года был принят Закон № 249-VIII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» по реализации поручений Главы государства». Данный законодательный акт также предусматривает существенный комплекс изменений в Кодекс о недрах [8].

Особенностью современной реформы является то, что отдельные изменения вводятся поэтапно. Это позволяет государственным органам и субъектам недропользования адаптировать свою деятельность к новым требованиям.

В 2026 году была продолжена работа по реализации указанных законодательных изменений. В частности, распоряжением Премьер-Министра Республики Казахстан от 11 февраля 2026 года № 14-р утверждены меры по реализации Закона от 26 декабря 2025 года, предусматривающие разработку и принятие соответствующих подзаконных нормативных правовых актов.

7 июля 2026 года был принят Закон № 337-VIII ЗРК, предусматривающий дальнейшее изменение Кодекса о недрах и недропользовании, в том числе по вопросам, связанным с обращением с радиоактивными отходами и совершенствованием отдельных операций по недропользованию. Значительная часть предусмотренных им изменений имеет отложенный порядок вступления в силу [9].

Следовательно, развитие законодательства о недрах характеризуется переходом от относительно стабильной модели регулирования к более гибкой системе, предусматривающей дифференциацию правовых режимов различных видов недропользования.

Экологическое законодательство представляет собой основу обеспечения экологической безопасности при использовании природных ресурсов.

Экологический кодекс 2021 года закрепил современные механизмы экологического регулирования, включая экологическую оценку, комплексное экологическое разрешение, требования к предотвращению и сокращению негативного воздействия на окружающую среду, экологический контроль и принципы наилучших доступных технологий.

Однако экологическая реформа продолжается. В 2026 году принят Закон Республики Казахстан от 8 июля 2026 года № 340-VIII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам экологии и совершенствования отдельных отраслей экономики». Закон затрагивает комплекс законодательных актов, что

свидетельствует о дальнейшем межотраслевом характере экологической политики государства [9].

Особенно важно, что экологические требования постепенно интегрируются непосредственно в механизмы природопользования. Это означает переход от модели, при которой экологическая охрана рассматривается как самостоятельное ограничение хозяйственной деятельности, к модели, в которой экологические требования являются неотъемлемой частью самого процесса использования природных ресурсов.

Такой подход соответствует концепции устойчивого развития, предполагающей баланс экономических, социальных и экологических интересов.

Земля и леса являются важнейшими компонентами природного капитала государства. Земельное законодательство регулирует вопросы возникновения и прекращения прав на земельные участки, целевого назначения земель, их охраны и рационального использования. Лесное законодательство, в свою очередь, устанавливает правовой режим лесного фонда, порядок лесопользования и меры по охране и восстановлению лесов.

В последние годы наблюдается тенденция к усилению взаимосвязи земельного, лесного и экологического регулирования. Особенно заметно это проявляется в законодательных изменениях 2026 года.

Так, Закон № 340-VIII от 8 июля 2026 года предусматривает изменения и дополнения в ряд законодательных актов Республики Казахстан по вопросам экологии и совершенствования отдельных отраслей экономики [9]. Его комплексный характер показывает, что регулирование природных ресурсов все чаще осуществляется не изолированно по отдельным видам ресурсов, а с учетом их экологической взаимосвязи.

Для земельного законодательства принципиальное значение имеет обеспечение рационального использования земель, предотвращение деградации почв и соблюдение экологических требований при осуществлении промышленной, сельскохозяйственной и иной деятельности.

В отношении лесного фонда приоритетными задачами остаются сохранение лесов, предупреждение незаконного использования лесных ресурсов, восстановление лесных экосистем и обеспечение экологических функций лесов.

Несмотря на значительное количество законодательных нововведений, развитие природоресурсного законодательства сопровождается определенными проблемами.

Во-первых, большое количество изменений требует постоянного обновления подзаконной нормативной базы. После принятия нового Водного

кодекса возникла необходимость принятия значительного числа подзаконных актов, прямо обусловленных новой системой правового регулирования. Сам факт утверждения Правительством специального перечня таких актов подтверждает масштаб реформы.

Во-вторых, сохраняется проблема согласованности различных отраслей законодательства. Использование одного природного ресурса может затрагивать сразу несколько правовых режимов. Например, добыча полезных ископаемых может одновременно затрагивать земельные, водные, экологические и недропользовательские отношения.

В-третьих, актуальным остается вопрос эффективности государственного экологического контроля. Наличие детальных нормативных требований само по себе не гарантирует их соблюдения. Необходимы эффективные механизмы мониторинга, контроля, ответственности и восстановления нарушенных природных объектов.

В-четвертых, важной проблемой остается обеспечение баланса между экономическими интересами государства и субъектов предпринимательства, с одной стороны, и необходимостью сохранения природных ресурсов – с другой.

В этой связи представляется необходимым дальнейшее развитие цифровых инструментов государственного контроля, экологического мониторинга и учета природных ресурсов, а также повышение прозрачности информации о состоянии окружающей среды и результатах природопользования [10].

Анализ современных изменений позволяет выделить несколько основных направлений дальнейшего развития природоресурсного законодательства Казахстана.

Первое направление связано с обеспечением устойчивого использования природных ресурсов. Экономическая эксплуатация ресурсов должна осуществляться с учетом способности природных систем к восстановлению.

Второе направление заключается в усилении превентивных механизмов. Законодательство должно не только устанавливать ответственность за уже совершенное нарушение, но и обеспечивать его предупреждение.

Третье направление – дальнейшая цифровизация государственного управления природными ресурсами. Цифровые кадастры, автоматизированный мониторинг, дистанционное зондирование Земли и электронные разрешительные процедуры способны повысить прозрачность и эффективность государственного контроля.

Четвертое направление связано с совершенствованием законодательства о недропользовании. Необходимо обеспечить такой правовой режим, при

котором инвестиционная привлекательность отрасли будет сочетаться с рациональным использованием недр, экологической ответственностью и защитой интересов государства.

Пятое направление – развитие водного законодательства. В условиях климатических изменений и неравномерного распределения водных ресурсов водная безопасность должна рассматриваться как один из приоритетов государственной политики.

Выводы

Таким образом, природоресурсное законодательство Республики Казахстан в 2025–2026 годах находится в стадии активного реформирования. Наиболее значимым событием стало принятие нового Водного кодекса 9 апреля 2025 года и связанное с ним комплексное обновление законодательства об охране и использовании водного фонда.

Одновременно осуществляется дальнейшее совершенствование законодательства о недрах и недропользовании. Законы от 26 декабря 2025 года № 243-VIII и от 30 декабря 2025 года № 249-VIII, а также законодательные изменения 2026 года свидетельствуют о стремлении государства адаптировать правовое регулирование недропользования к современным экономическим, экологическим и технологическим условиям.

Развитие экологического законодательства также продолжается. Закон № 340-VIII от 8 июля 2026 года подтверждает тенденцию к комплексному совершенствованию экологических требований и их интеграции в различные отрасли природоресурсного регулирования [11].

В целом современную модель природоресурсного законодательства Казахстана можно охарактеризовать как переход от преимущественно ресурсно-ориентированного регулирования к более комплексной модели, основанной на принципах экологической безопасности, устойчивого развития, рационального природопользования и межотраслевого взаимодействия [12].

Конечно, государство и общество прекрасно понимают, что дальнейшее совершенствование законодательства должно быть направлено не только на увеличение количества нормативных требований, но прежде всего на повышение их согласованности, предсказуемости и эффективности правоприменения. Важнейшим условием достижения этой цели является развитие экологического мониторинга, цифровизации природоресурсного управления, экономических механизмов охраны природы и ответственности за причинение экологического вреда.

Предстоит проведение большой работы в дальнейшем в этой области, чтобы будущее поколение могло пользоваться природными ресурсами и жить в экологически безопасном государстве.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Чурсина, А. С.** Экологическое законодательство Республики Казахстана на современном этапе // Журнал: Право и государство: теория и практика. – №2 (224). – с.190–192.
- 2 Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.08.2026 г.)
- 3 Водный кодекс Республики Казахстан от 9 апреля 2025 года № 178-VIII ЗРК. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.03.2026 г.)
- 4 Закон Республики Казахстан от 9 апреля 2025 года № 180-VIII ЗРК «О внесении изменений и дополнения в Кодекс Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» по вопросам охраны и использования водного фонда».
- 5 Закон Республики Казахстан от 9 апреля 2025 года № 179-VIII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам охраны и использования водного фонда».
- 6 Кодекс Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» от 27 декабря 2017 года. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.03.2026 г.)
- 7 Закон Республики Казахстан от 26 декабря 2025 года № 243-VIII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» по вопросам совершенствования недропользования в сфере углеводородов и урана».
- 8 Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2025 года № 249-VIII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» по реализации поручений Главы государства».
- 9 Закон Республики Казахстан от 7 июля 2026 года № 337-VIII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в законодательство по вопросам обращения с радиоактивными отходами и совершенствования недропользования»
- 10 Дюсенов, Е.А. Актуальные вопросы экологизации законодательства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-voprosy-ekologizatsii-zakonodatelstva> (Дата обращения: 01.05.2023)
- 11 Закон Республики Казахстан от 8 июля 2026 года № 340-VIII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные

акты Республики Казахстан по вопросам экологии и совершенствования отдельных отраслей экономики».

12 **Alibekova, A. B. Sembieva, L. M., Zhagyparova, A. O. Kerimkulova, D. D.** Key Indicators of the Environment and Natural Resources in the Republic of Kazakhstan // SHS Web of Conferences 212, 04060. –2025.

REFERENCES

- 1 **Chursina, A. S.** Ekologicheskoe zakonodatel'stvo Respubliki Kazakhstana na sovremennom etape. [Environmental legislation of the Republic of Kazakhstan at the present stage.] // Zhurnal: Pravo i gosudarstvo: teoriya i praktika. – №2 (224). – P. 190–192.
- 2 Ekologicheskij kodeks Respubliki Kazahstan [The Environmental Code of the Republic of Kazakhstan] ot 2 yanvarya 2021 goda. (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 25.08.2026 g.)
- 3 Vodnyj kodeks Respubliki Kazahstan [The Water Code of the Republic of Kazakhstan] ot 9 aprelya 2025 goda № 178-VIII ZRK. (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 12.03.2026 g.).
- 4 Zakon Respubliki Kazahstan ot 9 aprelya 2025 goda № 179-VIII ZRK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam ohrany i ispol'zovaniya vodnogo fonda» [The Law of the Republic of Kazakhstan «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan Concerning the Protection and Use of the Water Fund.»].
- 5 Zakon Respubliki Kazahstan ot 9 aprelya 2025 goda № 180-VIII ZRK «O vnesenii izmenenij i dopolneniya v Kodeks Respubliki Kazahstan \»O nedrah i nedropol'zovanii\» po voprosam ohrany i ispol'zovaniya vodnogo fonda» [The Law of the Republic of Kazakhstan “On Amendments and Additions to the Code of the Republic of Kazakhstan ‘On Subsoil and Subsoil Use’ Regarding the Protection and Use of the Water Fund.”].
- 6 Kodeks Respubliki Kazahstan «O nedrah i nedropol'zovanii» [The Code of the Republic of Kazakhstan “On Subsoil and Subsoil Use”] ot 27 dekabrya 2017 goda. (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 02.03.2026 g.).
- 7 Zakon Respubliki Kazahstan ot 26 dekabrya 2025 goda № 243-VIII ZRK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v Kodeks Respubliki Kazahstan \»O nedrah i nedropol'zovanii\» po voprosam sovershenstvovaniya nedropol'zovaniya v sfere uglevodorodov i urana» [The Law of the Republic of Kazakhstan “On Amendments and Additions to the Code of the Republic of Kazakhstan ‘On Subsoil and Subsoil

Use' Regarding Improvements to Subsoil Use in the Field of Hydrocarbons and Uranium.”].

8 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 30 dekabrya 2025 goda № 249-VIII ZRK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v Kodeks Respubliki Kazakhstan «O nedrah i nedropol'zovanii» po realizacii poruchenij Glavy gosudarstva» [The Law of the Republic of Kazakhstan “On Amendments and Additions to the Code of the Republic of Kazakhstan ‘On Subsoil and Subsoil Use’ in Connection with the Implementation of the Instructions of the Head of State.”].

9 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 7 iyulya 2026 goda № 337-VIII ZRK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v zakonodatel'stvo po voprosam obrashcheniya s radioaktivnymi othodami i sovershenstvovaniya nedropol'zovaniya» [The Law of the Republic of Kazakhstan “On Amendments and Additions to the Legislation Concerning the Management of Radioactive Waste and the Improvement of Subsoil Use”].

10 Dyusenov, E.A. Aktual'nye voprosy ekologizacii zakonodatel'stva [Current issues in the greening of legislation] [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-voprosy-ekologizatsii-zakonodatelstva> (Accessed date: 01.05.2023).

11 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 8 iyulya 2026 goda № 340-VIII ZRK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam ekologii i sovershenstvovaniya otdel'nyh otraslej ekonomiki» [The Law of the Republic of Kazakhstan “On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan Concerning Environmental Issues and the Improvement of Certain Sectors of the Economy.”].

12 Alibekova, A. B. Sembieva, L. M., Zhagyparova, A. O., Kerimkulova, D. D. Key Indicators of the Environment and Natural Resources in the Republic of Kazakhstan // SHS Web of Conferences 212, 04060. – 2025.

Поступило в редакцию 07.09.26.

Поступило с исправлениями 15.09.26.

Принято в печать 01.10.26.

*Г. Т. Шамиудинова

Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

07.09.26 ж. баспаға түсті.

15.09.26 ж. түзетулерімен түсті.

01.10.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТАБИҒИ РЕСУРСТАР САЛАСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЗАҢНАМАСЫ: ӨЗГЕРІСТЕР МЕН ТОЛЫҚТЫРУЛАР

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы табиғи ресурстарға қатысты заңнаманы дамытудың қазіргі үрдістері қарастырылады. Онда 2025–2026 жылдар аралығында қоршаған орта, су, жер және орман ресурстары, сондай-ақ жер қойнауы және оны пайдалану саласындағы заңнамаға енгізілген негізгі өзгерістер мен толықтыруларға талдау жасалады. Қазақстан Республикасының жаңа Су кодексін қабылдауға, жер қойнауын пайдалану саласындағы құқықтық реттеуді жетілдіруге, су ресурстарын қорғау және экологиялық талаптардың сақталуын қамтамасыз ету тетіктерін күшейтуге, сондай-ақ табиғи ресурстарды ұтымды және тұрақты пайдалану қағидаттарын одан әрі дамытуға ерекше назар аударылады. Құқық қолдану саласындағы негізгі түйткілді мәселелер мен табиғи ресурстарға қатысты заңнаманы одан әрі жетілдіру бағыттары айқындалған.

Табиғи ресурстар туралы заңнама жер, жер қойнауы ресурстары, су, ормандар және жануарлар дүниесі сияқты табиғи активтерді пайдалануды, иеленуді және басқаруды реттеу арқылы қазіргі заманғы құқықта маңызды рөл атқаратыны атап өтіледі.

Табиғи ресурстар туралы заңнаманың негізгі мақсаттары мен рөліне мыналар кіреді: экономикалық тепе-теңдікті сақтау – қорларды сарқылмай қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін ресурстарды ұтымды өндіру ережелерін анықтау; сақтау мен қалпына келтіруге лимиттерді, квоталарды және ережелерді белгілеу; және меншік құқықтарын анықтау – меншік нысандарын (мемлекеттік немесе жеке) және пайдалану құқықтарын беру рәсімдерін белгілеу.

Кілтті сөздер: Табиғи ресурстар заңнамасы, экологиялық заңнама, табиғи ресурстар, жер қойнауын пайдалану, орман қоры, экологиялық қауіпсіздік, орнықты даму.

*G. T. Shamshudinova

Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 07.09.26.

Received in revised form 15.09.26.

Accepted for publication 01.10.26.

MODERN NATURAL RESOURCE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: AMENDMENTS AND ADDITIONS

The article examines current trends in the development of natural resource legislation in the Republic of Kazakhstan. It analyzes the key amendments and additions made to legislation concerning the environment, water, land, and forests, as well as legislation on subsoil and subsoil use, during the 2025–2026 period. Particular attention is paid to the adoption of a new Water Code of the Republic of Kazakhstan, the improvement of legal regulation regarding subsoil use, the strengthening of mechanisms for protecting water resources and enforcing environmental requirements, and the further development of principles for the rational and sustainable use of natural resources. Key challenges in law enforcement and directions for the further improvement of natural resource legislation are identified.

It is emphasized that natural resource legislation plays a pivotal role in modern law by regulating the use, possession, and management of natural assets such as land, subsoil resources, water, forests, and wildlife.

The primary objectives and role of natural resource legislation include: maintaining an economic balance-defining rules for the rational extraction of resources to meet needs without depleting reserves; ensuring conservation and regeneration-establishing limits, quotas, and rules for the restoration of extracted natural resources; and defining property rights-establishing forms of ownership (state or private) and the procedures for granting usage rights.

Keywords: natural resource law, environmental legislation, natural resources, subsoil use, forest fund, environmental safety, sustainable development.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Абдакимова Дана Абдижаппаровна, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: abdakimova_dana@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1800-2851>

Ахмеджанова Гүлнара Бисенғазықызы, заң ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: ahmedzhanovag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9736-430X>

Ахмадиева Айгуль Толеукановна, аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ. 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: at_kz@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-5031-8411>

Баданина Марина Александровна, құқық магистрі, аға оқытушысы, «Құқықтану» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: marina_vip_72@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9222-3492>

Жұмабаев Бауыржан Асылханұлы, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің оқу орталығының атыс және дене шынықтыру даярлығы циклінің бастығы, полиция майоры, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, email: baur201090@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-2627-8947>

Каир Ернар Мейрамұлы, студент, «Құқықтану» білім беру бағдарламасы, «Астана» халықаралық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: kair.yernar@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-5860-3507>

Кыдралинова Айнаш Картабаевна, аға оқытушы, Торайғыров университет, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: kz.ainash@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0350-2159>

Карамбай Ардақ Өмірұлы, магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: karambay.a@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-5855-541X>

Олжабаев Булат Хабдуллинович, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: bulat_olzhabaev@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-7919-5176>

Талипова Жадыра Жанабаевна, заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zh_talipova@bk.ru, <https://orcid.org/0009-0007-1566-1193>

Третьяков Иван Геннадьевич, студент, 4 курс, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург қ., 196240, Ресей Федерациясы, e-mail: ivantretyak19@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-6423-5579>

Шагиева Гулия Толегеновна, Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, «Құқықтану» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulek_2018@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-7557-8036>

Шамшудинова Гульнара Тургановна, қауымд. профессор, құқық кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008 Қазақстан Республикасы, e-mail: gulya-sgt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1242-4279>

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдакимова Дана Абдижаппаровна, кандидат юридических наук, Институт законодательства и правовой информации, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: abdakimova_dana@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1800-2851>

Ахмадиева Айгуль Толеукановна, ст. преподаватель, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: at_kz@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-5031-8411>

Ахмеджанова Гульнара Бисенгазизовна, доктор юридических наук, профессор, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: ahmedzhanovag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9736-430X>

Баданина Марина Александровна, магистр права, ст. преподаватель, кафедра «Правоведение», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: marina_vip_72@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9222-3492>

Жумабаев Бауржан Асылханович, начальник цикла огневой и физической подготовки Учебного центра Министерства внутренних дел Республики Казахстан, майор полиции, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: baur201090@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-2627-8947>

Каир Ернар Мейрамұлы, студент, ОП «Юриспруденция», Международный университет «Астана», г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: kair.yernar@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-5860-3507>

Карамбай Ардак Омырулы, магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: karambay.a@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-5855-541X>

Кыдралинова Айнаш Картабаевна, ст. преподаватель, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: kz.ainash@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0350-2159>

Олжабаев Булат Хабдуллинович, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: bulat_olzhabaev@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-7919-5176>

Талипова Жадыра Жанабаевна, магистр юридических наук, ст. преподаватель, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: zh_talipova@bk.ru, <https://orcid.org/0009-0007-1566-1193>

Третьяков Иван Геннадьевич, студент, 4 курс, Санкт-Петербургский государственный университет, г. Санкт-Петербург, 196240, Российская Федерация, e-mail: ivantretyak19@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-6423-5579>

Шагиева Гулия Толегеновна, магистр юридических наук, ст. преподаватель, кафедра «Правоведение», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: gulek_2018@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-7557-8036>

Шамшудинова Гульнара Тургановна, ассоц. профессор, кафедра Правоведение, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: gulya-sgt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1242-4279>

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abdakimova Dana Abdijapparovna, Candidate of Legal Sciences, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, 010000, Kazakhstan, e-mail: abdakimova_dana@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1800-2851>

Akhmadieva Aigul Toleukanovna, senior lecturer, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.t_kz@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-5031-8411>

Akhmedzhanova Gulnara Bisengazizovna, Doctor of Law, professor, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: ahmedzhanovag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9736-430X>

Badanina Marina Alexandrovna, Master of Law, Senior Lecturer, Department of Jurisprudence, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: marina_vip_72@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9222-3492>

Kair Yernar Meiramuly, Student of the Educational Program «Jurisprudence», «Astana» International University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: kair.yernar@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-5860-3507>

Karambay Ardak Omiruly, Master's student, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: karambay.a@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-5855-541X>

Kydralinova Ainash, Senior lecturer, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: kz.ainash@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0350-2159>

Olzhabaev Bulat Khabdullinovich, Candidate of Law Sciences, associate professor (docent), Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: bulat_olzhabaev@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-7919-5176>

Shagieva Galiya Tolegenovna, Master of Laws, Senior Lecturer, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulek_2018@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-7557-8036>

Shamshudinova Gulnara Turganovna, associate professor, Department of Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008 Republic of Kazakhstan, e-mail: gulya-sgt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1242-4279>

Talipova Zhadyra, Master of Law, Senior Lecturer, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zh_talipova@bk.ru, <https://orcid.org/0009-0007-1566-1193>

Tretyakov Ivan Gennadievich, 4th-year student, Saint Petersburg State University, St. Petersburg, 196240, Russian Federation, e-mail: ivantretyak19@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-6423-5579>

Zhumabaev Baurzhan Asylkhanovich, Head of the Fire and Physical Training Cycle The Training Center of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, police Major, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: baur201090@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-2627-8947>

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА. ЮРИДИЧЕСКАЯ СЕРИЯ»

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.

- Количество соавторов одной статьи не более 5.

- Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 % (согласно решению редакционной коллегии).

- Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.

- Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.

- Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.

- Квитанция об оплате предоставляется после принятия статей к публикации. Стоимость публикации в журнале составляет 3 600 (три тысячи шестьсот) тенге.

- Докторантам НАО «Торайғыров университет» и иностранным авторам (без казахстанских соавторов) публикация в журнале бесплатно.

Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирования 1 раз. Ответственность за содержание статьи несет автор.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления. Журнал формируется исходя из количества не более 30 статей в одном номере.

Периодичность издания журналов – 4 раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 10 февраля;
- второй квартал до 10 мая;
- третий квартал до 10 августа;
- четвертый квартал до 10 ноября.

Журнал «Вестник Торайғыров университета. Юридическая серия» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

- первый номер выпускается до 30 марта текущего года;
- второй номер – до 30 июня;
- третий номер – до 30 сентября;
- четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайт: <https://vestnik.tou.edu.kz/>.

Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Автор, который внес наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Авторы из разных учебных заведений указываются цифрами ^{1,2}.

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – без указания личных данных. При нарушении принципа слепого рецензирования статья не рассматривается.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, в электронном варианте со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для Windows» (в форматах .doc, .docx, .rtf).

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы должен составлять **не менее 5 и не более 12 страниц печатного текста. Поля страниц – 30 мм со всех сторон листа; Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).**

Структура научной статьи включает название, аннотация, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список использованных источников (литературы) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1 **МРНТИ** (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 **DOI** – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3 **Инициалы (имя, отчество) Фамилия автора (-ов)** – на казахском, русском и английском языках (*жирным шрифтом, по центру*);

Автор, который внес наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Авторы из разных учебных заведений указываются цифрами ^{1,2}.

4 **Аффилиация** (организация (место работы (учебы)), страна, город) – на казахском, русском и английском языках. **Полные данные об аффилиации авторов представляются в конце журнала;**

6 **E-mail;**

7 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий);

8 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (*рекомендуемый объем аннотации на языке публикации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец*);

9 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (*оформляются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.*). Рекомендуемое количество

ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (см. образец);

10 Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- **Введение** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- **Материалы и методы** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- **Результаты и обсуждение** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- **Информацию о финансировании (при наличии)** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

- **Выводы** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- **Список использованных источников** (жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре).

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (см. образец).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые

параллельно. Объем не менее 10, не более чем 20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки), преимущественно за последние 10-15 лет.

В случае наличия в списке использованных источников работ на кириллице (на казахском и русском языках), необходимо представить список литературы в двух вариантах: 1) в оригинале (указываются источники на русском, казахском и английском либо немецком языках); 2) романизированный вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках), то есть транслитерация латинским алфавитом. см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.

Онлайн сервис Транслитерация по ГОСТу – <https://transliteration-online.ru/>

Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом: автор(-ы) (транслитерация либо англоязычный вариант при его наличии) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название при его наличии) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

• **Иллюстрации, перечень рисунков и подписанные надписи к ним** представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

• **Математические формулы** должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся *полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail* (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
НАО «Торайғыров университет»,
Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
кафедра «Психология и педагогика»
 Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147, 1139).
 E-mail: touscientificjournal@bk.ru

Наши реквизиты:

НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspi.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы – Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Jysan Bank» ИИК KZ57998FTB00 00003310 БИК TSESKZK A Кбе 16 Код 16 КНП 861	АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

FTAMP 107151

DOI xxxxxxxxxxxxxxxx

*Н. М. Мусабекова, Ә. Д. Досымжан

Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ МИНИСТЕРСТВА ЮСТИЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Данная тема очень актуальна на сегодняшний день, так как изменения, происходящие в обществе, коснулись и системы правоохранительных органов. Органы юстиции также подверглись существенному реформированию. С тех пор, как наша Республика обрела государственную независимость, прошло более десяти лет. За это короткое, в плане исторического развития время страна претерпела глобальные общественно-политические преобразования. Республика Казахстан обрела независимость и стала суверенным государством, признанным мировым сообществом. Рождается новое гражданское общество и демократическое и правовое государство с президентской формой правления, утверждаются политические свободы, гарантированные Конституцией Республики Казахстан принятой на всенародном референдуме 30 августа 1995 года. Происходит реформирование, экономики – формируется разные формы собственности, рыночные отношения, законодательства - совершенствуется нормативная правовая база в соответствии с международным правом. Одним словом, началась новая не только по хронологии, но и по содержанию эпоха в истории казахского народа, Республики Казахстан. В связи с этим претерпели изменения соответствующие государственные органы. Одним из таких государственных органов является Министерство юстиции Республики Казахстан и его территориальные подразделения. Роль органов юстиция значительно возросла за счет деятельности по государственной регистрации юридических лиц, недвижимост, ценных бумаг, государственной экспертизы, дознания и других видов работ.

Ключевые слова: административное законодательство, административная ответственность, органы юстиции, формы собственности, правовая деятельность.

Введение

В Конституции Республики Казахстан утверждалось, что «наша страна заявляет о себе как о демократическом, светском, правовом и социальном государстве, ее самым драгоценным сокровищем является человеческая жизнь, права и свободы человека» [1, 3 с.]. Одним из источников государственной власти является народ.

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Для исследования проблемы используются теоретический анализ литературы и статистический анализ, логический анализ, исторические методы и методы анализа административного законодательства и нормативных правовых актов. Деятельность Министерства юстиции непосредственно влияет на жизнь каждого гражданина Казахстана.

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Единая система органов юстиции: Министерство юстиции Республики Казахстан; Комитеты Министерства юстиции Республики Казахстан; территориальные органы юстиции; органы уголовно-исполнительной системы; органы исполнительного производства; учреждений и других подведомственных организаций.

Продолжение текста публикуемого материала

Информация о финансировании (при наличии)

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Понятно, что реализовать достигнутые достижения невозможно без неустанного, стабильного, проекта Министерства юстиции Республики Казахстан.

Продолжение текста публикуемого материала

Список использованных источников

- 1 Конституция РК (принята 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 2019 год).
- 2 Закон РК «Об органах юстиции» от 18.03.2002 года № 304.
- 3 Закон РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» от 02.04.2010 года № 261.
- 4 Положение «О Министерстве юстиции Республики Казахстан» от 28.10.2004 года № 1120.

5 Указ Президента Республики Казахстан от 16 июня 1993 года № 1228 «О мерах по повышению эффективности правовой реформы в Республике Казахстан».

6 Кодекс Республики Казахстан от 30.01.2001 года «Об административных правонарушениях».

7 **Ибрагимов, Х.** Правоохранительные органы // органы и учреждения юстиции, 2000. – С. 38–46.

8 **Журсимбаев, С.** Правоохранительные органы в Республике Казахстан // Органы юстиции в Республике Казахстан, 2010. – С.114–139.

9 **Пак, Е.** О министерстве юстиции Республики Казахстан предприниматель и право, 1997. – С. 27– 30.

10 **Ракышев, К.** Правоохранительные органы в Республике Казахстан // Органы юстиции в Республике Казахстан, 2010. – С.114–139.

REFERENCES

- 1 Konstituciya Respubliki Kazakhstan ot 30 avgusta 1995 goda [Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995] [Text].
- 2 Zakon RK «Ob organah yusticii» ot 18.03.2002 goda № 304 [«Law of the Republic of Kazakhstan on judicial authorities» dated 18.03.2002 No. 304] [Text].
- 3 Zakon RK «Ob ispolnitelnom proizvodstve i statute sudebnyh ispolnitelej» ot 02.04.2010 goda № 261 [Law of the Republic of Kazakhstan «On enforcement proceedings and the status of bailiffs» dated 02.04.2010 No. 261] [Text].
- 4 Polozhenie o Ministerstve yusticii Respubliki Kazakhstan ot 28.10.2004 goda [«On the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan» 28.10.2004 № 1120] [Text].
- 5 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 16 iyunya 1993 goda № 1228 «O merah po povysheniyu effektivnosti pravovoj reformy v Respublike Kazakhstan» [Decree of the president of the Republic of Kazakhstan dated June 16, 1993 No. 1228 «On measures to improve the effectiveness of legal reform in the Republic of Kazakhstan»] [Text].
- 6 Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 30.01.2001 goda «Ob administrativnyh pravonarusheniyah» [Code of the Republic of Kazakhstan dated 30.01.2001 «On administrative offenses»] [Text].
- 7 **Ibragimov, H.** [Law enforcement agencies], [Text]. Pravoohranitel'nye organy // Organy i uchrezhdeniya yusticii, // Bodies and institutions of Justice] 2000. – P. 38–46.
- 8 **Zhursimbayev, S.** Pravoohranitel'nye organy v Respublike Kazakhstan // Organy yusticii v Respublike Kazakhstan, 2010 / [«Law enforcement agencies in

the Republic of Kazakhstan» // [justice agencies in the Republic of Kazakhstan], 2000 [Text]. – P. 114–139.

9 **Pak, E.** O Ministerstve yusticii Respubliki Kazahstan predprinimatel' i pravo [On the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan entrepreneur and law] [Text]. – 1997. – P. 27–30.

10 **Rakishev, K.** Nekotorye aspekty deyatel'nosti Ministerstva yusticii RK v sfere pravovogo regulirovaniya [Some aspects of the activities of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan in the field of Legal Regulation] [Text]. 1998. – 13 p.

*Н. М. Мусабекова, Ә. Д. Досымжан
Торайғыров университет,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ӘДІЛЕТ МИНИСТРЛІГІ ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Бұл тақырып бүгінгі күні өте өзекті, өйткені қоғамда болып жатқан өзгерістер құқық қорғау органдарының жүйесіне де әсер етті. Әділет органдары да елеулі реформалардан өтті. Біздің Республикамыз мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан бері он жылдан астам уақыт өтті. Осы қысқа уақыт ішінде тарихи даму тұрғысынан еліміз жаһандық қоғамдық-саяси өзгерістерге ұшырады. Қазақстан өз тарихындағы күрделі, бетбұрысты кезеңді бастан өткеруде. Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігін алды және әлемдік қоғамдастық таныған Егемен мемлекетке айналды. Президенттік басқару нысанындағы жаңа Азаматтық қоғам мен демократиялық және құқықтық мемлекет пайда болады, 1995 жылғы 30 тамызда жалпыхалықтық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясында кепілдік берілген саяси бостандықтар бекітіледі. Мемлекеттік органдардың бірі Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі және оның аумақтық бөлімшелері болып табылады. Әділет органдарының рөлі заңды тұлғаларды, жылжымайтын мүлікті, бағалы қағаздарды, мемлекеттік сараптаманы, анықтауды және басқа да жұмыс түрлерін мемлекеттік тіркеу жөніндегі қызмет есебінен едәуір өсті.

Кілтті сөздер: әкімшілік заңнама, әкімшілік жауаптылық, әділет органдары, меншік нысандары, құқықтық қызмет.

*N. M. Musabekova, A. D. Dossymzhan
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

LEGAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF THE BODIES OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This topic is very relevant today, as the changes taking place in society have also affected the system of law enforcement agencies. The judicial authorities have also undergone significant reforms. More than ten years have passed since our Republic gained state independence. During this short time, in terms of historical development, the country has undergone global socio-political transformations. Kazakhstan is going through a difficult, turning point in its history now. The Republic of Kazakhstan gained independence and became a sovereign state recognized by the world community. A new civil society and a democratic and legal state with a presidential form of government are being born, political freedoms guaranteed by the Constitution of the Republic of Kazakhstan adopted at a national referendum on August 30, 1995 are being approved. The economy is being reformed – various forms of ownership, market relations, legislation are being formed – the regulatory legal framework is being improved in accordance with international law. In a word, a new epoch in the history of the Kazakh people, the Republic of Kazakhstan, has begun not only in chronology, but also in content. In this regard, the relevant state bodies have undergone changes. One of such state bodies is the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan and its territorial divisions. The role of the justice authorities has significantly increased due to the activities of state registration of legal entities, real estate, securities, state expertise, inquiry and other types of work.

Keywords: administrative legislation, administrative responsibility, judicial authorities, forms of ownership, legal activity.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Мусабекова Нурсулун Мукидиновна, тарих ғылымдарының Кандидаты, профессор, Торайғыров университеті, профессоры, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, musabekova.1979@mail.ru, 8-000-000-00-00	Мусабекова Нурсулун Мукидиновна кандидат исторических наук, профессор, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, musabekova.1979@mail.ru 8-000-000-00-00	Musabekova Nursulun Mukidinovna, Candidate of Historical Sciences, professor, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, musabekova.1979@mail.ru, 8-000-000-00-00
Досымжан Әйгерім Досымжанқызы, аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, dossymzhan.a@mail.ru 8-000-000-00-00	Досымжан Әйгерім Досымжанқызы, старший преподаватель, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, dossymzhan.a@mail.ru 8-000-000-00-00	Dosymzhan Aigerim Dosymzhankyzy, Senior lecturer, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, dossymzhan.a@mail.ru, 8-000-000-00-00

**ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
НАУЧНОГО ЖУРНАЛА
«ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА.
ЮРИДИЧЕСКАЯ СЕРИЯ»**

Члены редакционной коллегии научного журнала «Вестник Торайғыров университета. Юридическая серия» в своей профессиональной деятельности придерживаются принципов и норм Публикационной этики научных журналов НАО «Торайғыров университет». Публикационная этика разработана в соответствии с международной публикационной этической нормой Комитета по публикационной этике (COPE), этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier), Кодекса академической честности НАО «Торайғыров университет».

Публикационная этика определяет нормы, принципы и стандарты этического поведения редакторов, рецензентов и авторов, меры по выявлению конфликтов интересов, неэтичного поведения, инструкции по изъятию (ретракции), исправлению и опровержению статьи.

Все участники процесса публикации, соблюдают принципы, нормы и стандарты публикационной этики.

Качество научного журнала обеспечивается исполнением принципов участников процесса публикации: равенства всех авторов, принцип конфиденциальности, однократные публикации, авторства рукописи, принцип оригинальности, принцип подтверждения источников, принцип объективности и своевременности рецензирования.

Права и обязанности членов редакционной коллегии научного журнала «Вестник Торайғыров университета. Юридическая серия» определены СО СМК 8.12.3-23 Управление научно-издательской деятельностью.

Права и обязанности рецензентов

Рецензенты журнала «Вестник Торайғыров университета. Юридическая серия» обязаны руководствоваться принципу *объективности*.

Персональная критика в адрес автора(-ов) рукописи недопустима. Рецензент должен аргументировать свои замечания и обосновывать свое решение о принятии рукописи или о ее отклонении.

Национальность, религиозная принадлежность, политические или иные взгляды автора(-ов) не должны приниматься во внимание и учитываться в процессе рецензирования рукописи рецензентом(-ами).

Экспертная оценка, составленная рецензентом должна способствовать принятию решения редакцией о публикации и помогать автору улучшить рукопись.

Решение о принятии рукописи к публикации, возвращение работы автору на изменение или доработку, либо решение об отклонении от публикации принимается редколлегией опираясь на результаты рецензирования.

Принцип своевременности рецензирования. Рецензент обязан предоставить рецензию в срок, определенный редакцией, но не позднее 2-4 недель с момента получения рукописи на рецензирование. Если рассмотрение статьи и подготовка рецензии в назначенные сроки невозможны, то рецензент должен незамедлительно уведомить об этом научного редактора.

Рецензент, который считает, что его квалификация не соответствует либо недостаточна для принятия решения при рецензировании предоставленной рукописи должен незамедлительно сообщить об этом научному редактору и отказаться от рецензирования рукописи.

Принцип конфиденциальности со стороны рецензента. Рукопись, предоставленная рецензенту на рецензирование должна рассматриваться как конфиденциальный материал. Рецензент имеет право демонстрировать ее и/или обсуждать с другими лицами только после получения письменного разрешения со стороны научного редактора журнала и/или автора(-ов).

Информация и идеи научной работы, полученные в ходе рецензирования и обеспечения публикационного процесса, не должны быть использованы рецензентом(-ами) для получения личной выгоды.

Принцип подтверждения источников. Рецензент должен указать научные работы, которые оказали бы влияние на исследовательские результаты рассматриваемой рукописи, но не были приведены автором(-ами). Также рецензент обязан обратить внимание научного редактора на значительное сходство или совпадение между рассматриваемой рукописью и ранее опубликованной работой, о котором ему известно.

Если у рецензента имеются достаточные основания полагать, что в рукописи содержится плагиат, некорректные заимствования, ложные и сфабрикованные материалы или результаты исследования, то он не должен допустить рукопись к публикации и проинформировать научного редактора журнала о выявленных нарушениях принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Права и обязанности авторов

Публикационная этика базируется на соблюдении принципов:

Однократность публикации. Автор(-ы) гарантируют что представленная в редакцию рукопись статьи не была представлена для рассмотрения в другие издания. Представление рукописи одновременно в нескольких журналах/изданиях неприемлемо и является грубым нарушением принципов, стандартов и норм публикационной этики.

Авторство рукописи. Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и указывается первым в списке авторов.

Для каждой статьи должен быть назначен автор для корреспонденции, который отвечает за подготовку финальной версии статьи, коммуникацию с редколлегией, должен обеспечить включение всех участников исследования (при количестве авторов более одного), внесших в него достаточный вклад, в список авторов, а также получить одобрение окончательной версии рукописи от всех авторов для представления в редакцию для публикации. Все авторы, указанные в рукописи/статье, несут ответственность за содержание работы.

Принцип оригинальности. Автор(-ы) гарантирует, что результаты исследования, изложенные в рукописи, представляют собой оригинальную самостоятельную работу, и не содержат некорректных заимствований и плагиата, которые могут быть выявлены в процессе.

Авторы несут ответственность за публикацию статей с признаками неэтичного поведения, плагиата, самоплагиата, самоцитирования, фальсификации, фабрикаций, искажения данных, ложного авторства, дублирования, конфликта интересов и обмана.

Принцип подтверждения источников. Автор(ы) обязуется правильно указывать научные и иные источники, которые он(и) использовал(и) в ходе исследования. В случае использования каких-либо частей чужих работ и/или заимствования утверждений другого автора(-ов) в рукописи должны быть указаны библиографические ссылки с указанием автора(-ов) первоисточника. Информация, полученная из сомнительных источников не должна использоваться при оформлении рукописи.

В случае, если у рецензентов, научного редактора, члена(-ов) редколлегии журнала возникают сомнения подлинности и достоверности результатов исследования, автор(-ы) должны предоставить дополнительные материалы для подтверждения результатов или фактов, приводимых в рукописи.

Исправление ошибок в процессе публикации. В случае выявления ошибок и неточностей в работе на любой стадии публикационного процесса авторы

обязуются в срочном порядке сообщить об этом научному редактору и оказать помощь в устранении или исправлении ошибки для публикации на сайте журнала соответствующей коррекции (Erratum или Corrigendum) с комментариями. В случае обнаружения грубых ошибок, которые невозможно исправить, автор(-ы) должен(-ны) отозвать рукопись/статью.

Принцип соблюдения публикационной этики. Авторы обязаны соблюдать этические нормы, связанные с критикой или замечаниями в отношении исследований, а также в отношении взаимодействия с редакцией по поводу рецензирования и публикации. Несоблюдение этических принципов авторами расценивается как грубое нарушение этики публикаций и дает основание для снятия рукописи с рецензирования и/или публикации.

Конфликт интересов

Конфликт интересов, по определению Комитета по публикационной этике (COPE), это конфликтные ситуации, в которых авторы, рецензенты или члены редколлегии имеют неявные интересы, способные повлиять на их суждения касательно публикуемого материала. Конфликт интересов появляется, когда имеются финансовые, личные или профессиональные условия, которые могут повлиять на научное суждение рецензента и членов редколлегии, и, как результат, на решение редколлегии относительно публикации рукописи.

Главный редактор, член редколлегии и рецензенты должны оповестить о потенциальном конфликте интересов, который может как-то повлиять на решение редакционной коллегии. Члены редколлегии должны отказаться от рассмотрения рукописи, если они состоят в каких-либо конкурентных отношениях, связанных с результатами исследования автора(-ов) рукописи, либо если существует иной конфликт интересов.

При подаче рукописи на рассмотрение в журнал, автор (-ы) заявляет о том, что в содержании рукописи указаны все источники финансирования исследования; также указывают, какие имеются коммерческие, финансовые, личные или профессиональные факторы, которые могли бы создать конфликт интересов в отношении поданной на рассмотрение рукописи. Автор(ы), в письме при наличии конфликта интересов, могут указать ученых, которые, по их мнению, не смогут объективно оценить их рукопись.

Рецензент не должен рассматривать рукописи, которые могут послужить причинами конфликта интересов, проистекающего из конкуренции, сотрудничества или других отношений с кем-либо из авторов, имеющих отношение к рукописи.

В случае наличия конфликта интересов с содержанием рукописи, ответственный секретарь должен известить об этом главного редактора, после чего рукопись передается другому рецензенту.

Существование конфликта интересов между участниками в процессе рассмотрения и рецензирования не значит, что рукопись будет отклонена.

Всем заинтересованным лицам необходимо, по мере возможности избегать возникновения конфликта интересов в любых вариациях на всех этапах публикации. В случае возникновения какого-либо конфликта интересов тот, кто обнаружил этот конфликт, должен незамедлительно оповестить об этом редакцию. То же самое касается любых других нарушений принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Неэтичное поведение

Неэтичным поведением считаются действия авторов, редакторов или издателя, в случае самостоятельного предоставления рецензии на собственные статьи, в случае договорного и ложного рецензирования, в условиях обращения к агентским услугам для публикации результатов научного исследования, лжеавторства, фальсификации и фабрикация результатов исследования, публикация недостоверных псевдо-научных текстов, передачи рукописи статей в другие издания без разрешения авторов, передачи материалов авторов третьим лицам, условия когда нарушены авторские права и принципы конфиденциальности редакционных процессов, в случае манипуляции с цитированием, плагиатом.

Инструкция по отзыву или исправлению статей

Отзыв, исправление статей, извинения, опровержения осуществляется в соответствии с публикационной этикой.

Отзыв текста от публикации – механизм исправления опубликованной информации и оповещения читателей о том, что публикация содержит серьезные недостатки или ошибочные данные, которым нельзя доверять. Недостоверность данных может являться результатом добросовестного заблуждения или осознанных нарушений. Основной целью отзыва является исправление опубликованной информации, и обеспечить её цельность, а не наказать авторов, совершивших нарушения.

Теруге 10.09.2026 ж. жіберілді. Басуға 30.09.2026 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

14,2 Mb RAM

Шартты баспа табағы 8,74.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: Шукитова А. Б.

Корректор: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4606

Сдано в набор 10.09.2026 г. Подписано в печать 30.09.2026 г.

Электронное издание

14,2 Mb RAM

Усл.п.л. 8,74. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: Шукитова А. Б.

Корректор: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4606

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 133 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 133 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

<https://vestnik.tou.edu.kz/>